הביזה הגדולה

כרך ב׳ - מסע מצרים

רוברט קאסאנובאס

רומן היסטורי

תקציר

הביזה הגדולה, כרך ב׳ – מסע מצרים (1798–1801)

כרך שני בסדרה היסטורית בת ארבעה כרכים, המוקדשת לביזות הנפוליאוניות. הרומן הזה מספר על הביזה המרהיבה מכולן: המסע למצרים.

ב-19 במאי 1798 מפליגות מטולון שלוש מאות אניות. על סיפונן: צבא של ארבעים אלף חיילים ומאה שישים ושבעה חוקרים. יעדן סודי. משימתן, לעומת זאת, סודית רק בעיני הציבור.

ברתולה מכנה את המפעל, ברשימותיו הפרטיות, "פעולת רכישה". בונפרטה, מצדו, קורא לו "משלחת מדעית". אלה שני שמות לאותה מציאות, שהרומן עוקב אחריה צעד אחר צעד, מכיבוש מלטה ועד גדות הנילוס, ועד בתי המלאכה בפריז שבהם ייוולד "תיאור מצרים".

דרך מחברותיו של דנון, התיאודוליטים של ז׳ומאר, צנצנות הדגימות של ז׳ופרואה סן-הילר ושתיקותיו של ברתולה, נחשפת המכניקה הפנימית של הביזה הנאורה: יופיו של המעשה המלומד ואלימות הביזה שהוא מסתיר. ובשוליים, חסן אבן יוסף — מתורגמן, עד, זיכרון — רושם את מה שאנשי המדע אינם כותבים.

בסוף המסע נותרת שאלה ללא מענה: מה ההבדל בין לקחת דבר לבין לקחת את דמותו? אבן רוזטה נמצאת בלונדון. ההדפסים נמצאים בפריז. ומצרים, מצידה, נשארת על גדות נהרה.

על המחבר

רוברט קאסאנובאס, שפרסם כבר את "החדר הגנוב", "הצוואה הייתה מזויפת" ו"ביזה", הוא פרופסור אגרגה בדימוס וחבר באגודת אנשי הספרות הצרפתית. משפטן שהיסטוריית אוספי האמנות מלהיבה אותו, הקדיש שנים ארוכות לחקר ההשתלטות של מדינות על יצירות אמנות. כנשיא הארגון הלא-ממשלתי "אינטרנשיונל רסטיטיושנס", הפיק עבודות אקדמיות רבות בנושא.

ISBN 9782488999762

הביזה הגדולה
רומן היסטורי בארבעה כרכים
רוברט קסנובס
casanovas@hotmail.com
הפקדה חוקית אפריל 2026 – ספר אלקטרוני ומהדורת נייר
© 2026 קסנובס. כל הזכויות שמורות
ISBN : 978-2-488999-76-2
www.international-restitutions.org

כריכה : העתק בגודל מלא של אבן רוזטה, המשולב בתיאטרון אופטי, במוזיאון שמפוליון בוויף (איזר, צרפת)
17 ביולי 2022 – ז׳וליאן פיטאר

הגרסה העברית
כרך ב׳
1798-1801 – מסע מצרים
מהדורה סופית מעובדת ומתוקנת

מאת אותו מחבר :
החדר הגנוב (רומן היסטורי)
הצוואה הייתה מזויפת (רומן היסטורי)
ביזה (רומן היסטורי)
הביזה הגדולה – כרך א׳ – לידתה של השיטה (רומן היסטורי)

הערה מקדימה

רומן זה הוא בדיון היסטורי המבוסס על מחקר אמיתי. היצירות המוזכרות בו אכן התקיימו, ורובן נלקחו במהלך הכיבושים הצרפתיים בין 1794 ל-1813.

רוב הדמויות התקיימו באמת.

מהלך האירועים משחזר עובדות אמיתיות ומאומתות.

לצורכי העלילה, ייתכן שדמויות, סצנות ושיחות הומצאו.

הנוסח המקורי של הרומן, שנכתב בצרפתית, תורגם לכמה שפות זרות. הגרסאות המתורגמות עלולות לכלול שגיאות לשוניות, הבנות מוטעות או אי-דיוקים.

תוכן העניינים

כרך ב׳

פרק א׳ : המזרח בנשק

פרק ב׳ : העלייה במעלה הנילוס

פרק ג׳ : תור החוקרים

פרק ד׳ : התבוסה והשיבה

הביזה הגדולה

רומן היסטורי בארבעה כרכים

כרך ב׳ - מסע מצרים (1798-1801)

פרק א׳ : המזרח בנשק

I - מטולון למלטה

בבוקר ה-19 במאי 1798 הרים קלוד-לואי ברתולה מרציף טולון קטע חבל מזופת והקריב אותו אל אפו. סביבו התכוננו להפלגה יותר משלוש מאות ספינות, בהמולה של שרשראות ופקודות.

החבל הדיף ריח זפת אורנים סקנדינבי, מלח הים התיכון ועוד משהו עדין יותר, שרף צמחי שלקח לו רגע לזהות – מסטיק מחיוס, כנראה. הוא החליק אותו לכיסו כדי לנתח אותו על הסיפון. הרציף רטט תחתיו. הריח הזה הזכיר לו את *בל פאזה*.

ב-1796 שלח אותו בונפרטה לאיטליה יחד עם גספאר מונז׳ כדי לבחור באוספי הנסיכים האיטלקיים את מה שראוי להגיע ללובר. הם סרקו את הארמונות של מילאנו, בולוניה ורומא, ורשמו כותרות ומידות. הציורים נסעו אחר כך בארגזים, כל אחד במסגרתו, עטופים בשמיכות. חלקם הגיעו פגומים. אחרים לא.

המשלחת תעשה את אותו הדבר כמו באיטליה, בקנה מידה גדול יותר. את מה שבונפרטה כינה משלחת מדעית, ברתולה כינה בהערותיו הפרטיות, ובדייקנות רבה יותר, מבצע רכישה.

ההבדל היה מצרים. באיטליה היו אספנים, שווקים, מחירים. במצרים היו קברים חתומים זה שלושת אלפים שנה.

על סיפון *האוריינט*, ספינת הדגל בת מאה ועשרים התותחים, התבונן בונפרטה בצי המתחיל לנוע. את יעדו לא ידעו האנשים.

מונז׳ שרבט משוואות על כריכת פנקסו בעוד הספינות מתמרנות. הוא לא הביט ברציף, ולא בשום דבר שאי אפשר לחשב. עופרת העיפרון חרקה על הקרטון.

למטה, בסיפון הביניים C, מתח אדם-פרנסואה ז׳ומאר חוט בין שני גלגלות כדי למדוד את אורכו של מסדרון. בוגר המחזור הראשון של הפוליטכניק, בן עשרים, יצא מצרפת בפעם הראשונה. החוט הראה שלושה מטרים ושישים ושניים סנטימטרים. הוא ספר את הצלעות שלאורכן עבר המסדרון, יחס את מדידתו למרווח בין המסגרות והסיק הערכה של אורך הספינה, בטעות של כמה מטרים. איש לא ביקש ממנו זאת.

ז׳וזף פורייה, מתמטיקאי בן שלושים, התמקם בתא בסיפון העליון עם ערימה של חיבורים על משוואות אלגבריות שלא יפתח במהלך ההפלגה. ציוויליזציה שלמה למדוד הכריעה אותו לעלות על הספינה. ממדע שדה לא היה לו שום ניסיון.

דומיניק-ויוונט דנון, סופר ודיפלומט, תפס מקום על הפריגטה *ז׳ונן*, שפתחה את מצעד הטייסת יחד עם שתי פריגטות נוספות. הוא התבונן זמן רב באופק הריק.

בתאו הצר סידר את הציוד בפעם השלישית מאז העלייה לספינה. תחילה פנקסי הסקיצות, ממוינים לפי גודל. הפחמים בנרתיק העור. העטים, הדיו השחור והדיו החום, המכחולים בגדלים שונים בגליל בד. את הסדר הזה הכיר בעל פה, כל כלי במקומו, כפי שדקדקן מכיר את שפתו, והסידור מחדש יצר בו תחושה של אחיזה במשהו. למצרים עדיין לא הייתה צורה במוחו. לציודו דווקא הייתה. אם כל השאר ישתבש, לפחות הפחמים שלו יהיו מסודרים.

בונפרטה גייס אותו במכתב בן *עשר* שורות. *אתה תצייר את המונומנטים.* זה הספיק לו. הוא הסכים בלי לשאול לאן, מתי ובאילו תנאים.

הצי נזקק לכמה שעות כדי לצאת מהמעגן. מן החוף עוד נופפו מטפחות כשהמפרשים הראשונים עקפו את הכף. דנון ראה את החוף מתרחק.

– אתה מפחד? שאל אותו קצין מן *ז׳ונן*.

– פחד? לא, אדוני. להוט. זה בכלל לא אותו דבר.

בעוד הספינות פונות אל הים הפתוח צייר את החופים ואת האיים באור הבוקר. הסקיצה הזאת תופיע שנים אחר כך בין לוחות המהדורה הראשונה של *המסע* שלו.

שישה שבועות של הפלגה הפרידו בין טולון למצרים, עם עצירה במלטה. הצי חצה את הים התיכון בשמירה על שתיקת הפלגה יחסית, והתחמק מנלסון בזכות המזל לא פחות מאשר בזכות המשמעת.

בימים הראשונים היה הים רגוע. החוקרים פשטו על הסיפונים, הוציאו את מכשיריהם, מדדו ורשמו את כיוון הרוחות. ז׳ומאר חישב את מהירות הצי בספירת הקשרים. חוקרי הטבע דגו דגימות ברשת. פנקסיו של דנון התמלאו במפרשים נפוחים, בגופי ספינות כהים, בהשתקפויות על המים. הוא לא ידע לצייר את הים טוב כמו את המונומנטים, אך ניסה.

בונפרטה, מצדו, העביר את ימיו בקריאה. הוא העלה על הספינה ספריית שדה שנבחרה בקפידה. מסעותיו של אלכסנדר, הערותיו של קיסר, ההיסטוריה של פוליביוס, תיאורי מטיילים ערבים במצרים. הוא קרא במהירות, קיפל פינות של דפים, והעיר בשוליים בכתב דחוס. מונז׳ תפס אותו בוקר אחד קורא שוב את תיאור מסעו של וולני בסוריה ובמצרים, שפורסם אחד-עשר שנה קודם לכן.

– וולני פסימי, אמר בונפרטה בלי להרים את עיניו. הוא ראה רק את הדעיכה. אנחנו נראה את המקורות.

בונפרטה סגר את הספר והניח אותו על ברכיו. מונז׳ הכיר את התכונה הזאת. בונפרטה לא קרא כדי שיחלקו עליו, הוא חיפש תקדימים למה שכבר רצה לעשות. מונז׳ לא התעקש.

ספריית *האוריינט* הייתה מוסד בפני עצמו. בונפרטה הכין אותה כאקדמיה צפה קטנה. מפגשי קריאה בקול רם בערב ודיונים על ההיסטוריה העתיקה של מצרים. הערבים האלה כינסו סביב שולחן התא הגדול את החוקרים הבכירים ואת הקצינים שהתעניינו בספרות. קראו הרודוטוס, דנו בתוקידידס, ולעתים קרובות סיימו, מאוחר מאוד, בסיבות לנפילת רומא. בונפרטה ישב בראש והתערב לעתים קרובות, והפגין בקיאות היסטורית אמיתית שהרשימה את הפרופסורים של המכון.

– השאלה שמעניינת אותי אינה מדוע ציוויליזציות גוועות, אלא מדוע הן מחזיקות מעמד. מצרים החזיקה שלושת אלפים שנה. מה הופך מדינה ליציבה כל כך במשך שלושת אלפים שנה?

פורייה העלה השערה על סדירות שיטפונות הנילוס ועל יכולת החיזוי של היבולים. הוא אהב דוגמאות היסטוריות משום שהן העניקו לרעיונות

מופשטים את משקלה של התמשכות. אלפי שנים של שיטפונות סדירים היו שוות הוכחה שהמתמטיקה לבדה אינה מסוגלת לספק. הוא ראה שם ציוויליזציה שפתרה את ההשקיה, את האדריכלות ואת האסטרונומיה הרבה לפני האלגברה שלימד את תלמידיו. הוא דיבר על כך במספרים ולא במילים. ברתולה דיבר על ריכוז הכוח במינהל מרכזי. דנון, שהוזמן באותו ערב לסיפון *האוריינט*, הודה שאינו יודע דבר, ושהוא סומך על המונומנטים שיגידו לו.

בונפרטה נטה לעבר ברתולה.

– באיטליה ניהלנו משא ומתן עם נסיכים. כאן אין נסיכים. יש רק קברים ומונומנטים שאיש אינו תובע. למה שניקח אין בעלים בין החיים מזה זמן רב. זה הבדל משמעותי.

– היעדר בעלים חיים, גנרל, לא היה מעולם היעדר בעלים.

ברתולה אמר זאת בקול נמוך, ובונפרטה כבר חזר אל ספרו. מאז ונציה, מאז מילאנו, הוא ידע שהמילה הנכונה והמילה היעילה אינן תמיד אותה מילה. זה היה מחיר המשלחת, שהתקבל עם העלייה על *האוריינט*. הוא הוסיף להביט עוד רגע בלהבת המנורה, שעישנה.

ביום העשירי השתנה מזג האוויר. רוח צפונית-מערבית אילצה את הצי לשנות את מסלולו. הספינות התפזרו לפני שהתכנסו מחדש בפקודת האדמירל ברויס. חיילים חלו. גם כמה חוקרים, ובהם מונז', שבילה יומיים שרוע בדרגשו, חיוור, קערה בהישג יד, ולראשונה מזה שנים לא היה מסוגל לפתוח ספר. הוא לא התלונן. הוא המתין שגופו יואיל לשוב לעבודה, ומי שהכירו אותו ידעו שהשתיקה הזאת אינה שלווה.

דנון המשיך לצייר מן הסיפון, חסין מפני מחלת הים. הים היה בצבע כחול שלא ראה מעולם בציור. כחול אלים, שלא היה לו שום קשר לנופי הים של קלוד לורן. דרך אחרת לצייר את הים נדרשה כדי להעביר את הכחול הזה. הוא לא הכיר איש שעשה זאת.

שאלת היעד נותרה זמן רב ללא מענה.

בונפרטה חילק לקצינים הוראות חתומות שיש לפתוח רק בים. החיילים ניחשו. נשמעו השמות השונים ביותר. אנגליה, פורטוגל, אירלנד, האנטילים, מלטה, הודו. היו שלחשו, המיודעים ביותר, "מצרים", אך השם הזה נשמע רחוק עד כדי כך שמעטים העזו להאמין בו.

כמה ימים לאחר מכן נתן בונפרטה לקציניו הבכירים להבין מהו היעד, שההכרזה לכל הצבא תגלה אותו רשמית רק ב-22 ביוני, אחרי מלטה. מצרים. החוף האפריקאי של הים התיכון. הנילוס, הפירמידות, המדבריות, חורבות תבאי ומנפיס. השמועה עברה במהירות בין החוקרים. ברתולה חשב מיד על מימי הנילוס ועל הנתר המצרי. מונז', עדיין חיוור, אמר שהוא מקווה בעיקר שימצאו מים ראויים לשתייה. ז'ומאר לא שאל דבר. הוא העדיף לדעת מראש מה הוא עומד לראות, ובילה שעתיים סגור בתאו בקריאה חוזרת של רשימותיו על מערכות ההשקיה העתיקות.

דנון שלף את הרודוטוס מתרמילו. הספר נפתח מעצמו בתיאור הפירמידות. הוא עבר על תיאור אגם מויריס, מבוך הוארה, פירמידות גיזה, כפי שראה אותן המטייל היווני חמש מאות שנה לפני הספירה. אלפיים ושלוש מאות שנה הפרידו בין הרודוטוס לרגע הזה. הפירמידות, לעומת זאת, עדיין היו שם. דנון סגר את הספר בלי לסמן את העמוד.

לאחר שהפליגה לאורך חופי סיציליה במרחק זהיר, פנתה הטייסת דרום-מזרחה. השמש עלתה מוקדם יותר ושקעה מאוחר יותר, והחום גבר. עבור חיילים רבים שמעולם לא עזבו את צפון צרפת, הים הזה כבר היה קצה העולם המוכר. הם הביטו באופק בסקרנות מהולה בחשש, נשענים על מעקות הסיפון הלוהטים.

ליל היום השמונה-עשר היה הצלול ביותר בהפלגה. האוויר שמר עוד על חום היום והדיף ריח זפת ומלח. אף לא ענן. ירח ברבע האחרון, שעלה זה מקרוב, הטיל על המים אור קר ומדויק. המפרשים הלבנים של הפריגטות זהרו כמו נייר לח. הגופים השחורים של ספינות הקו חרטו צללים חדים על המים השקטים. בקושי נשמעו הגלים – רק החריקה האטית של התרנים, הנקישה העמומה של המפרשים המחפשים רוח – ומרחוק רב, קול אדם או קריאת ציפור לילה.

בסביבות חצות עגנה סירה מן *האוריינט* לצד *ז'ונון*. בונפרטה רכש את ההרגל הזה, סיורי לילה, לבדו כמעט, בעוד קציניו ישנים, ופקד לעתים את פריגטות החלוץ. הוא הצטרף אל דנון, נשען על מעקה הסיפון ושתק זמן רב.

– אתה מצייר טוב יותר בלילה מאשר ביום.

– הלילה מסלק את הפרטים המיותרים. נשארות רק הצורות. זה כנה יותר. שם… – הוא חיפש את המילה – שם, שום דבר חדש, הכול כבר נראה. צויר

בדייקנות? שום דבר. הרודוטוס מתאר את הפירמידות בלי למדוד אותן. סטראבון מזכיר אותן בלי להבין אותן. אני רוצה להחזיר תמונות שאי אפשר יהיה לומר עליהן שהן משוערות.

בונפרטה לא השיב. זו הייתה דרך חשיבה שהבין. הרחק, בצד שמאל, נראה קו כהה שיכול היה להיות החוף הסיציליאני או מסה נמוכה של עננים. אף אחד מהשניים לא שאל את קצין המשמרת מה זה.

באותו לילה עצמו, במרחק כמה ימי הפלגה מערבה, חיפשה טייסתו של נלסון את הצי הצרפתי בלי לדעת היכן הוא נמצא. אילו נשבו הרוחות אחרת, כל מה שדנון ישא בפנקסיו היה שוקע עם הספינות.

ב-9 ביוני, לאחר שלושה שבועות של הפלגה, הופיעו הספינות הצרפתיות מול ולטה.

האי מלטה, שבידי מסדר יוחנן הקדוש מירושלים מאז 1530, שמר על הכניסה לים התיכון המזרחי בביצורים שנחשבו בלתי ניתנים לכיבוש.

בונפרטה כינס את גנרליו הבכירים ואת החוקרים מול החומות.

– החומות האלה עמדו בפני ארבעים אלף טורקים ב-1565. אבל האבירים המגינים עליהן היום זקנים, מפולגים וחסרי כסף. לא נזדקק למצור. די יהיה לנחות.

הגנרל לואי דזה, קצין בעל פרופיל של סגפן שפיקד על אחת מאוגדות הצבא, התערב.

– גנרל, האם המידע שלך על הפילוגים האלה במסדר אמין?

– אבירי מלטה מפולגים לפלגים יריבים. המאסטר הגדול חלש. הם לא ילחמו. ניכנס בקרוב.

מונז׳ חשב שעליו לשאול שאלה.

– גנרל… מלטה אינה במלחמה עם צרפת. המסדר ריבוני, מוכר מזה מאות שנים. האפיפיור, המעצמות הקתוליות… איזו הצדקה תיתן?

– מונז׳, ידידי היקר, אתה מתמטיקאי. חשב כמה זמן נוכל להחזיק מעמד במצרים אם האנגלים יחסמו את דרכינו. מלטה היא הבריח. ולעניין ההצדקה הדיפלומטית, זה לא בתחומך. עוזרי מטפל בכך.

מונז׳ השתתק. הוא זה עתה למד היכן עובר הגבול.

הנחיתה בוצעה בו-זמנית בכמה נקודות באי, ותפסה את המגינים לא מוכנים. ההתנגדות נמשכה יומיים. מלטה נכנעה ב-12 ביוני.

המצאי חשף כמויות מדהימות של מתכות יקרות, די כדי לממן כמה חודשי מערכה. דנון, שהצליח לרדת לחוף ב-14 ביוני, עבר בחדר האוצר הגדול, שהקומיסרים ערכו בו מצאי ארגז אחר ארגז.

עושרו של המסדר היה בראש ובראשונה כספי, שהורכב ממטילי כסף, ממטבעות זהב ומכלי זהב וכסף לשימוש בפולחן. כמה מיליוני פרנק לפי הערכת ברתולה.

אך מה שעצר את דנון היה במקום אחר. בסקריסטיה של קתדרלת יוחנן הקדוש הורידו חיילים ציורים. קמרון הספינה המרכזית – מחזור מונומנטלי של מטיה פרטי על חיי יוחנן המטביל, שצויר ישירות על האבן בין 1661 ל-1666 – היה בלתי ניתן לנטילה. גדול מדי, קבוע מדי. הניחו אותו. אבל ציורי הכן אפשר היה לקחת.

הוא זיהה כמה ציורים, דיוקנאות של מאסטרים גדולים של המסדר, *ותחיית אלעזר* גדולה מן האסכולה הנפוליטנית שגללו בלי זהירות.

דנון הבחין גם במה שלא נלקח. בבית התפילה של הקתדרלה נמצאה "*עריפת ראשו של יוחנן הקדוש המטביל*", הבד הגדול ביותר של קראוואג'ו, שלושה מטרים ושישים על חמישה מטרים ועשרים של סערה שחורה ואדומה. התליין רכון על הגוף חסר הראש שדמו יוצר שלולית. בדם הזה חתם הצייר את שמו, *f. Michelangelo*. הבד היחיד שחתם עליו אי פעם.

חייל התקרב כדי להעריך אם אפשר להסיר אותו. דנון הניח יד על זרועו.

– זה לא ייצא מכאן. הוא צויר לקיר הזה. הוא היה מת על ספינה.

החייל הביט בדנון רגע, אחר כך בציור, משך בכתפיו והלך לחפש במקום אחר. הציור נשאר.

הוא רשם בפנקסו את המידות, הנושא, החתימה, ונשאר מול הציור בלי לכתוב. לציור הזה הייתה תכונה נדירה : הוא בחן את הצופה בחזרה. התליין, הרכון על המת, או הסוהר המסב את ראשו, נראה כחוקר את מי שצופה בסצנה – ואתה, מה אתה לוקח?

כלי הזהב והכסף של בית החולים של המסדר – קערות שולחן, פמוטים, גביעי קודש – הוחרמו כולם. בבית החולים של מלטה היו רצפות שיש, שטיחי קיר,

וכלי כסף שאמרו עליהם שאין דומים להם באירופה. הם יומסו למטילים. החולים שיבואו לכאן יאכלו מקערות בדיל.

כל כיבוש מימן את הבא – תמיד אותו מנגנון, חשב, בעודו מתבונן בפמוט עובר מיד ליד.

היו שם גם שטיחי הודו, סדרת שטיחי קיר שנארגו בגובלן מקרטונים בהשראת ציורים שהביא מברזיל הנסיך יוהאן מאוריץ מנסאו-זיגן – פילים, תוכים, מבצרים טרופיים, סצנות חצר – בצבעים עדיין חיים. מלך צרפת נתן למסדר את מה שצבא צרפת, הפעם, ישאיר במקומו.

הוא רשם את המידות. שני מטרים וחמישים גובה, חמישה מטרים רוחב בקירוב לגדולים שבהם. צמר ומשי. אפשר היה לגלגל אותם. הם לא גולגלו. לחיילים לא היה זמן, או שלא הבינו את ערכם.

– השאירו את שטיחי הקיר, אמר דנון לנגד שפיקח על המצאי. הם באים מצרפת, לואי הארבעה-עשר העניק אותם למסדר.

בחוץ העמיסו ארגזים על סירות. הזהב, הכסף, הציורים המיועדים. ספריית המסדר, אלפי כרכים בלטינית, בצרפתית, בערבית, בטורקית, תישאר כמעט שלמה על המדפיה. אין מקום. אין זמן. חיילי המהפכה בזזו מהר. המלומדים אספו אחריהם את מה שנותר.

היו שם אינקונבולות, כתבי יד מימי הביניים, חיבורי ניווט וקרטוגרפיה שנצברו מאז המאה השתים-עשרה. החיילים לא ידעו מה לעשות בספרים. סמל שאל אם יש להם ערך. דנון השיב כן, לחלקם. הסמל העיר שאין לו ארגזים. דנון מצא שניים, והניח בהם בעצמו את כתבי היד העתיקים ביותר. כמאה כרכים, שנבחרו באינסטינקט, בלי קטלוג, על סמך קלף שהצהיב יותר מן האחרים בלבד. השאר הושאר על המדפים.

השאר יישאר שם. לאחר צאת הצרפתים תהפוך ספריית המסדר לספרייה הציבורית של מלטה.

"פלנדריה הייתה שיטתית, איטליה הייתה למדנית, מלטה הייתה נחפזת. לכל מערכה הייתה דרכה לבזוז לפי הזמן הפנוי והאנשים הנוכחים. מצרים תהיה דבר אחר. לא עיר שיש לרוקן בשלושה ימים, אלא ארץ שיש לחצות במשך חודשים. הביזה שם תהיה איטית." ברתולה כתב זאת בהערותיו, בעודו מתבונן בסירות העמוסות מתרחקות אל הספינות.

הצי הרים עוגן בערב ה-19 ביוני. על הסיפון התבונן דנון בוולטה המתרחקת. עיר של אבנים בהירות, חומות היורדות עד הים, מגדלי פעמונים בארוקיים. הוא ידע כבר אז שלא יראה עוד את מלטה. בבטן הספינות הוערמו הארגזים עם הזהב וכלי הכסף. בפנקסיו, הביצורים, הקתדרלה, הנמל.

את הזהב יתיכו מחדש. את הציורים המגולגלים בבטן הספינות איש לא יחזיר.

II - מאלכסנדריה אל הנילוס

ב-1 ביולי, לאחר הפלגה שבמהלכה התחמקו הצרפתים מנלסון כמה פעמים, סימנו התצפיתנים את חופי מצרים הנמוכים. ריח של חול חם ושל מלח. מונז׳ היה על הסיפון כבר עם עלות השחר.

– אלכסנדריה. אוקלידס, ארטוסתנס, תלמי. שבע מאות אלף כרכים שנשרפו. הביטו מה נותר מהם! קרא בונפרטה.

מונז׳ סקר את החוף.

– ציפיתי ל... טוב, למשהו אחר, גנרל. עיירה מוזנחת ורעועה. איפה המקדשים, הארמונות? הספרייה הגדולה?

בונפרטה חייך.

– כל זה נעלם. רומאים, ביזנטים, ערבים, עות׳מאנים. לא נשארו אלא האבנים. בשביל זה אנחנו כאן.

הנחיתה החלה בערב, בגלי ים עזים. הסירות הורידו את החיילים על המים הרדודים. הם קפצו למים וצעדו בהם עד לחוף באפלה החמה. הריח הגיע אליהם לפני הבתים. מלח, אבן מחוממת, דגים, עשן של עיר עתיקה שלא ציפתה להיות מופתעת.

החוקרים ירדו לחוף למחרת, בסוף היום, משנכבשה העיר. אלכסנדריה לא הייתה מה שקראו. עשרת אלפים תושבים, רחובות צרים, בתי לבני בוץ שהתפוררו.

דנון הניח לראשונה את כף רגלו על אדמת מצרים והביט סביבו באכזבה שלא ניסה להסתיר.

– האמנם זה כל מה שיש? חורבות ובקתות?

עמוד פומפיוס התנשא במרחק חמש מאות מטרים, בודד בשמי החול. עשרים ושבעה מטרים של גרניט אדום מאסואן על כן של אבני גזית. לא היה לו שום

קשר לפומפיוס. הוא הוקם בסביבות 297 לספירה לכבוד הקיסר דיוקלטיאנוס, לאחר שדיכא מרד אלכסנדרוני.

הגזע היה מונוליטי, גוש אחד בגובה עשרים וחצי מטר, כמעט שלוש מאות טון, מלוטש לפני חמש-עשרה מאות שנה, עדיין חלק למגע מתחת לאבק. הכותרת הקורינתית שבראשו איבדה כמה עלי אקנתוס אך נותרה ברורה. ז׳ומאר מדד את העמוד במכשיריו. קוטר בבסיס, שני מטרים ושבעים ואחד סנטימטרים; על שני השלישים העליונים, כשני מטרים וחמישים. העמוד הלך והצטמצם מעט כלפי מעלה. האומנים חישבו את אשליית הראייה שתעשה את הגזע ישר לחלוטין לעין מן הקרקע. החישוב עדיין החזיק.

בכן, גושים מפוזרים, שנתלשו כנראה ממקדש פרעוני קדום יותר, נשאו קטעי כתובות הירוגליפיות. הרומאים בזזו מקדשים לבניינים שלהם, הערבים בזזו את הבנייה הרומית, העות׳מאנים בזזו את הבנייה הערבית. עמוד פומפיוס עצמו הונח על אבנים ששימשו כבר במקום אחר.

דנון צייר את העמוד משלוש זוויות שונות. מלפנים, בשלושה רבעים, בפרופיל מן הצפון. המונומנט יישאר שם, נגזר עליו לשמש נקודת ציון לספינות הנכנסות לנמל. רישומו יצטרף ללוחות *התיאור*, וילך לפריז, ללונדון, לווינה.

אלכסנדריה אכזבה, יותר מדי מאות שנים נערמו בה זו על גבי זו. החוקרים הביטו כבר אל הנילוס.

כיבוש העיר עלה בכמאה וחמישים הרוגים ופצועים צרפתים. קלבר, שנפגע בראשו, שרד. בונפרטה הקים את מפקדתו בארמון המושל העות׳מאני וכינס את הנכבדים כדי להסביר להם, בהכרזה מתורגמת לערבית, שהצבא הצרפתי בא לשחרר את מצרים מעריצותם של הממלוכים ולהעניש את מי שפוגעים בכבוד הסולטאן העות׳מאני, ידידה של צרפת.

– עמי מצרים, הכריז הטקסט, יגידו לכם שאני בא להרוס את דתכם. אל תאמינו לכך. השיבו שאני בא להשיב לכם את זכויותיכם ולהעניש את הגזלנים, ושאני מכבד, יותר מן הממלוכים, את האל, את נביאו ואת הקוראן. אנו גם מוסלמים אמיתיים. האין אנו אלה שהשמדנו את האפיפיור, שאמר שיש לצאת למלחמה במוסלמים? האין אנו אלה שהשמדנו את אבירי מלטה?

בעוד בונפרטה מארגן את מינהל אלכסנדריה, החלו החוקרים בעבודותיהם הראשונות. דנון חיפש את עקבות הגדולה התלמית. הוא מצא מעט, כמה גושים ששימשו שוב בקירות של לבנים.

דנון בילה את לילו הראשון בלי שינה. הרחובות המשיכו להמהם מחיי לילה שמעולם לא שמע. קולות בערבית, כלבים משוטטים, קול מזרקה בחצר סמויה, קריאות לתפילה שהדהדו מן המינרטים לפני עלות השחר. הוא התיישב ליד חלונו עם פנקסו וצייר את מה שלא ראה, ואוזניו מובילות את ידו. הקווים היו מהוססים. הוא הניח להם להיות כאלה.

למחרת בבוקר יצא עם ז׳ומאר אל העיר. זה האחרון נשא את התיאודוליט שלו ומדד בכל פרשת דרכים. דנון שרטט את החזיתות, את הפנים בשווקים, גמל שרבץ באבק, קבוצת ילדים שהביטו בחיילים הצרפתים עוברים בתערובת של סקרנות וחשדנות. אף אחד מהם לא דיבר ערבית. הסתדרו עם התושבים במחוות ובכסף.

– הביטו בדלת הזאת, אמר דנון מבלי להרים את עיפרונו מהדוגמאות הגאומטריות של העץ המגולף. שום דבר כאן אינו מתקופה אחת. שכבות, אלפי שנים של שכבות, ואף אחת מהן לא מחקה לגמרי את קודמתה.

– וזה מה שמסבך את המדידות, אמר ז׳ומאר. גוש גרניט עתיק בקיר של בית מן המאה השמונה-עשרה… איך אני מתארך אותו? לפי הגוש, או לפי הקיר?

– לפי שניהם, ידידי. זה המטרד, וזה הקסם.

שוק הדגים גילה לאטיין ז׳פרואה סנט-הילר, חוקר טבע צעיר חבר בוועדת המדעים, כעשרה מינים ים-תיכוניים שעוד לא ראה בשום מקום כדגימה. הוא קנה כמה מהם שלא ידע את שמם, ארז אותם בקפידה במלח והורה לשאת אותם למעונו כדי לנתח אותם בערב. חבריו לחדר מחו על הריח. הוא השיב, כשהאזמל בידו, שהבורות מסריחה יותר.

מצדו התעניין ברתולה בצבעים שבשוק. בדים שהציגו הסוחרים הפגינו גוונים שלא הכיר. כחולי אינדיגו עמוקים מאוד, אדומים שלא היה בהם גוון הפואה, צהובים הנוטים לזעפרן. ברתולה לקח דגימות של סיבים צבועים, גלגל אותן בנייר וסימן אותן בקפידה.

לבונפרטה, לעומת זאת, לא היה פנאי לטייל.

היה צורך לארגן את חיל המצב, לכונן יחסים עם הרשויות המקומיות, להסדיר שאלות אספקה, להכין את הצעדה לקהיר. הוא קיבל את הנכבדים כשהוא

יושב בכורסה שהביא מספינתו, מוקף עוזריו. הם התייצבו בזהירות של מי שעדיין אינם יודעים אם הבאים החדשים יישארו.

הצבא, בינתיים, התכונן. החיילים מילאו את מימיותיהם, העמיסו את הפרדים, בדקו את התחמושת. מדריכים מצרים נשכרו. אנשים שהכירו את דרך המדבר ואת מקורות המים. הם התבוננו בהכנות האלה בפטליזם. הם ראו הרבה כוחות עוברים במסדרון הזה שבין הים למדבר.

בונפרטה התבונן במדבר. ממרפסת הארמון שבו התגוררו החוקרים אפשר היה לראות בדרום את הקו החד שבו העיר נגמרת והחול מתחיל. קו ישר. מצד אחד, הבתים, הגנים, הדקלים, הנוכחות האנושית המאורגנת מזה זמן רב. מצד אחר, כלום. מרחב אחיד עד האופק, בלי צל, בלי שינוי בצבע.

ב-6 ביולי נתן בונפרטה פקודת צעדה. מאתיים ועשרים קילומטרים הפרידו בין החוף לקהיר. ביניהם השתרע המדבר, ואיש לא אמר זאת במפורש לחוקרים.

ארבעים מעלות בצל כבר מהשעה הראשונה. אין מים בין באר לבאר. חיילים מתו תוך כדי צעידה, בלי שראו את האויב. לא מתו בבת אחת. עצרו. נפלו על ברכיהם. לא קמו. הטורים המשיכו. איש לא שבר את הצעד כדי להישאר עם אדם שנפל.

בונפרטה צעד לעתים קרובות ברגל כחייליו, בטורים מקבילים לאורך המדבר. המלומדים, שלא התאימו לכך, נגררו אחריו כמיטב יכולתם. כמה מהם התעלפו. דנון צייר את הנופים תוך כדי הליכה.

מונז׳ כשל ברגליו, נשען על מקל הליכה מאולתר. בונפרטה, משראה אותו במצב זה, ציווה שיתנו לו מים ממאגרו הפרטי.

– שתה, מונז׳, אמר בונפרטה והושיט לו את המימייה שלו. שתה. עליך לשרוד את הצעידה הזו.

מונז׳ שתה כמה לגימות של מים פושרים בטעם מתכתי. מונז׳ כמעט אמר תודה ונמנע. לא היו מודים לגנרל על לגימת מים כפי שמודים לחבר. מונז׳ החזיר את המימייה. בונפרטה כבר הביט הצידה.

– לכל המיזמים הגדולים יש מבחנים משלהם, המשיך בונפרטה. אלכסנדר, שמונה שנות צעידה עד הודו. מרקו פולו, עשרים וארבע שנים הרחק מוונציה. אנחנו נחזיק מעמד.

הטורים התקדמו בנוף שכמעט דבר לא צמח בו. כמה שיחים קוצניים. מדי פעם כפר של לבני בוץ. פלאחים שצפו בצבא עובר מפתחי בתיהם. החום היה שונה מכל מה שהחיילים הכירו. הוא עלה מן הקרקע לא פחות מאשר מן השמיים. המימיות התרוקנו. מילאו אותן בבארות כשמצאו. למים היה טעם של אדמה ומלח, אבל איש לא התלונן.

ביום הרביעי, בסביבות הצהריים, מלמול עבר בטורים. החיילים הרימו את הראש. לפניהם, מעבר לקו הרוטט של החום, התגלתה רצועה ירוקה באופק. הנילוס. יש שהחלו לרוץ. הקצינים לא עצרו אותם. גם הם רצו.

כשהשורות הראשונות הגיעו אל הגדה, צנחו האנשים על ברכיהם במים מבלי להסיר את תרמיליהם. הם שתו, שטפו את פניהם, נותרו ללא תנועה בזרם כאילו סירבו לצאת ממנו. מאחוריהם המשיכו הטורים להגיע, מעלים ענני אבק שחזרו ונחתו על המים.

דנון התיישב על הגדה עם מקלות הפחם שלו. לפניו פני המים הרחבים נוצצים תחת שמש יולי, הרצועה הפורייה של כמה קילומטרים של ירוק עז, ואז המדבר המתחיל בדיוק במקום שבו נפסקה ההשקיה.

– אה, ז׳ומאר, אמר דנון למהנדס-הגיאוגרף הצעיר שצנח לידו, הנה סוף סוף מצרים האמיתית.

– הקו, יותר מכול, אמר ז׳ומאר, כף ידו מעל עיניו. הדקלים, הגידולים, ואחר כך המדבר. כמה קילומטרים מן הגדה. אפשר היה למתוח אותו בחוט.

הכול היה תלוי בנהר. מצרים לא הייתה אלא מסדרון של מים בתוך יבשת של חול.

מי השתייה היו זמינים עתה. הצבא התאושש, והחוקרים שבו אל מכשיריהם. ז׳ומאר פרש את סרגלו המדורג. מונז׳ שרטט משוואות על דפיו הפזורים. דנון פתח את פנקס הסקיצות שלו. המהנדסים למדו את מערכות ההשקיה. סאקיות, שאדופים, תעלות חלוקה. מי הנילוס מורמים בכוח השוורים או הזרועות אל שדות הנמצאים כמה מטרים גבוה יותר, בטכניקות שלא השתנו מאז הפרעונים ועדיין בשימוש. הבוטנאים אספו דקלי תמרים, שקמים, לוטוסים, פפירוסים וצמחים ארומטיים שלא היו ידועים באירופה. ז׳ופרואה פיחלץ ציפורים — איביסים, אנפות — ומילא ארגזים. חיות הנילוס נגלו לפניו, עם התנינים על הגדות, ההיפופוטמים שהפכו נדירים והציפורים הנודדות באלפים.

– איביסים, פלט ז׳ופרואה אל ברתולה והצביע עליהם בסנטרו. המצרים חנטו אותם. הם עשו מהם את האל תוט, החוכמה, הכתיבה. ציפור שרואים בכל בוקר על גדת הנילוס.

– לסגוד לציפור, ז׳ופרואה היקר שלי… שיא האמונה התפלה. הנאורות תיקנה זאת, נדמה לי.

ז׳ופרואה לא השיב. הוא סבר שהערצת איביס אינה כנראה אמונה תפלה טהורה, אלא הצורה שלבשה, בציוויליזציה נתונה, ההתבוננות הקפדנית בטבע. המצרים שמו לב שהאיביס מופיע עם שיטפונות הנילוס. הם עשו ממנו אל. חוקרי הטבע של המאה ה-18 שמו לב לאותו דבר ועשו ממנו משוואות, שפה אחרת לאותו קשב. הוא שמר את ההשוואה לעצמו וחזר אל ציפוריו.

דנון החל לקנות כבר בחודש הראשון. הוא לא סיפר על כך לעמיתיו. פורייה, מונז׳, ברתולה לא הכריעו – איסוף מדעי או ניכוס אישי – ואיש מהם לא שאל את השאלה בקול רם.

מאוחר יותר, בחודשים שלאחר כניסת הצבא לקהיר ב-24 ביולי, הוקם שוק בסקארה מיד כשהחיילים הצרפתים הראו שהם קונים. פלאחים מכפרי הסביבה הביאו את מה שמצאו בשדות ובקברים. *שאבטי* בעשרות, חרפושיות במאות, שברי פפירוס, קמעות, מטבעות תלמיים ירוקים מפטינה. דנון בא בבוקר, לפני שהחום הופך את ההליכה למתישה. הוא צעד לאט בין הדוכנים המאולתרים, מחצלות גומא פרושות על האדמה והחפצים מסודרים עליהן. הוא התיישב על עקביו. שקל בידו. התבונן. מה שעצר אותו לא היה תמיד העתיק ביותר או המרהיב ביותר. *שאבטי* מעץ צבוע, דמות קבורה בגובה חמישה עשר סנטימטרים, זרועותיו שלובות על החזה בתנוחתו של אוסיריס, פניו הייראטיים, פאתו הכחולה מחורצת בקווי זהב שנחרטו בעדינות. פניו נשאו את הדיוק השקט של דיוקנאות החצר. מישהו התבונן בו, מישהו רצה שיוכר בעולם הבא. *השאבטי* הזה ליווה מת במשך שלושת אלפי שנה בחדר קבורה אטום. עכשיו הוא היה כאן, על מחצלת גומא, בסקארה, תחת השמש. *השאבטי* נעטף בסמרטוט ודנון הניח אותו בילקוטו.

הפלאח שהניח אותו שם אמר משפט. דנון לא הבין. הוא פנה אל חסן, המתורגמן שהוועדה הקצתה לו. חסן הקשיב, הביט ברגליו, ואז תרגם בקול נמוך.

– הוא אומר שזה קברו של אב קדמון שלו.

חסן חזר לבדו אל מחנה הלילה באותו ערב. הוא עבר לאורך השוק שהתרוקן, המוכרים נעלמו באבק הערב עם הפיאסטרים שלהם. הוא עצר במקום שבו פרש הפלאח את חפציו. המחצלת עדיין הייתה שם. שקע בחול סימן את המקום שבו *השאבטי* נח. מתורגמן זה ארבע שנים, תרגם עבור סוחרים, נוטריונים, קצינים עות׳מאנים, וכעת עבור מלומדים צרפתים. הוא למד שלתרגם פירושו לבחור בין מילים שאינן חופפות לעולם בדיוק. משפטו של הפלאח — קברו של אב קדמון שלו — הוא תרגם במדויק. מה שלא תרגם היה הטון.

בימים שאחר כך רכש דנון עוד פריטים.

חרפושיות. אחת מפיאנס כחול הנושאת את הקרטוש של תחותמס השלישי, הפרעה השישי של השושלת ה-18, חרוט על הצד השטוח בדייקנות שאימת בזכוכית מגדלת. לוח הדמקה, החרפושית, דיסקת השמש. שלושת אלפים ומאתיים שנה והקו שלם. שנייה מסטאטיט שחור המייצגת חיפושית בעלת כנפי שריון מפורטות בעדינות. המצרים התבוננו בחרפושית מגלגלת את כדור הגללים שלה אל השמש וראו בה את האל חפרי הדוחף את השמש עם עלות השחר. הם שמו אותה בקברים, על לבותיהם של המתים, כדי להבטיח התחדשות.

קמעות. עין האוג׳ט מפיאנס טורקיז, עינו של חורוס, שנתלשה בידי סת בקרב ואחר כך שוחזרה. שלושה סנטימטרים, אישון צבוע, קווי איפור שחיקו את נוצות הנץ. תוט בעל ראש איביס מלפיס לזולי שהסופרים ענדו כדי שקולמוסם יישאר ישר. סחמת מקרנליאן אדום כהה. נשאו אותה כדי שהמלחמה והמגפות לא יפגעו בנושא אותה.

דנון רכש גם שני כדי קנופה מאלבסטר — פקק אחד בצורת ראש תן, פקק אחר בצורת ראש בבון —, שומרי קרבי המת. גובה שישה עשר סנטימטרים, האלבסטר השקוף מעביר את האור בגוון דבש. שברי פפירוס מכוסים בכתב היירטי, שנרכשו בלי לדעת מה הם אומרים.

את מה שאמרו, ילמדו האוריינטליסטים שנים לאחר מכן. נוסחאות מתוך *ספר המתים*, קריאות הגנה למעבר אל העולם האחר. פפירוס דומה, שנרכש בתבאי בידי המהנדס סימונל ונודע מאוחר יותר בשם פפירוס קאדה, מכיל קטעים משלושים ושמונה פרקים או נוסחאות של *ספר המתים*.

פפירוס קאדה יצטרף למחלקת כתבי היד של הספרייה הלאומית, תחת הסימול *מצרי 1 עד 19*.

אבל באותו בוקר בסקארה הוא לא ידע עדיין דבר מכל זה. את מה שעצר אותו, הוא קנה. השוק התרוקן. החום עלה. מחר יהיו מחצלות אחרות, חפצים אחרים, עסקאות אחרות שלא את כל משפטיהן ירשום.

בוקר אחד, עם עלות השחר, היו לז׳ופרואה שנים עשר עמודי הערות ושכנוע אחד. התנין של הנילוס והקיימן של דרום אמריקה חלקו מבנה עצמות כה קרוב עד שלא ייתכן שהיה מקרי. התכנסות אנטומית זו, על פני אלפי קילומטרים ואוקיינוס, העלתה שאלה שלביולוגיה של זמנו לא הייתה עליה תשובה.

ז׳ופרואה עוד לא סיפר על כך לאיש. הרעיון התנגש יותר מדי עם מה שלימדו בפריז.

בנובמבר, בסקארה, יבקש ז׳ופרואה מדנון להראות לו את תיאורי החיות בתבליטים. הם יבלו חצי יום בהשוואת האיביסים שבציורים לאיביסים החיים. הציורים והציפורים ידמו זה לזה לחלוטין, כאילו שלושת אלפים שנה לא שינו דבר. דנון יצייר את שניהם זה לצד זה — החי והמת הצבוע — מבלי לדעת איזה מהם דומה יותר למקור.

III - קרב הפירמידות

ב-21 ביולי הבחין הצבא בפירמידות.

צלליות משולשות נחשפו באופק מטווח של כעשרה קילומטרים. החיילים עצרו מעצמם. איש לא נתן פקודה. בונפרטה, על סוסו, הביט בהן זמן רב.

אחר כך הסתובב אל אנשיו.

– חיילים, מראשי הפירמידות הללו, ארבעים מאות שנה מביטות בכם.

הוא סימן לגנרליו מבלי להנמיך את קולו.

– גנרל בון, הדיוויזיה השמאלית. גנרל דזה, הדיוויזיה הימנית. לא זזים. נותנים להם לבוא.

אחר כך, בקול נמוך יותר, לעצמו בלבד, מול הפירמידות.

– אם כבר, אז שיהיה בניצחון.

המלומדים נשלחו לתוך ריבועי הרגלים עם המטען והפצועים. הם מצאו עצמם דחוסים בין הפרדות וארגזי התחמושת, בגובה כתפיהם של חיילי השורות האחרונות. מונז' כמעט לא ראה דבר.

משם, הכול התרחש בגובה אדם. הרגליים שהתהדקו, הרובים האחוזים בשתי ידיים, הזיעה על העורפים. האבק שעלה מדרום. פרשי הממלוכים המתקרבים, עדיין בלתי נראים. חייל משמאלו מלמל באלזסית. מונז' לא הבין. הטון הספיק. הוא שאל את עצמו, לראשונה מאז טולון, מה עושה גאומטר שם, בין שני פרדים, בעוד פרשים מסתערים.

הרעם הקדים את קול הפרסות, רטט של האדמה מתחת לסוליות. אחר כך ירו השורות הראשונות והעשן השחור הסתיר הכול. המטחים נמשכו בקצב סדיר. בין המטחים נשמעו צעקות, צעקות האנשים שנפלו מסוסיהם.

את מה שמונז' לא יכול היה לראות מתוך הריבוע, ראו הקצינים הרכובים. מוראד ביי פרס את כוחותיו בדרום, על המישור שבין הכפר אמבאבה, המבוצר על גדת הנילוס, לבין הפירמידות. שישה אלפים פרשים ממלוכים, אולי שבעה אלפים, מרוכזים במערכים גליים ששינו צורה מבלי להתקבע. אין קווים. אין שורות קבועות. חיל פרשים שהתפרש כמו מים על משטח לא ישר. הסוסים הערביים, קטנים מסוסי הרכיבה הצרפתיים, דהרו בקבוצות של חמישים, של מאה, משנים כיוון לפי אות ממפקד שלא נראה. מאחוריהם עלה אבק אוקר עד שהסתיר את השמים.

בונפרטה ארגן את דיוויזיותיו בחמישה ריבועים גדולים. עשרים וחמישה אלף איש, מתוך שלושים ושמונה אלף שעלו על הספינות בטולון, מסודרים בשש שורות עומק, כידונים מופנים החוצה, הקצינים בפנים עם המטען. זו הייתה המערכת התיאורטית שלימדו בבית הספר הצבאי, זו שלא אמורה הייתה להישבר לעולם מול התקפת פרשים. איש בצבא לא ראה מעולם שישה אלפים פרשים תוקפים בבת אחת.

ההסתערות הראשונה באה מדרום-מזרח. כאלף פרשים, שהופרדו מעיקר הצבא הממלוכי, דהרו ישר אל הריבוע של דזה. אריסטוקרטיה לוחמת על סוסים יותר משהיא צבא, כל פרש נלחם למען כבודו שלו, ללא סדר קולקטיבי. חרבות מעוקלות, אקדחים בחגורה, קרבינות על הכתף. לחלקם היו שריוני טבעות שנצצו בשמש. לאחרים גלימות משי רקומות.

הם הסתערו במלוא המהירות על פני שלוש מאות מטרים. הריבוע של דזה המתין. מאתיים וחמישים מטרים. הקצינים צעקו להחזיק בשורות. מאתיים מטרים. הרובים הורמו. מאה וחמישים מטרים. בונפרטה, ממקומו המרכזי, התבונן בלי לזוז. מאה מטרים. המרחק שבו יכול חייל רגלי להבחין בפני הפרש המסתער. שבעים וחמישה מטרים. פקודת האש.

המטח הראשון פגע בהסתערות חזיתית. הכדורים פגעו בסוסים תחילה, הרחבים יותר מן האנשים, ואחר כך בפרשים שנפלו קדימה או הצידה. בחמישים מטרים האטה ההסתערות. לא עצירה פתאומית. התפוררות. הסוסים סירבו להתקדם אל הכידונים. כמה פרשים בודדים הגיעו עד הריבוע. הם היכו בחרבותיהם על הרובים המוצלבים, אך לא יכלו לחדור את שש שורות העומק. המטח השני הפיל אותם מטווח אפס.

הניצולים נסוגו. אבל הסתערויות נוספות באו אחריהן. מוראד ביי שיגר את טייסותיו בגלים עוקבים, בתקווה למצוא סדק במערכים הצרפתיים. כל גל נשבר על הרובים. כעבור שעה הריבועים עדיין עמדו. הקרקע לפני העמדות הצרפתיות הייתה זרועה סוסים מתים ופרשים פצועים. עשן אבק השריפה עמד באוויר הדומם, יוצר ערפל אפור שהסתיר את הפירמידות ברקע.

דנון המשיך לצייר בעיוורון. גבים, רובים, עשן, פינת פירמידה מעל הראשים. עורפו של החייל האלזסי שלפניו, הרובים שהתרוממו ונפלו, העשן החריף. מה שקרה זה עתה בחוץ — ההסתערויות, המטחים ששברו את הטייסות הממלוכיות, התקפת הנגד של הפרשים הצרפתים — הוא לא יראה. הוא ישמור רק את העשן, החום, הזיעה והרעש.

הקרב נמשך יותר משעה כשבונפרטה שיגר את דיוויזיות בון וויאל להסתערות על המחנה המבוצר של אמבאבה, על גדת הנילוס. טורי הרגלים התקדמו בכידון, לא כל כך כדי לרדוף את האויב אלא כדי להנחית עליו מכת איל שנועדה לשבור את לכידותו. הממלוכים, לכודים בין הטורים לנהר, נסוגו. יש שטבעו בניסיון לחצות את הנהר רכובים. אחרים נורו על הגדות בידי הרגלים הצרפתים שרדפו אחריהם.

מוראד ביי הבין שהקרב אבוד. פרשיו, מפוארים כיחידים, לא יכלו דבר מול חיל רגלים ממושמע שהחזיק בעמדותיו. הוא נתן פקודת נסיגה כללית. פחות משעתיים אחרי תחילת הלחימה דהרו הממלוכים ששרדו דרומה, מפקירים את שדה הקרב לצרפתים. הם השאירו מאחוריהם כמה אלפי הרוגים. הצרפתים ספרו פחות משלוש מאות הרוגים ופצועים.

דנון צייר את הפירמידות עם ההרוגים בקדמת התמונה. ציורי הניצחון יוזמנו מאוחר יותר.

הצבא חידש את צעדתו. ואז חזרו הפירמידות. לא כפי שהופיעו בבוקר, צלליות רחוקות באבק, אלא כדברים בעלי טבע אחר. הן גדלו ככל שהתקרבו בדרך שאין לה שום קשר לפרספקטיבה הרגילה, וחדלו להיות ברות השוואה לכל דבר מוכר. במרחק מאתיים מטרים הבין דנון שבילה את חייו כולם בדמיון מונומנטים בקנה מידה של אדם. הפירמידות הללו נבנו בקנה מידה של רעיון שהיה לבוניהן על מה שצריך להחזיק מעמד. הן היו אדירות, חסרות בושה בגודלן. שום מבנה אירופי לא היה דומה להן.

ז׳ומאר, הפוליטכניקאי הצעיר, שלף את מכשירי המדידה שלו והחל במדידותיו הראשונות. המספרים שרשם באותו ערב — אורך הבסיס, זווית נטיית הפנים, הגובה המוערך — לא יהיו אלא טיוטה, שיחזור אליה בשיטתיות ב-1799 בעת מדידת פירמידות גיזה.

דנון בחן את הפירמידות, ואחר כך את הצבא שחנה למרגלותיהן. המונומנטים הללו שקלו מיליוני טונות. הם לא ילכו לשום מקום. אבל החפצים שהכילו היו עניין אחר. הפסלונים של חדרי הקבורה. הפפירוסים. החרפושיות מפיאנס. כל מה שיד יכלה להרים ולהניח בארגז שדה.

הלילה ירד מהר על רמת גיזה. החיילים הדליקו את מדורות המחנה. האור הכתום של הלהבות האדים את בסיס האבנים. דנון עמד זמן רב לאחר שז׳ומאר התארך על שמיכתו, עיניו פקוחות אל השמים.

אחרי חצות לקח את מקלות הפחם שלו והתקרב אל הפירמידה הגדולה. הזקיפים לא עצרו אותו. הודיעו להם שהאזרח הזה עם הפנקס מסתובב בכל מקום ואינו מהווה בעיה. הוא הלך לאורך הבסיס עד שמצא זווית שבה הירח האיר ישירות את הפן המערבי. הבלוקים היו גבוהים מאדם. לאחר שטיפס על שניים, שלושה בלוקים, ישב על הרביעי.

האבן עדיין הייתה חמה. לא החום המפוזר של האוויר. חום עצמי, פנימי, כאילו מסת אבן הגיר ספגה את שמש היום והחזירה אותה לאיטה אל הלילה. כף ידו מונחת שטוחה. יותר ממאה ושלושים מטרים של אבן מעליו, בלתי נראים בחשכה. הוא ראה רק את השורות הראשונות של הבלוקים העולים אל השחור.

דנון ניסה לצייר. הירח נתן די אור כדי להבחין בחיבורים שבין השורות, באי-הסדירות הקלה של המשטחים המסותתים ביד, בצל העמוק של הסדקים. קו האופק שנמתח במקום שבו חתכה הפירמידה את השמים, השורות העוקבות של הבלוקים העולות במדרגות. פשוט יותר מהציור של היום, בלי עשן מול הפנקס.

ז׳ומאר מצא אותו שם בסביבות אחת בלילה. הוא טיפס אל הבלוק הסמוך, בחן את הסקיצה בפנקס, אחר כך את הפירמידה, ושוב את הפנקס. דנון דיבר סוף סוף.

– קרב שנוצח, ובעוד אלף שנה… מוראד ביי שנמלט דרומה, מי יידע על כך? הביטו בה. היא ראתה מאה קרבות כמו שלנו. היא אינה סופרת אותם.

– הפנקסים שלנו יכתבו זאת, אמר ז׳ומאר. וזה, אם לדייק, איננו אותו דבר כמו לזכור.

– פנקסים. ופירמידות. זה מה שנשאר מן הניצחונות, ידידי.

ז׳ומאר לא השיב מיד. עיניו חיפשו את הפסגה, שלא נראתה.

– חישבתי הערב שהפירמידה הגדולה מכילה כשני מיליון ושלוש מאות אלף בלוקים. אילו עבדו הפועלים עשר שעות ביום, שלוש מאות שישים וחמישה ימים בשנה במשך עשרים שנה, היה צריך להניח בלוק אחד בערך כל שתי דקות, ללא הפסקה. בלי הפוגה. בלי טעות. שני מיליון פעמים. מה שמטריד אותי הוא שהחישוב מצליח. הם עשו בדיוק את מה שתכננו לעשות.

מרחוק, מדורות החיילים הבהבו במישור. אי שם בצפון-מזרח ישנה קהיר.

דנון בחן את הסקיצה פעם אחרונה. קו הפירמידה על רקע שמי הלילה, פשוט, מוחלט. מעולם לא צייר דבר שקשה כל כך להחטיא.

ז׳ומאר קם, ניער את האבק ממכנסיו ועלה חזרה אל המחנה.

למחרת בבוקר חדר ז׳ומאר אל הפירמידה הגדולה עם מונז׳ ועם דנון. הם נכנסו דרך המעבר שנפרץ במאה ה-9 בידי החי׳ליף אל-מאמון. מנהרה בתוך הבנייה, צרה כל כך שהיה צורך להתקדם כפופים לשניים, והלפידים המעלים עשן בידיהם. החום של אמש עזב את הרמה. האבן הייתה קרה.

במעבר העולה פגשו חייל שירד חזרה. צעיר, בן שמונה עשרה אולי, הלפיד ביד שמאל, יד ימין קפוצה. הוא נצמד לקיר כדי לתת להם לעבור. ז׳ומאר הבחין במה שהחזיקה יד ימין. חרפושית מפיאנס כחול, גדולה כאגוז, שנמצאה

בגומחה צדדית. החייל הביט בו. ז׳ומאר גם. אף אחד משניהם לא אמר דבר. פסלונים, דנון יביא מהם עוד, מאוחר יותר, במטען שלו. בין כיסו של החייל לארגזי המלומדים, ז׳ומאר חש כבר אז שלא יהיה אלא הבדל של דרגה. החייל המשיך אל היציאה, יד ימין עדיין קפוצה.

הגלריה הגדולה עצרה אותם במקומם. ארבעים ושבעה מטרים אורך, שמונה וחצי מטרים גובה, הקירות מאבן גיר מלוטשת עולים במדרגות בולטות לעבר הפסגה. המעבר נמשך בעלייה של עשרים ושש מעלות לעבר חדר המלך. הלפיד מורם. האור לא עלה עד הקצה. לא נראתה פסגה. רק שני הקירות המתקרבים בחשכה.

– הביטו בזה, אמר מונז׳, אפו מורם אל הקירות. הרומאים בונים קמרונות, המצרים תקרות כוזבות – אותה בעיה, ידידיי, אותה בעיה! והם לא הכירו זה את זה.

– בהפרש של כמה אלפי שנים, השיב דנון. המעבר הזה מבוגר מהפנתאון ברומא באלפיים ושבע מאות שנה.

מונז׳ התקדם וספר את צעדיו. הוא צייד עצמו בחבל מדורג שפרש מאחוריו, רושם את האורך המדויק בכל שינוי כיוון. דנון החזיק את הפלס.

בחדר המלך עצרו לנוח. הסרקופג הריק תפס את מחצית החדר המערבית. גיגית מונוליתית ללא מכסה, ללא כתובת, ללא קישוט. מישהו שבר את הפינה הצפון-מזרחית בעת בלתי ידועה. השודדים לא השאירו דבר מלבד זאת.

ז׳ומאר מדד את החדר בשלושת ממדיו. אורך, עשרה מטרים וחמישים. רוחב, חמישה מטרים ועשרים. גובה, חמישה מטרים ושמונים. לאחר שרשם את המספרים בדק אותם, רשם אותם שוב. אחר כך חישב את יחס האורך לרוחב. קרוב לשניים לאחד. קרוב לריבוע הכפול.

– הביטו. שניים לאחד, פחות או יותר. באקראי אני כמעט שאיני מאמין. גאומטריה של פרופורציות, שאנו מגלים מחדש... הם לא כתבו אותה. הם בנו אותה.

מונז׳, שישב על שפת הסרקופג הריק, צייר את החדר לאור לפידו. הסרקופג הזה הכיל משהו. או אולי לא כלום. אולי תמיד היה ריק. סביר להניח שהחדר עצמו היה הקבר ולא ארגז האבן. איש לא ידע. שום הירוגליף לא קישט את הקירות כדי לומר זאת. ואף אילו היה כזה, לא היו יודעים לקרוא אותו.

הם עלו אל פני השטח אחרי שעתיים. שמש הבוקר היכתה ברמת גיזה. מונז׳ התיישב על בלוק אבן גיר ועצם את עיניו לרגע. הוא חשב על החדר שלמטה. על שתיקתו המוחלטת, על חשכתו המושלמת, על הסרקופג הריק שהמתין שם במשך מאות שנים שמישהו יבוא להניח עליו ידיים. כשפקח את עיניו שוב, האור גרם לו להעוות את פניו.

ז׳ומאר פתח את פנקסו. מתחת למספרי חדר המלך, בכתב פחות דחוק, הוסיף שלושה משפטים. ״נכנסים לפירמידה כמו שנכנסים למשפט שלא מבינים בו לא את ההתחלה ולא את הסוף. המשמעות שם, מסודרת, מדויקת. אבל חסרה לנו השפה.״

אחר הצהריים, בעוד דנון מסיים את מדידות הפן המזרחי, התרחק ז׳ומאר דרומה ברמה. לראות את הספינקס מרחוק, זה היה רצונו, בטרם יתקרב אליו. הוא עצר במרחק שלוש מאות מטרים והביט.

הראש בצבץ מן החול באופק, חרות על רקע שמים לבנים מחום. היחס היה מטריד. גדול מדי לאדם, קטן מדי למונומנט, משהו בין השניים שלא התאים לשום קטגוריה שהכיר. הצלליות נשרטטה בדיוק. ארבעה קווים. שבר האף הפגוע. שולי הנמס. התסרוקת המפוספסת שמסגרה את הפנים. הצל המוטל על החול.

כשהתקרב נוספו הפרטים. אבן הגיר הצהובה החיוורת, שחוקה באלפי שנות רוח טעונה בחול. השכבות הגיאולוגיות נראו בסלע. הספינקס נחצב מן הצוק הטבעי. הפועלים עקבו אחר שכבות האבן כפי שפסל עוקב אחר סיב העץ. האוזניים, מחוקות למחצה, שמרו עדיין על צורתן. העיניים היו כעת שקעים, אבל הגבות בתבליט הצביעו שהיה צורך לחצוב אותן במכוון.

ז׳ומאר התיישב בחול, למרגלות הראש, בצל הצר שהטיל זה בסוף אחר הצהריים. זה היה המקום הקריר היחיד ברמה בשעה זו. הוא צייר את הפנים מלמטה, מן הזווית שאף צייר טרם ייצג, זווית של מי שיושב למרגלות המונומנט ומרים עיניים.

– צריך לחזור למחנה, אזרח, בא החייל מיחידת ההגנה להגיד לו. ז׳ומאר הניף יד בלי להסתובב ולא זז. החייל התרחק בהרמת כתפיים. נותר אור לכעשרים דקות.

הוא חשב על מה שהספינקס שמר. או שהיה אמור לשמור. המצרים הקדמונים, כך יתברר מאוחר יותר, קראו לו חור-אם-אחת, חורוס באופק. אל הנץ שהיה

גם השמש העולה. הפנים הללו הביטו מזרחה, בדיוק מזרחה, אל השמש בעלותה — חישוב אסטרונומי, שבוצע בדיוק שמכשיריו שלו רק יאשרו.

כל מה שכאן היה מכוון. דבר לא היה דקורטיבי למען ההנאה של עיטור בלבד. כל פרופורציה, כל כיוון, כל חומר שנבחר ענה להיגיון שהיה לבונים בראש ושלא ראו צורך להסבירו כי יורשיהם הכירו אותו אף הם. אחר כך נעלמו היורשים, וההיגיון עמם, ונותרה רק האבן, מדויקת ואילמת, תחת עיפרונו של מהנדס בן עשרים.

כשהאור נעשה בלתי מספיק, קם, הביט בפנים פעם נוספת. האף החסר לא הפחית מההבעה — אם בכלל הייתה זו הבעה. בשלווה לא היה נשבע. הוא ניער את החול מזנבות מעילו וחזר בדרך אל המחנה.

כיבוש קהיר ב-24 ביולי היה מהיר להפתיע. שערי העיר נפתחו ללא קרב ממשי, השלטונות המקומיים מעדיפים לנהל משא ומתן מאשר להתעמת עם צבא שזה עתה ראו את כוח האש שלו. בונפרטה נכנס לבירת מצרים בראש חייליו, חוצה סמטאות שבהן נשארה האוכלוסייה בזהירות בתוך הבתים.

התפעמות החיילים מקהיר הייתה כללית. אחרי ימים של מדבר ואחר כך של צעידה לאורך הנילוס גילו עיר של שלוש מאות אלף תושבים. בזארים שוקקים, מסגדים אין-ספור, גני דקלים ותפוזים, מזרקות. לרובם הייתה זו העיר הגדולה והמוזרה ביותר שראו מעודם.

ז׳ופרואה סנט-הילר סייר ברובע חאן אל-חלילי בערב כניסתם עצמו. מצייר תוך כדי הליכה, רושם בדרך. העיר נראתה לו עולם שלם ועקבי, מאורגן לפי היגיון שעדיין לא היו בידו המפתחות לפענחו. יידרשו חודשים כדי להתחיל להבין.

חאן אל-חלילי היה הלב המסחרי של קהיר מאז המאה ה-14. מבוך של סמטאות מקורות שבהן נדחסו צורפים, אורגים, סוחרי תבלינים, מוכרי ספרים, יצרני נחושת ופליז. הוא שוטט בו כבר שעה, פנקסו פתוח, ללא יכולת לקבע את ציוריו כי התנועה לא פסקה לעולם. הפנים, הבדים, הסחורות. הכול התחלף מהר מדי.

סוחר זקן של קליגרפיה ערבית הבחין בו וסימן לו להיכנס לחנותו. ז׳ופרואה הסכים. האיש פרש לפניו דפים מכוסים בסימנים שלא יכול היה לקרוא אך זיהה מיד את ערכם האסתטי. הקווים המעוגלים, הנקודות הדיאקריטיות

המסודרות בדיוק שהיה בו מן הציור כמו מן הכתיבה. הוא קנה שלושה בסכום צנוע. הסוחר העניק לו רביעי כברכת קבלת פנים.

המחווה הזאת הכתה בו, אחרי היריות באלכסנדריה ואחרי החשדנות המוחשית ברחובות. שום דבר בה לא היה אהדה לצרפת. זו הייתה הכנסת אורחים, כפי שהתקיימה בארץ הזאת לפני הצרפתים, לפני העות׳מאנים, אפילו לפני הערבים. הזקן כבר שב אל קולמוסיו.

ז׳ומאר, פרגמטי יותר, התעניין מיד במידות העיר. שלוש מאות אלף תושבים, זה יותר ממחצית מאוכלוסיית פריז. אך מפוזרים על שטח קטן בהרבה, בסמטאות צרות שלא אפשרו מעבר אלא לשני חמורים זה לצד זה. הוא רשם את רוחבי הרחובות, את הגבהים המשוערים של החזיתות, את היחס בין השטחים הבנויים לחצרות הפנימיות. נתונים אלה ישמשו אותו מאוחר יותר להערכותיו הדמוגרפיות.

בונפרטה, מצדו, ראה בקהיר בעיה מנהלית. שלוש מאות אלף תושבים שהיה צורך לשלוט בהם בעזרת צבא של עשרים וחמישה אלף חיילים תשושים. היחס לא היה נוח. נדרשו בעלי ברית מקומיים, שלטון באמצעות שלוחים, לגיטימציה שאולה. הוא התחיל לעבוד באותו ערב שבו נכנס לעיר, בעוד חייליו קורסים מעייפות.

מונז׳ וברתולה נפגשו בחצר של ארמון נטוש ושתו קפה מצרי, שהגיש להם משרת שמינהלת האספקה שכרה באותו בוקר.

– ובכן, הגענו! אמר מונז׳ והרים את ספלו. שישה שבועות בים, מלטה, המדבר, קרב אחד… והקפה הזה, טעמו לי את הקפה הזה, סמיך כמו רוטב. בארמון ממלוכי!

– נשאר העיקר, אמר ברתולה, בלי לגעת בספלו.

– מה למשל?

– להבין מה עומד לפנינו. הארץ הזאת… השאר — הכיבוש — היה החלק הקל, מונז׳.

מונז׳ הניח את הספל והתבונן בחצר. דקל, אגן אבן, כוכבים מעל לקירות. במשך חמישים ושתיים שנים האמין שהמדע פותח את העולם. והוא אכן פתח אותו. שהפתיחה הזאת עלולה להפחיד כל כך, את זה לא צפה. קהיר עדיין לא ישנה. ברחובות הסמוכים התארגן הצבא ללילה. פקודות שנצעקו, סוסים, הקול העמום של ארגזים שהונחו.

IV - קרב אבו קיר

ב-1 באוגוסט תקף נלסון את האוניות הצרפתיות במפרץ אבו קיר. הקרב נמשך לילה שלם. עד הבוקר הוטבעו או נתפסו אחת עשרה אוניות קו מתוך שלוש עשרה. *האוריינט*, ספינת הדגל, התפוצצה.

הצי הצרפתי עגן בשורה במפרץ הרדוד של אבו קיר מאז ראשית יולי, וחיכה לפקודות של האדמירל ברויס. שלוש עשרה אוניות עגנו זו לצד זו, דופן הימין שלהן מופנה לים ודופן השמאל ליבשה. זה היה הסידור הקלאסי של צי בעגינה, זה שמגן על אגף אחד בכך שהוא נשען על החוף. ברויס בחר במקום הזה מפני שנמל אלכסנדריה היה רדוד מדי. הוא סבר שנלסון יוכל לתקוף רק חזיתית.

אך נלסון הבין את חולשתו של הסידור הזה. אם המפרץ היה עמוק די הצורך לשלוש עשרה אוניות, הוא היה עמוק די הצורך גם להפלגה בין האוניות האלה לבין החוף. הצרפתים הגנו על עצמם מצד הים הפתוח. הם הותירו את דופן השמאל שלהם חשוף, מתוך אמונה שאיש לא יעז להיכנס למים הרדודים. נלסון העז.

המתקפה החלה בשעה שמונה עשרה ושלושים, כשהשמש ירדה אל האופק. שלוש עשרה אוניות בנות שבעים וארבעה תותחים והליאנדר, בת החמישים, נכנסו למפרץ, אך *הקולוסוס* עלה על שרטון ולא השתתף בקרב. חמש מהן, ביוזמת הקברניט פולי, חלפו בין הקו הצרפתי לבין החוף. האחרות תקפו מצד הים הפתוח. הצרפתים מצאו עצמם לכודים בין שתי אשים, ותותחיהם שבדופן השמאל חסרי תועלת, כי לא תכננו להילחם מן הצד הזה.

הקרב התנהל בחשכה גוברת. האוניות הצרפתיות הראשונות בקו, שהופתעו, הוכרעו עוד לפני שהספיקו לקרוא חזרה את אנשי הצוות שהתפזרו ביבשה. *הגרייר*, *הקונקרן* ו*הספרטיאט* הופגזו באש תותחים בריטית מטווח אפס. בשעה עשרים כבר הייתה חשכה מוחלטת. נלחמו רק לאור יריות התותחים, הלהבות שעלו מסיפונים פגועים ובהמשך הירח שעלה מעל הים התיכון.

האוריינט, ספינת הדגל בת מאה ועשרים התותחים, עמדה במרכז הקו הצרפתי. היא הייתה הגדולה בעולם, ונבנתה בטולון ב-1791. ברויס פיקד עליה, פצוע אך מסרב לעזוב את עמדתו, עד שפגיעת קליע הרגה אותו. בשעה עשרים ואחת פרצה שריפה בסיפון הירכתיים, שם היו מוטלים כלי צבע ושמן,

והתפשטה אל הסיפונים התחתונים. הלהבות הגיעו עד למחסני התחמושת. המלחים ניסו לכבות אותה, אך המשאבות נהרסו בירי שקדם לכך.

בשעה עשרים ושתיים התפוצצה *האוריינט*. הפיצוץ נראה מאלכסנדריה, במרחק של יותר מעשרים קילומטר. עמוד להבות עלה למאה מטרים בשמי הלילה. קול הפיצוץ הדהד לאורך כל החוף. במשך עשר דקות לא ירו לא הבריטים ולא הצרפתים. שברים בוערים נפלו חזרה אל הים. גופות מלחים הועפו באוויר ונפלו למים במרחק מאות מטרים מהספינה. מ*האוריינט* לא נותר דבר. מתוך אלף אנשי צוות הוצאו מן המים רק קומץ ניצולים.

הקרב התחדש לאחר השקט. האוניות הצרפתיות ששרדו ניסו להתגונן, אך הן היו מוקפות וצוותיהן מדוללים. עם שחר של 2 באוגוסט הושמדו או נתפסו אחת עשרה אוניות צרפתיות. רק שתיים הצליחו להימלט אל הים הפתוח, *הגיום טל* ו*הזינרה*. הן עתידות היו לברוח למלטה. האחרות הוטבעו, עלו על שרטון בחוף, או נפלו בידי הבריטים.

קרב אבו קיר היה הניצחון הימי הגדול ביותר של נלסון. האבדות הצרפתיות הסתכמו באלפי הרוגים, פצועים ושבויים. הבריטים לא איבדו אף ספינה. הים התיכון שב להיות ימם שלהם.

בלי צי, הצבא הצרפתי היה שבוי במצרים. בלי תגבורת, בלי אספקה, בלי דרך חזרה. שלושים ושמונה אלף חיילים ומאה שישים ושבעה חוקרים מנותקים מהעולם.

הידיעה הגיעה לבונפרטה ב-14 באוגוסט, בדרך לקהיר, בשובו מצאליהיה, מפי קצין מטה ששלח אליו קלבר מאלכסנדריה. מיד עם הגיעו לבירה כינס מועצת מלחמה.

– ברויס עגן את הצי במפרץ אבו קיר במקום להציב אותו בביטחון באלכסנדריה. נלסון תקף בלילה. הצי הושמד. זה מצבנו.

קפארלי — בן ארבעים ושתיים, גנרל חיל ההנדסה, רגל עץ מאז המצור על מנהיים, הכנות אצלו כמום מקצועי — שאל את השאלה שכולם נמנעו מלשאול.

– הגנרל בונפרטה, מהי האסטרטגיה לטווח ארוך? עד מתי נישאר כאן?

בונפרטה היסס.

– אנו שולטים בנילוס, קפארלי. מצרים תאכיל את הצבא. מלטה סיפקה לנו די כדי להחזיק מעמד. איננו תלויים בדירקטוריון. ממשיכים. צבא המזרח מנותק מצרפת — ובכן, הרי אנו מחויבים לעשות דברים גדולים. בים, לא? אם כן ביבשה. סוריה, טורקיה. או שנישאר כאן עד שהנסיבות ישתנו.

– שבויים, אם כך, אמר מונז׳ בצחוק קטן שלא תפס. לכמה זמן?

ברתולה, סטואי יותר, הלך לחפש תקדים.

– אלכסנדר שהה אחת עשרה שנים מחוץ למקדוניה, מונז׳. אין מרחמים עליו הרבה. עבודתנו כאן תשרוד אחרינו... היאחז בזה.

קפארלי, אחרי המועצה, מצא את פורייה במסדרון הארמון ועצר אותו בכף יד על זרועו. קפארלי היה הגנרל היחיד בצבא שלא העמיד פנים מול האזרחים. והיחיד גם שלא ביקש רשות לשאול שאלה לא נעימה.

– שמעת את בונפרטה. הוא נתן פקודה להמשיך. מה דעתך על כך?

– אני חושב שאין לו ברירה. והוא יודע זאת.

– ואנחנו?

– גם לנו אין.

קפארלי לא השיב דבר. הוא שחרר את פורייה ושב אל קציניו, רגל העץ שלו מצלצלת על הריצוף.

כל המפעל נשען מעתה על כך שאדמירל עגן במקום הלא נכון.

הידיעה על השמדת הצי הגיעה אל החוקרים בדרכים שונות, לפי מקומם בהיררכיה של המחנה. יש מהם שנודע להם מקצין מטה שחצה את החצר. אחרים ממשרת מצרי ששמע חיילים משוחחים.

באותו ערב, לפני שחזר למגוריו, עבר ז׳ומאר בבנייני העזר הצפוניים של ארמון חסן-קאשיף, שבהם אוחסנו האוספים. פנס ורשימת מלאי בכתב יד בידו.

הארגזים היו שם, הארגזים שסומנו בכתב ידו והאוספים הרשמיים של מונז׳ וברתולה. בפינה הצפון-מערבית, ליד הקיר האחורי, עשרים ושלושה ארגזים ללא תווית. בלי מספר סידורי. בלי שם של נציב. עץ פשוט, סגור בחופזה במסמרים תקועים באלכסון. הוא ניסה להרים אחד מהם. כבד מדי לאדם אחד. אצבעותיו חדרו לחריץ בין הקרשים. בד. משהו קשה מתחתיו. הוא לא כפה את הפתיחה. הוא כבר ראה אותם שלוש פעמים לפני הערב, מראשית המסע.

בפעם הראשונה באלכסנדריה, בלי לשים לב. הם היו שם בין ארגזים אחרים. בפעם השנייה כמה ימים קודם, כשבא לבדוק את האוספים לאור פנס. בפעם השלישית אתמול. הם לא זזו, ואיש לא תבע אותם. הם התקיימו מחוץ למערכת. מחוץ לטפסים, לייפויי הכוח, לפנקסי המלאי. הם היו החלק במשלחת שלא היה לו שם.

הוא רשם את קיומם של עשרים ושלושת הארגזים הללו ביומנו האישי, בתחתית עמוד, עם התאריך והציון : "מקור לא ידוע. תוכן לא נבדק." הוא לא סיפר על כך לאיש. הארגזים האלה ישתייכו למישהו. מישהו יתבע אותם, או לא יתבע.

למחרת אחר הצהריים הלך ז'ומאר לשוק התבלינים של חאן אל-חלילי לראות אם הידיעה ידועה בעיר. דבר, במבט ראשון, לא העיד על כך. הסוחרים מכרו. הקונים קנו. מחירי הפלפל והקינמון לא השתנו לעומת השבוע הקודם.

סוחר בדים שהכיר מראייה סימן לו להתקרב. האיש אמר כמה מילים בערבית, הצביע על השמיים, אחר כך על הים בצפון, ואז עשה תנועה בשתי כפות ידיים צמודות שהפריד בפתאומיות. הוא השאיר אותן פתוחות לרגע, כפות ריקות, מעל גלילי הכותנה.

– הם יודעים, אמר ז'ומאר למתורגמנו.

– מאתמול בערב. החדשות בשווקים עוברות מהר יותר מהדואר. הם אומרים שהצי הצרפתי הושמד. ושאתם עכשיו שבויים כאן.

– ומה הם חושבים על זה?

המתורגמן החליף כמה משפטים עם הסוחר. אחר כך פנה אליו.

– הוא אומר שהצרפתים אינם הראשונים שנקלעו למלכודת במצרים, שגם הממלוכים חשבו שיישארו, שהנילוס ימשיך לזרום כשתעזבו, וגם שאם תרצו לקנות בד, הוא מציע היום עסקה טובה.

ז'ומאר קנה חתיכת בד אינדיגו. לא היה לו בו שום שימוש. הצבע היה יפה, והוא רצה שיהיה לו משהו קונקרטי שעשה ביום הזה.

בשעות שלאחר מכן העסיקה אותו שאלה אחרת יותר. איך ישובו לצרפת מחברותיו שלו, הרישומים של דנון, האוספים של ז'ופרואה?

עם ערב, כשהידיעה סיימה להתפשט בעיר, נפגשו החוקרים בחצר הפנימית של הארמון. איש לא הציע להתכנס שם. הם היו שם, זה אחר זה, נמשכים מאותו צורך שלא להישאר לבדם עם הידיעה.

ברתולה הגיע כמה דקות מאוחר יותר עם דף חישובים בידו. הוא התיישב, הניח את הדף על ברכיו ואמר ללא הקדמה למונז׳ :

– הערכתי את המזון הזמין. קמח, שמן, אורז, בשר מיובש. בקיצוב נכון, הצבא יכול להחזיק שישה עשר חודשים בלי אספקה מבחוץ. לא נמות ברעב. זה כבר משהו.

– לא הרעב מטריד אותי, אמר מונז׳. זה דווקא…

– אני יודע. אבל את הרעב אני יכול לחשב.

פורייה ישב בצד, תחת האכסדרה, ולא אמר מילה. את מה שהמילים לא הכילו הפקיד בידי המתמטיקה. אובדן הצי היה בעיה בעלת משתנים רבים — האספקה, התגבורת, דרכי הנסיגה האפשריות — שהמשוואות שלה התחמקו. הוא חיפש אותן בכל זאת. זו הייתה דרכו לפחד.

– ומה עם האוספים שלנו? אמר ז׳ופרואה. איך הם יחזרו, הם?

איש לא ענה מיד. זו הייתה השאלה שכולם שאלו את עצמם ושאיש לא רצה לנסח ראשון.

– המחברות חוזרות בכיסים שלנו, אמר ז׳ומאר. המדידות, ההערות, השרטוטים. כמה קילוגרמים לאדם, לא יותר. זה יכול לעבור הכול.

– והארגזים? אמר ז׳ופרואה. הדגימות שלי. הדוגמאות של ברתולה. כלי החרס, הפפירוסים, הפסלונים. מה שכבד.

ברתולה קיפל את דף החישובים.

– מה שכבד פגיע. צריך להודות בכך. אם האנגלים ישתלטו על מזרח הים התיכון, כל מה שנרצה להעמיס עלול ליפול בשבי.

חתול חצה את הריצוף ונעלם תחת האכסדרה. אי שם בעיר החל המואזין בקריאה של הלילה. קול ארוך ומתפתל, שעלה וירד בלחן שז׳ופרואה שמע בכל לילה מאז 1 ביולי ולא חדל להיראות לו זר.

– בונפרטה אמר שאם הים… טוב, שנחזור דרך סוריה אם לא נוכל לחזור דרך הים, אמר מונז׳.

– בונפרטה אומר הרבה דברים, השיב ברתולה. ברגע זה יש לו צדק לומר אותם. הצבא צריך להאמין.

הם נשארו שעה בחצר, בלי להחליט דבר.

הם קמו זה אחר זה ושבו איש לחדרו. לא היה להם דבר אחר לעשות.

ז׳ופרואה התיישב ליד שולחן העבודה שלו וכתב.

״איבדנו את הצי לפני ארבעה עשר לילות, מבלי שנדע. אני אומר ׳אנחנו׳ מפני שזו המילה הנכונה. האובדן הזה הוא קולקטיבי גם אם לא הייתי באבו קיר, גם אם איני ימאי. מה שאיבדתי עם הצי הוא הוודאות שמה שראיתי כאן לא יחזור לצרפת, או לפחות לא בצורה שאבחר. המחברות שלי, הלוחות שלי, שבעים מיני הדגים, העופות והזוחלים שאספתי מאז אלכסנדריה, בשווקים ואצל הדייגים. כל זה הוא כעת בן ערובה של מצב צבאי שאין לי עליו שום שליטה.״

הוא עצר, קרא שוב. המשפט האחרון היה מתלונן מדי. הוא מחק אותו בקו אחד והתחיל מחדש.

״מה שמעסיק אותי הערב אינו הפחד. אינני חושב שנמות כאן. בונפרטה ימצא משהו, הוא תמיד מוצא משהו. מה שמעסיק אותי הוא שאלה מופשטת יותר, מה תועלתה של העדות אם העד אינו יכול לחזור? הלוחות שציירתי של התנין, של האיביס, של דגי הנילוס, יש להם ערך אם מישהו רואה אותם. סגורים בארגז בקהיר, אין להם יותר ערך מהחיות שהם מייצגים.״

הוא הניח לדיו להתייבש.

מחברות הרישום והלוחות שלו שקלו, כולן יחד, כעשרה קילוגרמים. הדגימות בצנצנותיהן ובארגזי העץ שלהן, כארבעים קילוגרם. אדם יכול לשאת שנים עשר קילוגרם על גבו במסע ארוך. ארבעים קילוגרם דרשו סוס או פרד. סוסי הצבא ופרדיו לא עמדו לרשות האוספים האישיים של חוקר טבע אזרחי.

הוא ערך רשימה של מה שיוכל לשאת בעצמו אם המצב ידרוש זאת. המחברות, בעדיפות עליונה. כלי הנתיחה שלו — אזמלים, מספריים, מלקחיים — כמה קילוגרמים. מבין הדגימות, הקטנות והיקרות ביותר היו עורות העופות, גולגולות הזוחלים, הדגים המיובשים, איביס מחונט. מה שייכנס לתיק עור אחד.

השאר — הדגים הגדולים בצנצנות, התנינים, גולגולות היונקים — יישאר. אם היו יוצאים ברגל דרך סוריה, כפי שדיבר על כך בונפרטה, אי אפשר היה להעמיס צנצנות על גבו של אדם צועד במדבר.

הברירה הכפויה הזאת לימדה אותו דבר שלא צפה. מאז צאתו סבר שהוא מתעד את מצרים כדי להביאה לצרפת. מה שיביא יהיה תלוי פחות במה שבחר ויותר במה שיכול פיזית לנסוע. הסיפור שמספרים על ארץ הוא סיפורו של מה שהצליח לחזור.

הוא כתב שורה אחרונה.

"אם המחברות האלה יגיעו אליך ואני לא, סימן שנסעו לבדן. זו כנראה הדרך הטובה ביותר לנסוע. החפצים קלים מבני האדם."

הוא קיפל את הדף והחליק אותו אל המחברת הראשונה, בין דפי טולון. אחר כך כיבה את המנורה והמתין ליום.

V - המכון המצרי

שלושה שבועות אחרי אבו קיר, ייסד בונפרטה בצו את המכון המצרי ב-22 באוגוסט 1798, עשרים ותשעה ימים אחרי כיבוש קהיר.

משימתו הרשמית של המכון הייתה לחקור את הארץ בכל ממדיה – הטבעי, ההיסטורי, הכלכלי – ולענות על שאלות שהמינהל הצבאי לא ידע לפתור לבדו. המכון ישב בארמון חסן-קאשיף. בונפרטה כיהן כסגן הנשיא ומונז' כנשיא. אחת לחמישה ימים התיישבו החוקרים באולם הגדול וחידשו את עבודתם.

מונז' ניהל את הישיבה הראשונה.

הוא לימד גיאומטריה תיאורית בני בעלי מלאכה שלמדו לקרוא בד בבד עם לימוד החתכים החרוטיים. בית הספר הפוליטכני נוסד כדי שהכישרון יחליף את הלידה. מבחינתו מצרים הייתה פחות כיבוש ויותר הוכחה ליכולתה של צרפת המהפכנית לייצר את מה שהמלוכות לא ייצרו לעולם, משלחת מדעית בלב מערכה צבאית.

הוא פתח את הדיונים בכמה מילים.

– אנו כאן כדי להבין, ידידיי. לא כדי לכבוש — אחרים מטפלים בזה היטב. אני מבקש מכם לא לשכוח זאת לעולם.

ז׳ופרואה, שישב בשורה האחרונה, רשם את המשפט.

בונפרטה בא לעתים קרובות. החוקרים העריכו את העובדה שמקשיב להם מי שמחזיק בשלטון.

– רבותיי, מצרים הייתה הארץ המתורבתת ביותר בעולם. שלושה אלפי שנים של היסטוריה קבורה. הוציאו אותן לאור. מדדו, שרטטו, אספו. וגם את מצרים של היום — המדע משרת את החיים, או שאינו משרת דבר.

בתחילת אוקטובר חזר דנון, שליווה את הצבא מאלכסנדריה וראה את הפירמידות בערב הקרב, לבלות כמה ימים בשרטוטן מכל זווית. ז׳ומאר טיפס עמו אל פסגת הפירמידה הגדולה. חצי שעה של טיפוס על גושי אבן שהגיעו להם עד החזה, כפות הידיים פצועות. משם, מלמעלה, המדבר במערב, עמק הנילוס במזרח, קהיר בצפון-מזרח.

– כל מצרים במבט אחד, לחש ז׳ומאר.

– כן... הביטו באור על הפן המזרחי. מכאן אוכל לקבוע את הפרספקטיבות שלי על ארבע הפאות.

הם מדדו את שרידי מקדש פתח, אל היוצר של מנפיס. באבק היו מוטלים שברי קולוסוס מגרניט ורוד, פרק כף יד רחב כגזע עץ, חלקי רגליים, ראש, שיוחסו מאוחר יותר לתקופת שלטונו של רעמסס השני.

העבודה הייתה חסרת תודה. הפסל היה שבור לכמה חלקים מפוזרים בין העשבים. את המידות היה צורך לשחזר בחיבור, בפיצוי על החסרים ובאומדן החלקים החסרים.

בסביבות הצהריים התיישב ז׳ומאר בצל הראש. גובהו כמעט שני מטרים, והגרניט הפושר נגע בגבו.

הוא בחן את הפנים. הפה חייך קלות. החיוך הזה שחצבו לענקי הממלכה החדשה שלוש עשרה מאות שנה לפני הספירה, לא אוהד ולא מאיים. האף נשבר, כנראה בידי חיילים של ימי הביניים שסברו שבהשחתת הפנים הם משמידים כוח. האורואוס, הקוברה המלכותית על המצח, סימן של ריבונות אלוהית, נעקר, ונותר רק הרושם. הנמס היה שלם, פסיו המקבילים נראים מתחת לאבק.

על החגורה, בגובה הירכיים, במקום שבו הרגליים השבורות לקחו את השאר, זיהה ז׳ומאר קרטוש. שני סגלגלים מוארכים, מוקפים בקו רציף, השמות המלכותיים, שאיש עדיין לא ידע לקרוא.

את הראש אי אפשר היה לשאת. הוא שקל כמה טונות. הוא נחצב מגוש גרניט ורוד אחד, שנכרה במחצבות אסואן.

זקן שישב על עקביו בצל הראש הענק הביט בז׳ומאר כבר זמן מה. שומר, אולי, או פשוט מישהו שהתיישב שם לפניו ולא זז. ז׳ומאר הראה לו את מחברתו, את תרשים החישובים. הוא דיבר, אך ז׳ומאר לא הבין. אחר כך הרים זרד וצייר באבק, ליד כף רגלו של הפסל, שני קווים מקבילים ושלושה קווים אלכסוניים לרוחבם. תרשים. שונה משלו, אך ניתן לזיהויזה של , משא בתנועה על מישור משופע. הם נשארו כך זמן מה, שני אנשים ושני תרשימים באבק. לאחד היו המכשירים. לשני היה הזיכרון. ז׳ומאר חישב בראש. הפסל כולו, לפני נפילתו, שקל שמונים טונות. על סירה. סירות הנילוס היו מוכרות. כלי שיט שטוחים וקלים, המסוגלים לשאת שמונה טונות לכל היותר. איך הובילו שמונים טונות על המים?

ברור שלא על סירה אחת. על כמה סירות שהורכבו לרפסודה צפה, קשורות יחד, והפסל מונח על קורות המחברות אותו לכל כלי השיט. החישוב הראה שיידרשו לפחות עשר סירות בגודל רגיל קשורות במבנה צפוף.

עשר סירות. מאות מטרים של חבל. מאות אנשים. כדי להוביל פסל אל מקדש.

מה שהפתיע אותו לא היה ההישג הטכני, קשה אך בר ביצוע. לא, זו הייתה ההחלטה לעשות זאת. להחליט להוביל שמונים טונות על פני תשע מאות קילומטר של מים הניח מראש ודאות. הוודאות שהתוצאה שווה את המאמץ, שהפסל עוד יהיה שם בעוד אלף שנה, שהאימפריה שפרעה ביקש להאדיר תחזיק מעמד.

האימפריה לא החזיקה מעמד. הפסל שכב באבק, שבור, אך נוכח, מדיד.

ז׳ומאר תהה אם גדולתה של מצרים העתיקה לא נבעה פחות ממה שהשיגה ויותר ממה שתכננה להותיר, לאלה שיבואו הרבה אחריה. הוא שיף את עיפרונו אל ברך הגרניט.

דנון עבר, מחברת השרטוטים תחת זרועו, ועצר לפניו.

– אתה מהרהר?

– אני מודד. וזה אותו הדבר.

בתחילת נובמבר ספר ברתולה את מה שנעשה מאז יולי. מאות מחברות מלאות, אלפי דגימות, מסות על גאולוגיה, השקיה, חניטה, חקלאות, שפות. יותר משלושה חודשים של עבודה, שנכנסו בפנקס אחד.

דזה רדף אחרי מוראד ביי במצרים העליונה מאז סוף אוגוסט. בונפרטה החליט לשלוח אליו צייר כדי לחקור את האנדרטאות התבאיות; ועדה גדולה יותר תלך בעקבותיו רק בסתיו 1799. דנון התנדב ועמד לצאת בתחילת דצמבר.

שאלת האוספים הביכה כבר את כולם, ואיש לא רצה להכריע בה. החוקרים אספו דגימות טבעיות, מינרלים, בעלי חיים ממולאים, צמחים מיובשים, בהסכמה שבשתיקה של בונפרטה, שראה בכך את היסודות של מוזיאון מצרי עתידי בפריז. אבל העתיקות היו עניין אחר. שם קשה היה יותר להודות בהסכמה.

ז׳ופרואה סנט-הילר חזר משוק הדגים של אמבבה עם שמונה מינים שמעולם לא ראה.

נתיחה של דג לא מוכר הייתה בשבילו שיחה. חתכים, תצפיות, רישומים, השוואה לזיכרונותיו האנטומיים ממינים אירופיים. המבנה הפנימי של הדגים היה קבוע להפליא ממין למין. אותם איברים באותם מקומות, עם שינויים ששיקפו אורחות חיים שונים. לדג קרקעית היו עיניים ממוקמות אחרת מאשר לדג פלגי. אך התוכנית שבבסיס הייתה דומה.

הקביעות הזאת של התוכנית האנטומית על פני מגוון המינים – זה מה שהחל להסתמן לו, מבלי שידע עדיין לנסח זאת. אם המינים נבראו בנפרד, כפי שטענה הדוקטרינה השלטת, מדוע חלקו תוכנית מדויקת כל כך? התשובה, שהם נגזרו מאב קדמון משותף, הייתה רעיון מסוכן. קוויה, פרופסור במוזיאון להיסטוריה של הטבע, ידחה אותה. האקדמיה תביט בה בעין עקומה.

הדג הרביעי היה פתוח על הלוח כשדנון נכנס, ממחטה כבר מתחת לאף.

– עדיין עם הדגים שלך? החדר שלך מדיף ריח של שוק דגים.

– דגי פיל. הנילוס, הנהרות הגדולים של אפריקה. שם, מתחת לזנב — איברים חשמליים. לדגי האמזונס יש דומים להם, שהתפתחו במרחק שמונת אלפים קילומטר, בלי מגע. צירוף מקרים? לא. אילוץ אנטומי, כך אני מאמין.

בין שמונת המינים שהובאו באותו בוקר, אחד מהם עצר אותו במקומו. הוא קנה אותו מדייג שלא הבין מדוע הצרפתי מתעניין בדג בנאלי כזה.

הדג הונח באגן התצפית שלו, קערת חרס מלאה במי נילוס. הדג היה באורך של כשישים סנטימטר, חום-זהוב, מכוסה קשקשים עבים כמגנים מפרקיים. שחייה איטית, בכבוד של זוחל.

מה שעצר את ז׳ופרואה היו סנפירי החזה.

לא סנפירים שטוחים, עטורי קרניים, כמו אצל כל הדגים שנתח מאז גיל עשרים. תוספות בשרניות, בעלות אונות, הנישאות על מבנה פנימי הדומה לגפה.

הוא בילה את הלילה בבחינת הדג החי, ואחר כך בנתיחתו. המבנה הפנימי של הסנפיר הכיל משהו הדומה לעצם זרוע, עצם ארוכה ומרכזית, שממנה יצאו קרניים. הדג הזה, שיכנה אותו *Polypterus bichir*, לא היה קשור לדגי האמזונס. ובכל זאת סנפיריו חלקו עמם אותה תוכנית אנטומית יסודית. עם שחר המים בקערה נצבעו בוורוד.

ז׳ופרואה כתב לקוויה למחרת בערב. קוויה נשאר בפריז, המשלחת נראתה לו מסוכנת מדי, לא ודאית מדי. מכתביהם הצטלבו מעל הימים באיחור של חודשים.

״ידידי היקר, כתב ז׳ופרואה, מצאתי כאן דבר שהיה מצדיק לבדו את מסענו. דג שנראה כאילו יש לו זרועות. לא זרועות, כמובן, סנפירים. אבל תוכנית פנימית הדומה לתוכנית של גפה, והיא זהה, בדיוק זהה, אצל מינים שמעולם לא יכלו להצטלב. אני עדיין לא יודע מה לחשוב על כך. אבל זה לא יכול להיות מקרה.״

קוויה לא השיב בנקודה זו במשך כמה חודשים. כשהשיב, היה זה כדי לומר שהדמיון אינו מעיד על מוצא משותף. שאלוהים יכול היה בהחלט להשתמש באותה תוכנית בנסיבות שונות.

VI - מרד קהיר

כבר בימים הראשונים של אוקטובר 1798 התחיל ז׳ומאר לנהל יומן של העיר. שום דבר אינטימי בו, לא היה לו מזג כזה. הרישום כלל אוכלוסיות משוערות לפי שכונה, צפיפויות בנייה, רוחבי סמטאות, גבהי חזיתות, שטח השווקים. נוספו לו תצפיות על זרימות התנועה, שעות הפתיחה של השווקים, גאוגרפיית המים, המזרקות ואגניהן.

בערב ה-20 באוקטובר, ערב המרד, יצא עם פנסו כדי למדוד את כיכר אזבקייה. הכיכר הייתה לב הנוכחות הצרפתית בעיר. שם הקים בונפרטה את מפקדתו, שם נערכו השווקים, החגיגות הרשמיות, ההתכנסויות הצבאיות. תושבי קהיר חצו אותה ברובם בלי להתעכב, המבט מושפל למחצה, הצעד מהיר.

הוא מדד את זוויות הכיכר, רשם מרחקים בעזרת חבל מכויל, כשהבחין שקבוצת גברים שישבו ליד מזרקה מביטים בו בעבודתו.

אחד מהם קם והתקרב. הוא אמר כמה מילים בערבית שז׳ומאר לא הבין. אחר כך הצביע על חבל המדידה ואמר משפט אחר. ז׳ומאר פירש זאת כשאלה על מה שהוא עושה.

הוא הראה לו את התוכנית החלקית של הכיכר שצייר. האיש בחן אותה בקשב, הפך את המחברת, החזיק אותה במרחק זרוע. אחר כך אמר משפט לחבריו. הם צחקו. צחוק שלא היה לועג, אלא מופתע.

ז׳ומאר לא ידע מעולם מה אמרו. הם זיהו, חשב, את הכיכר שלהם בציור. זו הייתה כנראה הפעם הראשונה שמישהו הראה להם את עירם שלהם מלמעלה. או אולי צחקו מפני שהצרפתי הצעיר עם חבלו ניסה למדוד משהו שלא היה צורך למדוד.

ב-21 באוקטובר 1798 התפרצה העוינות הרדומה של אוכלוסיית קהיר. הניצוץ היה מס חדש על הנכסים. הגנרל דופוי, מפקד העיר, נהרג בידי ההמון.

עם שחר פלשו אלפי מתפרעים חמושים בחרבות, בחניתות ובמקלות אל רחובות קהיר. חיילים בודדים נטבחו, נערפו. השכונות המורדות, שבהן הכעס הבשיל זה שלושה שבועות, התבצרו במתרסים.

בונפרטה, שהיה אז בקהיר העתיקה, נודע לו על המרד בבוקר. התקהלויות חסמו לפניו את שערי העיר, והוא נאלץ לעקוף ולא נכנס אלא דרך שער בולאק. הוא הורה לכל הכוחות הזמינים להשתלט מחדש על העיר שכונה אחר שכונה.

– את המרד הזה יש לרמוס ללא דיחוי, צעק אל גנרליו. אם נגלה את החולשה הקטנה ביותר, נושמד לפני הערב. אש על כל התקהלות עוינת, ללא אזהרה.

הארטילריה הפגיזה את השכונות המורדות. בתי הלבנים הלא שרופות קרסו בענני אבק. חיילי הרגלים סרקו את הרחובות. מסגד אל-אזהר נפרץ. חילול שההחריד את כל האוכלוסייה המוסלמית במצרים.

הדיכוי נמשך שלושה ימים. בונפרטה הורה להוציא להורג את כל ראשי המרד שנתפסו חיים. במשך כמה לילות ערפו את ראשיהם במצודה, והגופות הושלכו לנילוס.

דנון לא המתין לתום הדיכוי כדי לצאת. משרתו המצרי, מבוהל, יעץ לו לחזור. הוא לא שעה לכך.

בעורקי השכונה שבה התגורר ראה קבוצות של אנשים חמושים. חנויות בוערות. ריח העשן ומשהו אחר מתחתיו, שזיהה ולא נקב בשמו. חייל צרפתי שכב בסמטה. מת. נשים צעקו מהחלונות. ילד רץ. הצבא הצרפתי, שהופתע, התעכב בארגון תגובתו.

– חזור, למען השמיים, קרא קצין כשהבחין בו עם מחברת השרטוטים. זה לא הזמן לצייר.

– להפך, זה בדיוק הזמן. בעוד חמישים שנה איש לא ידע מה קרה כאן אם איש לא ירשום זאת.

בסופו של דבר חזר פנימה כעבור שעה, וצפה בהמשך מחלון הקומה הראשונה שלו. חיילים צרפתים הקיפו קבוצת מורדים בסמטה. מסגד פתח את שעריו כדי לקלוט את הנמלטים.

דנון סגר את החלון. ברחובות נמשכו היריות. במכון, כמה מאות מטרים משם, חוו שאר המלומדים את אותו יום אחרת.

המלומדים היו כלואים. לא בהחלטה צבאית. בונפרטה לא טרח לעסוק בתנועותיהם בלהט הקרבות. הם היו כלואים מכורח הנסיבות. חיילים צרפתים שנטבחו במרחק מאתיים מטרים משם, מתפרעים חמושים בכל השכונות, יריות ללא הפסקה מאז עלות השחר.

פורייה התיישב באולם הגדול של המכון עם מחברותיו ועבד על משוואותיו. הוא הרהר, מבלי שהפך זאת לתיאוריה, באופן שבו החום מתפשט בגופים. הוא מתפשט לפי חוקים מדויקים ובלתי משתנים. המהומות אינן מתפשטות לפי הכללים הללו. זו הייתה סיבה נוספת להעדיף את הפיזיקה.

בסביבות חצות הצטרף אליו ז׳ומאר עם פנס.

ברתולה נכנס בסביבות שלוש לפנות בוקר, בלי להודיע על בואו. הוא התיישב, ועקב זמן מה אחר שני האחרים בעבודתם.

– מה אתה מחשב? אמר לפורייה.

– את האופן שבו החום מתפשט בתווך שאינו הומוגני. עדיין אין לי את המשוואות.

– שימושי. הבניין משמאל בוער מאז הבוקר. אם יתמזל מזלנו, מחשבותיך ינבאו אם הבניין שלנו ייפגע לפני עלות השחר.

– המשיכו לעבוד, הוסיף בצאתו. זה עדיין הדבר היחיד שמבדיל את נוכחותנו כאן מ… טוב. מכיבוש רגיל.

הם עבדו בשתיקה עד הבוקר המוקדם, כל אחד בחישוביו שלו, בעוד העיר בוערת בחוץ. ז'ומאר נאלץ לגזום פעמיים את פתילת פנסו.

מונז', מצדו, כתב מכתב לאשתו. מאז אבו קיר לא היה עוד דואר סדיר. הוא כתב אותו בכל זאת. מה שכתב במכתב הזה, איש לא ידע לעולם. מה שידוע הוא שסגר אותו בקפידה ונשא אותו אחר כך בכיס מעילו עד עזיבת מצרים, עשרה חודשים לאחר מכן.

ב-24 באוקטובר יצאו המלומדים בזהירות מהמכון. שלושה ימים שרובם התבצרו בו והאזינו ליריות. שכונות שלמות לא היו עוד אלא חורבות מעלות עשן.

דנון יצא אל הרחובות ההרוסים וצייר.

לפחות ניסה. לפניו בית שקרס, החזית מנופצת מפגז, קורות העץ השרופות פרושות לרוחב הרחוב, נעל ילד באבק. הוא שרטט את קו הגג של מה שנותר עומד. בגיזה צייר את הפירמידות מכל זווית. במלטה צייר את היצירות שנלקחו ואת אלה שהושארו. דנון תמיד סבר שלצייר פירושו להעיד, ושלהעיד הוא מעשה נייטרלי. לעיפרון אין צד; מה שהיה קיים הונצח, לא יותר.

אבל את הבית ההוא הרסו חיילים צרפתים. הארטילריה של הצבא שבו נסע. שהיה תלוי בו כדי לאכול, לנוע, לעבוד. המסמך שייצור בציירו את החורבות הללו יהיה מסמכו של דיכוי שנוכחותו כאן, במידת מה, העניקה לו הכשר.

דנון צייר בכל זאת. לא מתוך שכנוע. מתוך רפלקס. הדף התמלא. כשסגר אותו, עדיין לא ידע מה עשה. דבר הכרחי, או דבר שפל. אולי שניהם כאחד. היה לו אפר עד פרקי הידיים.

רחוק יותר בסמטה, דלת עץ מגולפת שכבה תלושה מצירי הדלת שלה. חנות בשוק פרוצה, המדפים הפוכים, תיבת נחושת פתוחה וריקה. דנון חשב על

ארמונו של חסן-קאשיף, על הנציבים שמילאו את רשימותיהם. אותו מעשה, בלי הקריטריונים ושיקול הדעת. כאן אמרו לבזוז, שם לאסוף. הוא סגר ברגלו את מכסה התיבה.

חסן צעד לפני דנון כדי לפלס את הדרך. ליד מסגד אבן טולון מצאו שני חיילים צרפתים עסוקים בריקון חנות אורגים. האריגים יצאו מהדלת בחבילות, ערומים על עגלת יד מעץ. משי, כותנה צבועה, פשתן לבן שנשמר לימים גדולים. אחד החיילים הוריד נול ממתקן הקיר שלו.

בעלת החנות עמדה בפתח הדלת האחורית, אישה לבושה בשחור. היא הביטה בלי לדבר. בלי תחנונים ובלי צעקות. רק העיניים שעקבו אחר כל חבילה. החייל עבר לידה עם העגלה והיא נסוגה צעד אחד בדיוק, לא יותר ולא פחות.

חסן נשאר ברחוב. אין מה לתרגם. דנון הביט בו לרגע, בחסן שהתבונן באישה שהתבוננה בחיילים, והבין שגם המתווך רואה, ושלראות בלי יכולת לפעול יש צבע מיוחד על הפנים. הוא לא רשם שום הערה.

בערב אותו יום חזר חסן לביתו, בשכונה הקופטית שבה הצבא שכר לו חדר. לא בצד החיילים ולא בצד המורדים. בצד השפה. מתרגם משני עברי קו שלא יכול היה לחצות. פקודות צרפתיות מתורגמות. תחנונים ערביים מתורגמים. בימים מסוימים לא ידע עוד באיזו שפה הוא חושב. הערב לא חשב באף אחת.

דנון צייר את החנות המרוקנת. המסמרים בקיר שעליהם נתלו הבדים, הסימן הכהה יותר על הרצפה שבו נח הנול במשך שנים, מסגרת הדלת ובה האישה בשחור המביטה. עבודה מהירה, בלי כיתוב, בלי תאריך. כשסיים, החיילים כבר הלכו עם העגלה. האישה נכנסה בחזרה לחנות וסגרה את הדלת הפנימית.

לאחר תום הדיכוי כינס בונפרטה את הנכבדים ששרדו ואת האולמא שלא השתתפו באופן פעיל במרד, כדי להבהיר להם מה יעלה להם כל ניסיון מרד נוסף.

– ראיתם מה קורה. שכונותיכם הרוסות. מנהיגיכם הוצאו להורג. אל-אזהר הופצץ. אם תמרדו שוב, אהרוס את העיר כולה עד היסוד.

– המרד הזה, אתה רואה, גנרל, המרד הזה מגלה זאת היטב, מצבנו אינו בר-קיימא, אמר מונז׳ לבונפרטה במועצה שנערכה אחרי הדיכוי. אין שולטים בארץ הזו בכוח צבאי בלבד. לא ללא הגבלת זמן, בכל אופן. האוכלוסייה עוינת אותנו. היא תישאר כזו כל עוד נהיה כאן ככובשים זרים.

המועצה הזו הסתיימה מאוחר. בונפרטה זימן את מונז׳ למחרת בבוקר, בחצר הפנימית של בית שנתפס סמוך לכיכר אזבקייה, הרחק מהקציניים. היו שם קפה ושני שרפרפים. בונפרטה עמד על רגליו.

– אמרת שאיננו יכולים לשלוט בכוח בלבד. נניח. מה אתה מציע?

מונז׳ לא ציפה שיתייעצו בו בעניין הזה. הוא אמר מה שחשב בכל זאת.

– מוסדות. לא כרוזים, מוסדות! בתי משפט הפועלים לפי כללים ידועים, בתי ספר, ואחר כך — וזה החשוב ביותר — מערכת בעלות על קרקעות המגינה על הפלאחים מפני שרירות. מה שהמהפכה עשתה בצרפת, אבל כאן.

– בכמה זמן?

– דור אחד לפחות.

– אין לנו דור. יש לנו אולי שנתיים.

– אז אינך יכול לשלוט בארץ הזו. לא באמת. אתה יכול לכבוש אותה, וזה... דבר אחר.

בונפרטה הביט בו זמן רב.

– כיבוש יספיק. למה שאני רוצה לעשות.

מונז׳ לא שאל מה בונפרטה רוצה לעשות.

באותו ערב כתב מונז׳ ביומנו. ״בונפרטה יודע שהוא אינו שולט. כיבוש מנהלים אותו. ההבחנה אינה חשובה לו. לי היא חשובה מאוד. עדיין איני יודע אם היא חשובה למצרים.״

בשבועות שאחרי הדיכוי שבה והשתררה מעין שגרה רעועה. השווקים נפתחו מחדש. המסגדים קיבלו שוב את מתפלליהם, חוץ מאל-אזהר שנשאר סגור. החיילים הצרפתים חזרו לסיורים. המלומדים התחילו שוב את יציאותיהם אל העיר עם מחברותיהם ומכשיריהם.

המלומדים, מצדם, כבר לא חוו את נוכחותם בקהיר באותו אופן. האשליה של דו-קיום שליו עם האוכלוסייה לא שרדה את שלושת הימים הללו. הם המשיכו לעבוד, לפקוד את השווקים, לקיים קשרים עם נכבדים קהירים מסוימים, אבל תחת איום של אלימות שעלולה הייתה להתפרץ בכל רגע.

דנון נותר, בעיני הקהירים, מה שתמיד היה. צרפתי, ולכן כובש, ולכן אויב פוטנציאלי.

בשווקים רוב החנויות נפתחו מחדש ובעלי המלאכה עבדו.

בסמטה מאחורי אל-אזהר מצא דנון בית ספר קוראני שתלמידיו חזרו ללימודיהם. ילדים ישובים במעגל סביב מורה זקן שקרא בקול ולימד אותם לחזור אחריו. המורה הרים את עיניו כשעבר, הביט בו, ואז חזר לקריאתו בלי לשנות את הבעת פניו.

קולות הילדים דקלמו טקסט שכנראה עדיין לא הבינו, בשפה שהוריהם אולי כבר אינם קוראים. ונטור דה פרדי, מזרחן שעבד זמן רב בנמלי הלבנט וברבריה, אמר לו שההעברה קודמת להבנה. המילים נכנסות תחילה אל הגוף, והמשמעות באה אחר כך. המעשה, לעומת זאת, היה מובן. השיעור חזר אל הפסוק שבו נפסק.

העיר תגליד בדרכה, בקצב שהצרפתים לא שלטו בו ולא יבינו אלא למחצה. הילדים, מצדם, דקלמו את שיעוריהם מבלי להמתין שהכובשים יסיימו להילחם.

VII - הספינקס והנקרופוליסים

בנובמבר ארגן דנון משלחת אל הספינקס. הם יצאו לפני עלות השחר כדי להגיע עם האור המשופע של הבוקר. האור היחיד שיבליט את פרטי האבן.

הספינקס נראה תחילה כמסה. משהו כהה יותר מהחול וצפוף יותר מהלילה. אחר כך הגיע האור ממזרח והראש הגיח, האף חסר, העיניים החלולות. האנדרטה, באורך שבעים ושלושה מטרים ובגובה עשרים, נותרה קבורה עד הכתפיים. פני האבן הגירנית נחשפו בגווניהם. אפור-בז׳ במקום שהרוח ליטשה את הסלע, כהה יותר בשקעים שבהם החול נאגר בשכבות דקות. סדקים חצו את המצח, יורדים מקודקוד הגולגולת אל הרקות, חלקם רחבים בכמה אצבעות, אחרים בקושי נראים. האבן לא הייתה אחידה. שכבות של אבן גיר רכה יותר התחלפו בשכבות קשות יותר, ויצרו קווים אופקיים שחרצו את הפנים. עקבות כלים נותרו גלויים על הלחיים, מהלומות אזמל חוזרות שעיצבו את העקומות והותירו מישורים סדירים שהשחיקה טרם מחקה. החול טיפס לאורך האגפים, ויצר מדרון מתון שהרוח עיצבה מחדש ללא הרף, גרגר אחר גרגר.

העין הימנית עצרה את תשומת לבו של דנון זמן רב. אבן הגיר עובדה בחלול, גלגל העין חצוב כדי ליצור מבט שכבר אינו קיים, העפעף העליון קריא מתחת לשחיקה. מישהו רצה שהראש הזה יביט, ושיביט אל מקום כלשהו.

ראש מופנה מזרחה, אל הנקודה המדויקת שבה זרחה השמש.

– זה לא פסל, אמר דנון בלחש. זה... איך לומר, מכשיר. שעון שמש גדול כגבעה, ופניו הם המחוג. ראו לאן הוא מביט, בשוויון היום והלילה. גאומטריה, אכן, יותר מאשר אדיקות. וולני היה מרצה לנו על האף הרחב, על השפתיים הבשרניות... אני לא מכריע. אבל מי שחצב את הפנים האלה ידע למדוד.

לאחר שסיימו לתעד את האתר, פנתה המשלחת אל סקארה. הנקרופוליס השתרע על פני קילומטרים אחדים במדבר, בית קברות של הממלכה הישנה שבו פירמידת המדרגות, העתיקה ביותר שנבנתה אי פעם, הרימה את ששת מדרגותיה לגובה שישים ושניים מטרים. הם בילו שם יומיים. דנון צייר. ז׳ומאר מדד. ז׳ופרואה עיין בתבליטים כדי לקרוא בהם את מה שהטקסטים לא אמרו. קירות המסטבות שימרו את צבעוניותם במקומות מסוימים. כחול מצרי — פיגמנט של נחושת וסידן שבעלי המלאכה הכינו בהיתוך — נשאר בשקעים המוגנים מן האור. האדום-אוכרה של גופות הגברים, הצהוב של גופות הנשים, מוסכמות ציוריות שחזרו על עצמן לאורך קילומטרים של קירות קבורה. ההירוגליפים נחרטו בחריצים ואז נצבעו, כל סימן נחצב בעומק כמה מילימטרים באבן לפני שנצבע. הסופרים עבדו מימין לשמאל בעמודות האנכיות הללו, וטעויותיהם נראות לעתים במקום שבו סימן נמחק ואז נחרט מחדש בהיסט קל. סצנות מחיי היומיום נפרשו בשורות זו מעל זו. למעלה, הפעילויות האצילות, קבלות קהל, טקסים, מנחות; למטה, עבודת השדה, הקצבות, האפייה. ז׳ופרואה כרע לפני לוח שהציג דייגים מושכים רשת. הדגים ניתנו לזיהוי לפי מין. לטס הנילוס, אמנון, בורי.

ז׳ופרואה, מצדו, לא ראה אלא את בעלי החיים.

– איביס. תנין. היפופוטם... ושם, אריות. יענים. כמה מהם כבר אינם נמצאים במצרים — בימי הפרעונים הם עוד חיו בה. האקלים השתנה. או הציד.

הם ירדו אל הפירים עם לפידים. עשרים מטרים, שלושים מטרים מתחת למדבר. הירידה נעשתה במדרגות חצובות בסלע, לא סדירות, מלוטשות באלפי שנות מעבר. קירות הפיר הצטמצמו ככל שירדו, עיגול אור היום הולך ומתכווץ מעל ראשיהם עד שהיה לא יותר מנקודה לבנה בחשכה. האוויר

התעבה. להבת הלפידים התנודדה בזרמי האוויר החלשים שעוד נעו בין פני השטח לחדרים העמוקים הללו. הריח ערבב ניטר, אבק מינרלי וצחנה חייתית. דפנות הפיר שימרו את סימני החציבה, מהלומות אנכיות היורדות ברצועות מקבילות. נדרשו חודשים כדי לחצוב את הפירים הללו, אולי שנים. צוותי פועלים שעבדו בחשכה והעלו את הפסולת סל אחר סל. חדרי הקבורה לא היו גדולים, שלושה מטרים על ארבעה לכל היותר, בדיוק מספיק לארון הקבורה ולמנחות. התקרה הנמוכה אילצה להרכין את הראש, ועשן הלפידים נקווה בה. שברי חרס היו פזורים על הרצפה, שאריות שהותירו השודדים. על הקירות השתרעו הירוגליפים וציורי קיר, מסעו של המת חרוט על הסלע.

בין שהיות בסקארה חזר דנון לקהיר לכמה ימים. הוא הכיר בשכונה הקופטית בתי מלאכה של אורגים שבהם ביקר באופן קבוע.

הטכניקה הייתה פשוטה ועתיקה. נול ידני, שני חוטי הרמה מתחלפים, הכוכי מועבר בין החוטים. רעש הנול מילא את בית המלאכה, נקישה סדירה של הקרש שהידק את חוטי הערב, חריקה של חוטי ההרמה כשהאורג הפעיל את הדוושות. הצמר הדיף ריח שומן כבשים גם לאחר כביסה, ריח חייתי מעורב בצבעים צמחיים שיבשו בכדים מסודרים לאורך הקיר. אלומות חוטים השתלשלו מקורות התקרה, ממוינות לפי גוון. הכחולים העמוקים של האינדיגו, האדומים-ארגמן של הפואה, הצהובים-ירקרקים של הסנא. בפינה הכין שוליה אמבט קיבוע, ממיס אלומן במים חמים כדי לקבע את הצבעים בסיב. התהליך לא השתנה. השריה בחומר הקיבוע, סחיטה, השריה בצבע, שטיפה בנילוס. אותן תנועות כמו בתקופת הפרעונים. צמר ופשתן ארוגים בדוגמאות גאומטריות, מעוינים, שברונים, צלבים בעלי קצוות בצורת T, דוגמאות פרחוניות מסוגננות.

דנון השווה אריג קופטי בן זמנו עם תיעודי ציורי הקיר של סקארה, קברי נכבדי הממלכה הישנה. דוגמת המעוין החסום בעיגול הייתה זהה, וכך גם שילוב הצמר והפשתן ורוחב האריג, כשישים סנטימטרים.

ארבעת אלפים שנה הפרידו בין ציור הקיר לאריג, ורוחבו לא השתנה באצבע.

הוא רכש כמה פריטים. שברי אריג קופטי, חלקם עדיין עם ציורי ציד או דיג בשוליים. צלליות נוקשות, פרופילים חדים, הסגנון ההייראטי של האמנות העממית המצרית שחצתה את הנצרות והכיבוש הערבי בלי להשתנות באופן יסודי. האורג קיפל אותם במטלית.

גם כלי חרס. אמפורות דו-אוזניות, כדים צרי צוואר, גביעים על רגל, משוחזרים באותו חרס נילוס, נשרפים באותן תנורים. החרש, כששאלו אותו, משך בכתפיו. אביו עיצב אותם כך, ואבי אביו.

ברתולה השיג ארבע מומיות אדם מסקארה.

מה שעניין אותו לא היו הגופות, הרפואה תחקור אותן. מה שעניין אותו היה הכימיה של שרפי החניטה. החומרים השחורים והמבריקים שהספיגו את רצועות הפשתן היו תערובת של חומרים אורגניים שאת מרכיביהם רצה לזהות.

עם שובו לקהיר המס דגימות שנגרדו, המיס אחרות באלכוהול, ניתח את האדים, רשם את טמפרטורות ההיתוך. על שולחן עבודתו היו מסודרים המכשירים. מזקק זכוכית ונציאנית, מדי חום כספית, מאזני דיוק מוגנים תחת כיסוי זכוכית. הוא עבד לאור ארבעה נרות שהוצבו בריבוע, אור יציב שלא רעד כשנטל את מדידותיו. דגימות השרף היו ממוינות לפי מומיה, מתויגות בלטינית, שמורות בבקבוקונים אטומים בשעווה. חלקן היו בצבע שחור עמוק, אחרות חום-אדמדם, ואחרות כמעט שקופות. הוא נטל שבב מהן במרית, הניח אותו בכור היתוך, חימם אותו לאט ורשם באיזו טמפרטורה החומר שינה את מצבו. השרף התרכך תחילה, אחר כך נמס, אחר כך עישן ופלט ריח חריף של עץ שרוף וזפת. האדים נאספו בצינור מקורר שבו התעבו לטיפות שמנוניות. שרף האלה, שומן בעלי חיים, שעוות דבורים, נתרון, ביטומן מיהודה. השילוב השתנה ממומיה למומיה, אבל ההיגיון, לעולם לא. שום דבר ממה שגורם לריקבון לא שרד שם.

בשלוש לפנות בוקר הרים את עיניו מפנקסו אל ארבע הגופות המוטלות על שולחנותיו.

האנשים הללו מתו לפני אלפי שנים. שמותיהם אולי היו על כתובות ארונותיהם. מה שנשאר היו גופותיהם השמורות.

היה בנצחיות הזו משהו שהטריד אותו. לא באופן מטפיזי, ברתולה היה מטריאליסט. אלא באופן מדעי. החונטים הללו פתרו בעיה של כימיה אורגנית. בתצפית, בניסוי וטעייה, בהעברת טכניקות מדור לדור, יותר מארבעת אלפים שנה לפני כל תיאוריה. הוא חידד את הקולמוס.

הוא רשם בדוח שלו. ״טכניקות החניטה המצריות מהוות מכלול של ידע כימי אמפירי בעל תחכום יוצא דופן, שחקירתו השיטתית עשויה לספק מידע על תכונות משמרות שעדיין אינן ידועות די הצורך.״

בסקארה חקר ז׳ופרואה סנט-הילר עם דנון את סביבות נקרופוליס בעלי החיים הקדושים, שבו אמרו כי נחים שוורי אפיס של פתח. שברים נראו בין ההריסות. הם עצרו מול רסיס של גרניט שחור.

דנון כתב את השורות הללו. ״השודדים הקדמונים השאירו את הגושים האלה. בזה אנו דומים להם. הם לקחו מה שחשבו לאוצרות. אנחנו לוקחים מה שאנחנו חושבים לידע. בעוד אלפיים שנה, אם מישהו ירד לכאן עם פנס, הוא יראה את המכסים שעדיין שבורים. והוא ישאל את עצמו, כפי שאני שואל את עצמי כעת, מה ההבדל בין שודד לבין מלומד בגלריה אפלה.״

לרגליו, בין הרסיסים המפוזרים באבק, שבר נשא עדיין שני סימנים הירוגליפיים חרוטים בשקע, ציפור, קו שבור. הוא הרים את השבר והחליק אותו לכיסו.

באותו לילה, בעת שדנון חזר אל המסטבה שבה ישנו, השוק של סקארה נמשך בחשכה. שני פנסים בלבד, מונחים על החול בין הדוכנים. פלאחים מכפרים סמוכים המתינו יושבים בשפיפה מאחורי המחצלות שלהם. החיילים באו בקבוצות של שניים או שלושה, בלי נשק. הם שקלו, התמקחו, ועזבו עם משהו עטוף במעילם. אוויר הלילה היה צונן אחרי חום היום. החול שמר עדיין על פושרות, אבל רוח המדבר נשאה כבר את קור השעות העמוקות. השיחות התנהלו בלחש, מיקוחים שנוהלו בערבית קלוקלת או במחוות. חייל אחד שקל חרפושית, מחזיק אותה סמוך לפנס כדי לבחון את ההירוגליפים החרוטים על צידה התחתון. אחר התמקח על מחיר קמע מפיאנס, פסלון טורקיז קטן של אנוביס בעל ראש תן.

ברתולה היה שם גם הוא, יושב על כיסא מתקפל שהיו מובילים לו מאלכסנדריה. לפניו שולחן שדה קטן מכוסה בטפסי הוועדה, וחסן הציג לו את הפריטים אחד אחד באור המנורה. ברתולה בחן, ורשם בפנקסו את המספר, את התיאור בלטינית, את המיקום במונומנט, את מצב השימור. שישה פריטים הערב, ובהם שלוש חרפושיות מלכותיות, פלטת סופר מעץ שיקמה, פסלון גרניט, כד קנופה מאלבסטר עם מכסה בצורת ראש תן. הוא רשם ״עקבות שרף שחור על הצוואר.״ ואז הפסיק והרים את מבטו אל חסן.

– מה מכיל הכד הזה, זה שמכסהו בצורת תן ?

– הקיבה, אמר חסן.

– אה. גם את זה ארשום.

ברתולה ביקש מומיות של בעלי חיים מסקארה. בקהיר, בראשית פברואר 1799, הביאו לו הפלאחים שש. שני איביסים קדושים, שני חתולים, תנין צעיר, חדף אחד. הוא הציב אותן בחדר הגדול שהמכון הקצה לו כמעבדה.

הוא ניתח את הרצועות. פשתן, ספוג בחומר חום שזיהה כביטומן מעורב בשרפים צמחיים. דגימות נלקחו ממילוי חלל הגוף, נתרון, מלח סלעים, אבקות מינרליות. הנתרון בעיקר העסיק אותו. נתרן פחמתי מימי, הקיים באופן טבעי באגמי המדבר ממערב לקהיר. הוא יצא לשם בינואר לטיול של חמישה ימים עם הגנרל אנדראוסי. אגמי הנטרון. מרחבים לבנים שעל שפתם התגבשה באופן טבעי האבקה האלקלית הזו שהמצרים קצרו כדי לחנוט את מתיהם.

בעת ניתוח המסת הנתרון במי האגם המליחים, הבחין בתופעה בלתי צפויה. התגובה בין מלח הים לסידן פחמתי יכלה להתהפך בהתאם לטמפרטורה ולריכוז. כימאי תקופתו סברו שתגובות הולכות תמיד בכיוון אחד, כשהחומצה החזקה יותר דוחקת את החלשה. ברתולה התחיל להבין שזה שגוי. שמדובר במצבי שיווי משקל.

פריז תקבל את הרשימות הללו. עוד ארבע שנים יידרשו, ו*המסה על הסטטיקה הכימית* מ-1803, כדי להפיק מהן את התיאוריה המלאה.

מומיות בעלי החיים, מצדן, העלו בפני ברתולה שאלה אחרת.

– האיביסים החנוטים האלה הם האיביסים שלנו, הטיח ז׳ופרואה. אתה זוכר מה שאמרנו על גדות הנילוס, שהמצרים העריצו אותם כי התבוננו בטבע? הנה. לא השתנו בשלושת אלפי שנה.

– זהים, תיקן ברתולה.

– כך אומר קוויה. מינים קבועים מאז הבריאה, והמומיות מוכיחות זאת. אין שום שינוי.

– ולמארק?

– למארק אומר ששלושת אלפים שנה זה קצר מדי כדי לראות שינוי. שיידרש זמן… עצום.

ברתולה נטל אחת ממומיות האיביס בידיו. החיה הייתה נוקשה, שמורה להפליא, הנוצות עדיין ניכרות מבעד לרצועות.

– אף אחד משניהם לא יוכיח זאת לעולם, אמר ברתולה בהניחו את המומיה. צריך היה לחיות זמן רב מדי.

בשהות של נובמבר בילו שני לילות שלמים בסקארה, ישנו בהריסות מסטבה כדי להיות במקום מעלות השחר. פירמידת המדרגות התנשאה במרכז הנוף הקבורתי הזה.

– מאה שנה יותר מאלה של גיזה, אמר ז׳ומאר, שהצליב כמיטב יכולתו את פירורי הכרונולוגיה המלכותית שעמדו לרשות המלומדים. בערך. כאן עוד חיפשו את הצורה. בגיזה מצאו אותה.

המדרגות המונחות זו על זו היו מעין זיקורט מסופוטמי, כאילו שני עמים, מבלי להכיר זה את זה, הגיעו לאותו רעיון, לערום כדי לעלות אל השמים.

דנון בילה את הלילה השני בהעתקת סצנות ממסטבה של פקיד בכיר. התבליטים האלה תיארו את פעילויות חיי היומיום — דיג, ציד, עבודות חקלאיות, קצבות, הכנת בירה — בדייקנות שהועילה לחוקרי הטבע של הוועדה לא פחות מאשר לאמנים.

בשובו מסקארה לקהיר עשה דנון סטייה אל גדות הנילוס בדמדומים. האור היה שונה בשעה הזו. כתום וצפוף, כמעט סמיך על האבן. הוא התיישב על גוש אבן גיר על שפת המים וניסה לצייר את הנהר בתאורה אחורית. התרגיל היה קשה. האור נע מהר מדי.

ז׳ומאר הצטרף אליו והמתין עד שיסיים. לא מדברים אל דנון כשהוא מצייר.

– אני חוזר ומהרהר באותה מאה שנה, אמר ז׳ומאר כשדנון הניח את עיפרונו. ניסוי מצד אחד, שלמות מצד אחר. מאה שנה. איך מתקדמים כל כך מהר?

– אני לא בטוח שהשאלה היא המהירות. אני סבור שלמצרים הייתה דרך אחרת לחשוב על הזמן. בשבילנו מאה שנה היא ארוכה. בשבילם, אולי זה היה רק הזמן הדרוש כדי ללמוד.

הם חזרו לקהיר בחשכה, מודרכים באורות המינרטים. כלבי המדבר נבחו מרחוק. אי שם בסמטאות השכונה הקופטית נקש הסימנדרון של כנסייה את השעה.

VIII - הוויכוחים המדעיים

בישיבה של ה-16 בנובמבר התעמתו מונז' ופורייה. מונז' רצה נפחים וזוויות, פורייה רצה הקשרים ומשמעויות. בונפרטה, סגן נשיא המכון, נכח בישיבה והכריע בכך שנתן צדק לשניהם, מה שהיה שקול לאי-הכרעה.

– המדע האמיתי, ידידיי, הוא המדידה, אמר מונז' בפותחו את הדיון, שתי ידיו שטוחות על השולחן. ממדי הפירמידה, נפחה, יחסיה, זה היופי! המיתוסים המקיפים אותה... נניח אותם למשוררים. התיאור והמשמעות הם שתי דיסציפלינות. אנו כאן בשביל הראשונה.

– הפירמידות אינן סתם נפחים לחישוב, מונז', השיב פורייה מבלי להרים את עיניו מדפיו. אלה קברים מלכותיים, מעשי אמונה באלמוות. אם תשמרו מהן רק את הממדים, אתם מתארים את הארגז ולא את מה שבתוכו. ואתם מסתכנים... להאמין שהבנתם משום שספרתם.

בונפרטה הרים את ידו.

– שניכם צודקים, אמר והביט באחד ואחר כך בשני. *החיבור* יכלול את שניהם. את המדידות של מונז'. את המשמעות, פורייה ימצא.

באותה ישיבה הציג ברתולה מחקר ראשון על הכימיה של הנתרון במדבר המצרי. ברתולה ניתח דגימות שנקנו מסוחרי קהיר וקבע את הרכבן המדויק.

– הנתרון? תערובת מלחים, לא יותר. קרבונט, ביקרבונט, נתרן כלורי. שבעים יום באבקה הזו, הלחות נספגת, הגוף מתייבש בלי להירקב. פשוט מאוד, יעיל מאוד. שום דבר ניסי, אני חושש.

ז'ופרואה סנט-הילר הציג לאחר מכן את תצפיותיו על האיביסים, החיים והחנוטים, האחרונים שהתגלו באלפים בנקרופוליסים של בעלי החיים הקדושים ליד סקארה.

– מין אחד של איביס. השוויתי את המומיות לציפורים החיות. זה אותו איביס קדוש, לבן ושחור, שאנו רואים עד היום על גדות הנילוס. שלושת אלפים שנה, ולא השתנה בו קו אחד. אם המינים משתנים, לא בקנה מידה כזה נראה זאת.

אחר כך באה הצגה של ז'אן-ז'וזף מרסל, מזרחן ומנהל בית הדפוס הלאומי שהוקם בקהיר, בנוגע להתקדמות ההדפסה באותיות ערביות. הדפסת *השליח של מצרים* נעשתה כעת בצרפתית, וההכרזות בלבד הודפסו בערבית.

– יש בידינו היכולת להדפיס בערבית קלאסית באיכות טיפוגרפית משביעת רצון, הכריז. הכרזות, צווים, הודעות. האוכלוסייה יכולה לקרוא אותנו בשפתה.

פורייה נטל לאחר מכן את רשות הדיבור לשם מחקר על התפלגות הטמפרטורות במדבר המצרי, נושא שהשראתו באה לו מתצפיותיו בעת צעדות הצבא. ניתוחו של זרמי החום בתווך לא הומוגני היווה מעין הקדמה למחקרי החום שיערוך מאוחר יותר בצרפת. הקשיבו לו בקשב רב במיוחד, שכן כולם באולם סבלו מהתופעה על בשרם.

– חום המדבר... אינו רק טמפרטורת האוויר – הסביר פורייה. – אלה זרמים. חילופין בין הקרקע, האוויר והגופים החשופים. אני מאמין – או ליתר דיוק, אני מקווה – שיום אחד נוכל לחזות כיצד הוא מתפשט, בזמן ובמרחב.

בונפרטה, מצדו, התעניין פחות בחום ויותר במחזה של אנשים בעלי הכשרות שונות לחלוטין – מתמטיקאים, כימאים, חוקרי טבע, אמנים, מהנדסים – שהצליחו לדבר זה עם זה סביב מושא אחד, מצרים.

– ומה עם המצרים הקדמונים, בכל זה? – שאל.

– שום דבר במישרין – הודה פורייה. הוא חיפש רגע את ההמשך. – אבל סביבתם, כן. כיצד פעלה. כדי להבין מדוע בנו את בתיהם בדרך מסוימת, כיוונו את מקדשיהם לפי צירים מסוימים, חצבו את קבריהם בעומקים מסוימים, יש להבין את האילוצים התרמיים שהיו נתונים להם.

בונפרטה בירך את הנואמים ולחץ עליהם להמשיך הלאה.

– מצוין – אמר בונפרטה ופנה אל הקהל. – בקרוב, מצרים העליונה. תבאי, המקדשים. דנון ייפתח את הדרך.

פורייה עצר את דנון במסדרון ארמונו של חסן-קאשיף. תחת זרועו חבילת מדידות שהוועדה הפיקה מאז ההגעה לקהיר. מדידת הפירמידה הגדולה, תוכניות הספינקס, חתכי הקברים של סקארה. שמונים ושלושה גיליונות.

– המדידות האלה – העיר פורייה. – אתה מתכוון לקחת אותן עמך?

– זו מטרת המסע – אמר דנון. *התיאור* לא ייעשה כאן.

– אני מדבר על חפצים. על הפסלונים שאתה קונה בשוק של סקארה. על הקמעות שבמטענך. באנו להבין את מצרים, לא לרוקן אותה משרידיה.

דנון התבונן בחבילת המדידות בידי פורייה. מידות. תוכניות. זוויות. כל זה יישאר כאן, באבנים, זמין לכל מי שיבוא למדוד אחריהם. הפסלון מעץ צבוע שרכש בשוק של סקארה, זה שזרועותיו שלובות על החזה בתנוחת אוסיריס, אותו איש לא ימצא שם בעוד שלושים שנה. הוא יהיה בפריז, או אבוד.

– ההבדל ביניינו, פורייה, הוא שאתה מאמין שהבנה מספיקה. אני סבור שיש דברים שצריך לראות כדי להבין אותם. וכדי שייראו, עליהם לנסוע.

פורייה נטל את חבילתו וחזר לחדרו, שתי דלתות הלאה במסדרון הקומה הראשונה. דנון נשאר במסדרון הריק. הוא הלך לישון מאוחר בחדר שהוא מתגורר בו בארמון מאז המרד. למחרת בבוקר מצא על שולחן עבודתו את *השאבט* מעץ צבוע שהאמין כי הוא ארוז במטעניו, מוצב זקוף, בולט לעין, פניו מופנות אליו. פורייה ודאי נכנס במהלך הלילה. היה לו הרגל להסתובב בארמון בשעות בלתי צפויות כשמשוואותיו לא באו. אך על הרצפה, ממש מול השולחן, היה גרגר חול. אחד בלבד, גלוי היטב על האריחים המצוחצחים. כאילו רצה פורייה לומר לו שהחול הזה בא ממקום כלשהו.

או כאילו היה זה פשוט גרגר חול. אצל פורייה אי אפשר היה לדעת לעולם אם הכוונה קדמה למעשה או להפך. *השאבט* נשאר על שולחנו כל היום.

באותה ישיבה של נובמבר 1798 נערכה גם, מחוץ לתוכנית הרשמית, הרצאה בלתי רשמית של ונטור דה פרדי, המתורגמן הראשי של המסע, שדיבר ערבית, טורקית, פרסית ועברית בשטף של דובר שפת אם, ושהעביר את ימיו בתרגום עבור בונפרטה ואת לילותיו בכתיבת מילון ערבי-צרפתי שלעולם לא יסיים. הוא ימות מדיזנטריה בסוריה, בעכו, במאי 1799.

הוא נטל את רשות הדיבור בסוף הישיבה.

– ברצוני להגיש למכון הערה. הערה, ליתר דיוק. זה כמעט חמישה חודשים שאנו נמצאים במצרים, ודבר אחד התברר לי, לאט לאט. הערבית שמדברים המצרים כיום והערבית הקלאסית של הקוראן הן שתי שפות שונות. לא ניבים. שתי מערכות נפרדות, רחוקות זו מזו כמו הלטינית של קיקרו והצרפתית של מולייר. פלאח מהדלתא אינו מבין את הטקסט הקוראני שהוא מדקלם. הוא מדקלם אותו פונטית, בלי לתפוס את משמעותו.

– ומה זה אומר? – שאל מונז׳.

– שהאסלאם, במצרים, הוא בחלקו... איך לומר... דת שמאמיניה אינם מבינים את כתבי הקודש שלה בצורתם המקורית. האמונה מועברת בסמכות

האולמא, במסורת שבעל פה, בטקס. לא בקריאה ישירה של הטקסט. זה אינו שונה מאוד מן הלטינית בכנסייה הקתולית לפני לותר.

בונפרטה, שהקשיב בלי להתערב, שאל שאלה.

– והאולמא עצמם, האם הם מבינים את הטקסט הקלאסי?

– המלומדים שבהם, כן. האחרים מדקלמים גם הם. זו שרשרת מסירה שבה כל חוליה מוסרת את מה שקיבלה, לא בהכרח את מה שהיא מבינה.

דנון רשם את ההערה הזאת בפנקסו. היא הדהדה דבר שראה בסמטת בית הספר הקוראני לאחר המרד. הילדים שדקלמו משפטים שאת משמעותם לא הבינו כנראה עדיין, אך צלילם וקצבם היו כבר בתוכם סוג של ידיעה. הוא חשב על רישומיו שלו. הפירמידות שהועתקו לפני שהובנו. הספינקס שצויר עם שחר לפני שנמדדה משמעותו. גם הוא התחיל בקו. הוא קו פעמיים את המשפט של ונטור.

– במילים אחרות – העיר פורייה, כמו לעצמו – מוסרים תחילה, בעל פה. המשמעות באה אחר כך. או שאינה באה. זה לא כל כך רחוק ממה שאנו עושים עם ההירוגליפים, לא? אנו מעתיקים סימנים שאיננו מבינים... אחרים, אחרינו, אולי יקראו אותם.

– בהבדל אחד – אמר ונטור דה פרדי. להירוגליפים אין עוד דוברים חיים. לערבית הקלאסית יש. בין האולמא לפלאחים, בין הטקסט לטקס, השפה שורדת, באופן שונה מן האופן שבו נוצרה. הוא אסף את דפיו.

באותו ערב הישיבה הסתיימה מאוחר. המנורות דעכו. המלומדים יצאו אל חצר המכון, שם היה אוויר נובמבר סוף סוף רענן. הקור האמיתי הראשון מאז בואם למצרים. דנון עצר רגע בחצר והרים את עיניו. הכוכבים מעל קהיר. אותם כוכבים שמעל טולון לפני שישה חודשים, אך כוכב הצפון ירד נמוך יותר על האופק.

בונפרטה עזב את המכון אחרי הישיבה בחברת ברתולה. הם הלכו זמן מה בגן הארמון, החצץ חורק תחת מגפיהם. בונפרטה דיבר ראשון.

– מונז׳ אמר לי פעם שהמדע מחפש את האמת ללא קשר למה שמועיל. האם אתה מאמין בכך?

ברתולה לקח את זמנו. את השאלה הזו שאל את עצמו כל חייו, מבלי להכריע מעולם.

– אני מאמין שהחלוקה פחות חדה ממה שהוא טוען. עבודתנו כאן אמיתית. מדידותיו של ז׳ומאר, הניתוחים הכימיים של המומיות, רישומיו של דנון. אבל מה שאנו עושים כאן הוא גם מועיל, לצרפת, לידיעה האירופית על מצרים, לך מבחינה פוליטית. האמת והתועלת אינן מוציאות זו את זו. הן צועדות יחד, לעתים רחוקות לאותו כיוון, אך יחד. הוא היסס, ואז הוסיף :

– הדבר היחיד שאני מסרב לומר הוא שמה שאנו עושים הוא בלתי מזיק. זה לא נכון. ומונז׳ יודע זאת כמוני.

בונפרטה לא השיב מיד.

– פורייה אמר לי הערב שלמחקריו על המשוואות אין שום יישום צבאי מיידי. נראה שהוא גאה בכך.

– הוא צודק. בעוד עשרים שנה יהיו למחקריו יישומים שהוא עדיין אינו מדמיין. המדע הולך מלפנים. בכמה... אי אפשר לדעת זאת מראש.

– סייר, אם כן. שאינו יודע עבור איזה צבא הוא מתצפת על השטח.

– בדיוק.

הם עצרו על שפת הבריכה שבחצר. המים לא נעו.

– המשיכו לעבוד – אמר בונפרטה. – כל מה שאתם מפיקים כאן ישרוד את המסע, יהי מה. זו הוודאות היחידה שיש לי כרגע.

ברתולה חזר למעבדתו והמשיך בניתוחיו.

הוא אמר משפט אחד לבונפרטה באותו ערב, לפני שחזר. משפט כמעט חסר אינטונציה, כהערה של כימאי על צבעו של משקע.

– באיטליה, ב-1796, אנחנו בחרנו מה ילך ללובר. מונז׳ בחר, אני אישרתי. היה לנו זמן, רשימות, נציבים. כאן אין לנו דבר מכל זה. כשנעזוב, זה יהיה בחופזה. מה שיהיה בארגזים ברגע היציאה, זה מה שייצא. השאר יישאר. אין טעם לספר לעצמנו סיפור אחר.

ב-1796, באיטליה, הייתה זו צרפת שנשאה עמה. כאן, דבר לא הבטיח שזו תהיה שוב היא. ברתולה שטף מבחנה, ואחר כך עוד אחת.

בשלוש לפנות בוקר הדליק דנון מחדש את מנורתו והרים את פנקסו.

הדפים התהפכו לאט, מבלי שקרא אותם שוב באמת. הרישומים חלפו. מפרשי הצי במעגן טולון, נמל ולטה מסיפונה של *זיונון*, עמוד פומפיוס באלכסנדריה, גבי החיילים במדבר, הפירמידות בשעת בין הערביים, נראות מרחוק.

הייתה לו גם רשימה אחרת, שלא כתב. דברים שעשה מבלי לרשום אותם. הוא צייר מונומנטים שאי אפשר יהיה לשאת עמם, ראה חיילים מחליקים חרפושיות לכיסיהם בלי לומר דבר, ראה פלאח מביט *בשאבטי* שלו יוצא לדרכו והעדיף שלא לרשום את מה שאמר. הרשימה ההיא הייתה ארוכה ממאתיים ארבעים ושלושה רישומים. לא היה לה סוף.

הוא עצר על הדיוקן הראשון של המסע.

זה היה בונפרטה. פרופיל ימני, מואר באור הבוקר על רציף טולון, דקות ספורות לפני העלייה לספינה. הוא צייר אותו במהירות, מבלי שהגנרל ירגיש. עשר משיכות פחם בערך. הפרופיל הרזה, המצח הגבוה, הסנטר המשוך קדימה בתנוחת מי שמביט במה שאינו קיים עדיין.

הוא נטל דף ריק וצייר את בונפרטה מן הזיכרון. כפי שראה אותו בקהיר באמצע אוגוסט, למחרת הידיעה על אבו קיר. אותו פרופיל, אותם קווים יסודיים. אך זה כבר לא היה אותו אדם. הוא חיפש את ההבדל בפחם, מחק באגודלו, התחיל מחדש.

לא הקמטים. שלושה חודשים אינם מזקינים אדם בן עשרים ותשע. לא הרזון. בונפרטה תמיד היה רזה. אולי זה היה במתח הצוואר. או באופן שבו הלסת הייתה קפוצה. האיש של טולון הביט במשהו שאינו קיים עדיין. האיש שאחרי אבו קיר הביט במשהו שאיבד.

דנון הניח את שני הדפים זה לצד זה על שולחן עבודתו.

הרישומים היו דומים. משקיף נחפז לא היה רואה את ההבדל. אותו פרופיל, אותה תנוחה, אותה יד של מצייר. אך בזה אחר זה, הם כבר לא אמרו אותו דבר.

זו הייתה הפעם הראשונה מאז טולון שצייר את בונפרטה שלא בנוכחותו. עד אז היו רישומיו של הגנרל מסמכים. תנוחת הפיקוד, מחוות הסמכות, הסצנה ההיסטורית שיש להנציח לפני שתחלוף. הסקיצה הלילית הזאת הייתה דבר אחר. דיוקן ללא הסכמת הדוגמן, ללא עד, שנשאב מהזיכרון ולא מהמציאות.

הוא החליק את שני הדפים יחד באותו פנקס, זה אחר זה. טולון, ואחר כך אבו קיר.

האם מה שהפנקסים האלה הכילו שווה משהו? השאלה נראתה לו עכשיו פחות ברורה מאשר בתחילה. בטולון, בעלותו על *זיונון*, ידע בוודאות מדוע הוא שם. לתעד מסע היסטורי, לראות את מצרים לפני שאירופאים אחרים יראו אותה,

להביא לצרפת תמונות של עולם שעדיין לא נודע. התוכנית נכנסה בשורה אחת.

שישה חודשים אחר כך כבר לא היה בטוח. הוא ראה את אומללות החיילים במדבר, את תושבי אלכסנדריה מביטים בצבא הצרפתי בהשלמה של אנשים שראו יותר מדי מכדי להתרגש, את מרד קהיר ואת דיכויו. הוא צייר את כל זאת באותו קשב שהקדיש לפירמידות ולתבליטים. ועכשיו שאל את עצמו אם רישומיו אינם, בניגוד לרצונו, מסמכים של כיבוש לא פחות מארכיון של תגלית.

הוא לא פתר שאלה זו באותו לילה. גם ספרו *מסע במצרים התחתית והעליונה* לא יפתור אותה.

הוא כיבה ושכב בחשכה. מבעד לחלון היו הכוכבים מעל קהיר אותם כוכבים שהרודוטוס ראה מגדות הנילוס, אותם שהאסטרונומים הפרעוניים השתמשו בהם לכוון את מונומנטיהם, אותם שהמלחים הצרפתים צפו בהם במהלך ההפלגה מטולון. זה ניחם אותו מעט. השמיים המצריים האירו את הפירמידות ואת המחנות באותה אדישות. דנון עצם את עיניו. מחר ימשיך לצייר.

פרק ב' : העלייה בנילוס

I - דנדרה

ב-16 בדצמבר 1798 בערב יצאה דיוויזיית דזה מבני סוויף לכיוון דרום. שלושת אלפים חיילי רגלים, מאתיים פרשים, וכל מצרים העליונה לכיבוש. דנון, שיצא מקהיר בתחילת דצמבר כדי להצטרף אליה, השתתף במסע, ופנקסו בידו.

בתחילת דצמבר עבר דזה בבירה לפני שחזר לבני סוויף, ובונפרטה קיבל אותו.

– שתי משימות. להשמיד את מוראד ביי. לפתוח את מצרים העליונה בפני המלומדים. התייחס אליהם כאל שותפים לעבודה. מה שיביאו שווה ערך לניצחונותיך.

דזה היה בן שלושים, בעל מוח מעשי, בלי טעם מיוחד לעתיקות. הוא הבין פקודות, וזה הספיק.

– אגן על האנשים האלה כמו על חיילי. אבל מוראד ביי לא ייתן לנו מנוח, הזהר אותם. חודשים. אולי עד אסואן. המלומדים שלך יצטרכו לשאת זאת.

לפני שעזב דנון את קהיר כדי להצטרף לדיוויזיה, ימים אחדים אחרי ישיבת המכון, עצר אותו בונפרטה לרגע. הוא פתח את מגירת שולחן המערכה שלו והוציא מסמך מקופל. הרשימה בת ארבעת העמודים שהראה לדנון לפני טולון, שהושלמה מאז.

– הנה מה שחייב לחזור. מה שצרפת ראויה להביא מן המסע הזה.

דנון עבר על השורות הראשונות. קטגוריות ותיאורים. אובליסקים ניידים, שברי תבליטים באיכות יוצאת דופן, פפירוסים מתועדים, חרפושיות מלכותיות, ברונזות מהתקופה המאוחרת, מומיות של נכבדים ניתנים לזיהוי. כל קטגוריה מלווה בהערת ערך משוער וביעד, הלובר, הספרייה הלאומית או מכון צרפת.

– עשינו כך גם באיטליה – המשיך בונפרטה. – מונז' וברתולה מכירים את השיטה. מה שהם מביאים עמם בטפסיהם הולך ללובר. מה שהחיילים לוקחים בשקיהם, איני יכול למנוע. מה שאתה מתעד בפנקסיך נשאר בצרפת בצורה אחרת. שלוש רמות. לכל אחת הלגיטימציה שלה.

– ומה אם הרמות מתערבבות?

– הן מתערבבות תמיד. משום כך הרמה הראשונה חייבת להיות ללא דופי. אם הוועדה תעשה את עבודתה בקפדנות, השאר יהפוך לנסבל בהשוואה. זהו ההיגיון של כל הרכישות של המדינה מאז הרנסנס. צרפת אינה בוזזת. היא בוחרת, מתעדת ושומרת. החיילים בוזזים. ההבחנה ממשית גם אם אינה נוחה.

– ואם מישהו יערער עליה?

– איש לא יערער עליה כל עוד אנו מנצחים במלחמה. אם נפסיד בה... הוויכוח לא ייפתח באותה צורה.

דנון הניח את הרשימה בילקוטו. פקודת בחירה, לא פקודת ביזה. הוא היה רוצה שהניואנס יספיק. בונפרטה, שזמנו היה קצוב, החזיק כבר פתוחה את דלת משרדו, ודנון יצא מבלי שניסח את מה שהיה רוצה לומר.

בערב היציאה פנה הטור, שאורכו ליגה, לדרך דרומה על הגדה המערבית של הנילוס. האוויר היה כבר קר בשעה זו, קור יבש, ללא ערפל. האבק שהעלו החיילים נראה למרחוק. התותחים התקדמו לאורך השדות המעובדים. סוסי הפרשים צהלו כשחשו ביציאה. פלאחים שעמדו על הגגות השטוחים של הבתים התבוננו בטור חולף בלי לנוע.

דנון רכב לצד דזה.

– פוקוק, נורדן... קראת אותם, גנרל? תיאורים בערך, רישומים לא מדויקים. הפעם נמדוד.

– התלהבותך נעימה לי. אך הודע לי כשאתה רוצה להתרחק מהטור. מוראד ביי עדיין לא ויתר.

דנון נאנח.

– הבנתי, גנרל. אצייר מהר. זה תמיד עדיף על כלום.

בימים שלאחר מכן עלה החום כבר בשעה השנייה של הצעידה למרות החורף. הרצועה הירוקה לאורך הנהר הייתה ברוחב כמה מאות מטרים, ואז החל המדבר, מיידי ומוחלט. החיילים צעדו בשתיקה, המימייה ביד. דנון צייר תוך כדי הליכה – סקיצות מהירות, צלליות של כפרים, דקל, פרופיל של צוק גיר – בלי לעצור, בלי לאבד את הצעד. הממלוכים הטרידו ונעלמו מבלי לנהל קרב מכריע. מעט דרומה יותר, באסיוט, ליקופוליס העתיקה, חקר קברים חצובים בצוק המשקיף על העיר, שקירותיהם מכוסים הירוגליפים ועיטורים בעדינות שלא ראה בשום מקום אחר.

הצבעים החזיקו מעמד. אדומי אוקר, כחולי פריט מצרי, ירוקי מלכיט, צהובי אורפימנט. המדבר ייבש את האוויר סביבם. הוא חשב על ציורי פריז, שהושחרו בשכבות לכה, דהו במשך מאות שנות לחות.

הוא צייר כמה מן הסצנות האלה בשעות המעטות שדזה העניק לו לפני שיחדשו את הצעדה. סקיצותיו נעשו מהר. הוא למד ללכוד את העיקר בעשר דקות, את נוקשות הגופים, את חיוניות מה שהם עושים.

כך עבר מקבר תת-קרקעי אחד למשנהו בעוד הטור הקים את מחנהו.

הוא צייר בהפסקות, ובערב באוהלים, לאור לפידים, הפנקס על ברכו. הקצינים ראו בו תחילה נטל.

– המלומד שלכם עמיד יותר מטירוניי – אמר דזה יום אחד לאחד משלישיו והצביע על דנון היושב על סלע בהפסקה של הצבא.

– זה משום שיש לו מה לעשות – השיב השליש.

ב-25 בינואר 1799 היה דנון בין המלומדים הראשונים שראו את דנדרה, שאותה כתב טינטירה. המקדש, שיחשוב אותו למקדש איזיס, התנשא בשולי המדבר, למרגלות שרשרת ההרים הלובית, גושו נראה למרחוק באוויר היבש של מצרים העליונה.

– הביטו – אמר דנון לבליאר, שעצר את סוסו לצדו. מעבר לשער מונומנטלי שחציו קבור תחת ההריסות, נגלה המקדש.

דזה, שלפני שעה השיב בעצבנות לבקשה לעצירה, לא אמר דבר. איש לא הורה לעצור. קצינים וחיילים סטו מהדרך מעצמם. נשארו עד הערב. המחנה הוקם בכפר הסמוך, דנדרה, במרחק שלושה רבעי ליגה מהמקדש. הפלאחים התבוננו מספיהם בלי להתקרב. הם ראו טורים אחרים חולפים. הטור הזה הוביל אנשים עם מכשירי מדידה ופנקסים. זה לא הרגיע יותר.

דנון נכנס ראשון. בסף מנה עשרים וארבעה עמודים בגובה חמישה עשר מטרים בקירוב, כותרותיהם בעלות ראש איזיס — זה היה השם שיעניק לו — מביטות בארבעה כיוונים. הוא הוציא את פנקסו, ואז סגר אותו. מאיפה להתחיל? בערי אירופה ידע זאת תמיד. מול פירמידה, מול עמוד בודד, השאלה כלל לא עלתה. כאן האולם כולו נשען על היגיון אחד, וכל נקודת כניסה תהיה שרירותית. בסופו של דבר תקף את העמוד הקרוב ביותר.

– מדהים – מלמל בליאר מאחוריו. – הקפלים האלה...

דנון צייר עד קרני האור האחרונות של היום. ז׳ומאר, מהנדס-גיאוגרף של המטה, מדד מה ששעות היום איפשרו. הוא רשם את המידות, הזוויות, הכיוונים. חמישה עשר מטרים לכל עמוד, המפרקים דקים כל כך שבקושי עבר בהם להב סכין. התקרה נשענת עליהם. הקירות מכוסי תבליטים. בקצה השני של האולם, ידיו של דנון היו שחורות מפחם.

– איך עשו זאת בלי הכלים שלנו? – שאל ז׳ומאר בלחש.

– זמן. כוח אדם. וארגון המסוגל לקיים מאמץ במשך עשורים – השיב בליאר. המקדש הזה נבנה במשך דורות. הפרויקט עבר מאב לבן, כירושה קדושה.

– והכוכבים, אותם הכירו טוב ממה שאנו מכירים אותם עדיין – המשיך ז׳ומאר והצביע על התקרה המושחרת מעשן, שבה ניתן היה לנחש דמויות שמימיות. – הביטו. הקמרון הזה הוא מפת שמי הלילה של מצרים העתיקה.

מוקדם יותר באותו אחר צהריים הבחין ז׳ומאר בפרט שלא רשם במדידותיו. הוא רשם אותו ביומנו האישי, בערב, מתחת לאוהל.

שלושה חיילים מגדוד החזית בילו את אחר הצהריים בחדרי הצד של המקדש. הם לא היו בתפקיד. בשובם נשא אחד מהם בידו פסלון מפיאנס כחול. חתול יושב, אוזניים זקורות, עיניים משובצות זכוכית שחורה. הוא הראה אותו לחבריו. הם צחקו.

ז׳ומאר התבונן בהם חולפים. לחתול הפיאנס היו שניים או שלושת אלפי שנה. הוא הושם במקדש כמנחת נדר על ידי אמן ששמו לא שרד, לתפילה שאפילו תוכנה נשכח. בעוד פחות משלוש שנים יהיה במרסיי. השרשרת הייתה קצרה. היא לא השאירה עקבות. ז׳ומאר חשב על כוח המשיכה, המפיל חפצים קלים תמיד כלפי מטה. כאן המטה היה הצפון.

באותו יום, בחצר המקדש, עבד האזרח ואסר, מתמטיקאי של הוועדה למדעים ולאמנויות שהוצמד לדיוויזיה.

הוא בחר אחר הצהריים שישה פריטים לפי הקטגוריות שברשימת בונפרטה. שתי חרפושיות, קמע זהב, פסלון של סחמת, כולם תואמים את קריטריוני הרשימה. אך שני פריטים בלטו מן הכלל. לוח סופר מעץ שקמה עם קולמוסיו עדיין בנרתיקי הקנה שלהם. מאחר שהעץ כמעט מעולם לא שרד, זה היה פריט נדיר ביותר. וכד קנופה מאלבסטר עם מכסהו בעל ראש הנץ שלם,

המייצג את קבהסנואף, שומר המעיים. ששת הפריטים מסודרים על האבן, ממוספרים, מתויגים.

ז׳ומאר התקרב מכניסת החצר. ואסר מילא את הטופס שלו לאור היום, בלי חיפזון, בלי להסתתר. כל ההבדל מן החיילים היה בנייר הזה.

– אזרח ואסר – אמר ז׳ומאר. – החפצים האלה... הם מהמעלה הראשונה.

– אכן. ללוח הסופר אין מקבילה ידועה. הקולמוסים שלמים. עץ השקמה שרד משום שהיה עטוף פשתן שמצאתי בתא צדדי של הגומחה. אלפיים וחמש מאות שנות שימור בתנאים אידיאליים.

הוא המשיך לכתוב, אפו בדף. כתב ידו היה של מדען, מדויק, מקוצר, בלי קישוט.

– כד הקנופה יעניין את הכימאים לצורך ניתוח שרפי החניטה – המשיך. – הוצאתי שבר משכבת השרף הפנימית. את מספר הדגימה הזאת תמצא תחת האסמכתא מאה וארבע עשרה-ב׳ ברישום הוועדה.

הוא רשם את המספר השישי על הטופס שלו, חתם, תלש את הגדם והושיט אותו לז׳ומאר.

– מרשם הוועדה, מדור הרכישות הרשמיות. אם תרצה העתק לתיק המדור שלך.

ז׳ומאר לקח את הנייר. הצורה הייתה ללא דופי. הוא קיפל אותו לשניים והחליק אותו לילקוטו שלו.

אדם מן הכפר בא להתבונן בז׳ומאר בשעת מדידותיו. חסן, המתורגמן שהוועדה לקחה מקהיר, נשאר בצד. כעבור רגעים אחדים הלך האיש.

הוא חזר לפני שקיעת החמה, ישב נשען על עמוד ועקב אחר עבודתו של ז׳ומאר שעה. אחר כך הלך, ושב כמעט מיד עם כד חרס קטן מלא מים צוננים. הוא הניחו ליד מכשיריו של ז׳ומאר.

ז׳ומאר שתה. המים היו קרים, מינרליים קלות. הוא אמר תודה בערבית. אחת המילים המעטות שלמד. באמצעות חסן החליפו כמה משפטים.

האיש הכיר את שמות העמודים. לא את השמות שהעניקו המלומדים לאלים של המקום – איזיס, אוזיריס, חורוס – אלא שמות ערביים שנמסרו מאב לבן במשך דורות. העמוד בפינה הצפון-מזרחית נקרא בכפר ״העמוד המדמם בשיטפון״, משום שסדק באבן הגיר הניח לעתים למים אדמדמים עשירים

בברזל לזרום בעת שיטפונות הנילוס. העמוד המרכזי נקרא "עמוד הקול", משום שאם היכו בו בכף יד פתוחה בגובה מסוים, השמיע צליל עמוק שהתפשט בכל האולם.

ז'ומאר רשם את שני השמות. הוא ידע שלא יופיעו *בתיאור*. הם לא היו בעלי ערך מדיד. אך הם אמרו דבר שמדידותיו לא אמרו, דהיינו שהמקדש הזה שוכן זמן רב בזיכרון הכפר. הוא לא היה חורבה. הוא היה שכן.

ארבעה חודשים אחר כך, במאי, עתיד היה דנון לשוב לדנדרה. הוא עזב אז את קנא, שבה הקימה הדיוויזיה את מפקדתה, עם ליווי של שלושים איש, נר ופנקסיו. הוא רצה סוף סוף לצייר את גלגל המזלות של הקפלה העליונה, שרק הציץ בו בדמדומי ינואר.

קפלת אוסיריס, חדר קטן שהגישה אליו במדרגות החבויות בעובי הקירות, שכנה על גג המקדש. התקרה הייתה נמוכה והנר הטיל אור כתום לא מספיק. הוא השתרע על האבן הקרה. מעליו, מגולפת באבן חול, השתרעה מפת השמיים, דיסקה החקוקה בגוש שאורך צלעו שניים וחצי מטרים. במרכז, קבוצות הכוכבים הסביב-קוטביות, הדוב הגדול בדמות רגל קדמית של שור, אלה היפופוטמית אוחזת בצלצל. על ההיקף, שנים עשר המזלות היווניים משולבים באיקונוגרפיה מצרית, עם הטלה, השור, אך גם הדלי המיוצג כחפי, אל ההצפה, אוחז בשני כדים שמהם זרם הנילוס.

את התקרה הזאת אי אפשר היה לשאת כמות שהיא. כמה טונות של אבן חול משובצות בקמרון. לפני צאתו, בקנא, הציג דנון את הבעיה לז'ומאר, האיש הממציא ביותר במטה. ז'ומאר ראה את גלגל המזלות בינואר במבט של טכנאי ולא של אמן.

– זה אפשרי – אמר בפרשו את סקיצתו של דנון. – לא עם מה שיש לנו. יידרשו מסורים עם שיני פלדה מוקשה, מגבהי בורג, סיד חי, פיגום הרמה של עשרים מטרים. שישה שבועות עבודה לכל הפחות, עם עשרים איש. וספינה מותאמת במיוחד להובלת הגוש. כמה טונות, ובטני האוניות הרגילות אינן מספיקות.

– האם התוצאה תצדיק את המאמץ?

ז'ומאר התבונן שוב בסקיצה, עיניו עוברות על הדיסקה מקבוצת כוכבים לקבוצת כוכבים.

– זהו הייצוג השלם ביותר של שמי הקדמונים שראיתי מימיי. כן, זה שווה את המאמץ. אבל לא עכשיו. אולי בעוד שלושים שנה, אם מישהו יחזור עם ציוד וזמן.

דנון רשם את השיחה במזכר שנשלח למטה המדעי. המסמך הרשמי הראשון שהזכיר את האפשרות לעקור את גלגל המזלות של דנדרה. המזכר הזה יסע לקהיר, יישן בארגז, בהמתנה לאמצעים שלצבא לא היו.

הוא צייר שעתיים, שרוע על גבו. נרו כבה. הוא הדליק אחר. כשירד, החשיכה ירדה והחיילים כבר שעה איבדו סבלנות.

– השגת את מבוקשך? – שאל אותו סגן משנה.

– רישום ראשון. שגוי במקומות, אני חושש. למדידה של ממש יידרשו ידיים אחרות.

דנון הצביע בפני המטה המדעי על הצורך לשלוח מהנדסים להשלמת עבודתו. שני פוליטכניקאים צעירים, ז׳ולואה ודוויליה, משליחותו של המהנדס הראשי ז׳יראר, שהראשון בהם כבר שהה במצרים העליונה, יסיימו את המדידה במכשירי הדיוק שלהם.

אבל עדיין היו רק בערב הראשון. ב-25 בינואר ההוא נזקק ז׳ומאר להסדיר בעיה של דרישת מנות. הוא חיפש את הסמל הראשון אובר, האיש שניהל את האספקה של גדוד החזית. הוא מצא אותו באוהל מרוחק מהמחנה העיקרי, יושב ליד שולחן קטן עם פנס ומחברת.

אובר החזיק רשימה מחולקת לשלושה טורים, שכותרותיהם חפץ, פלוגה, חייל. השורות היו צפופות. ז׳ומאר קרא, ממקומו, בלי שייראה כמי שמציץ, וזכר שורות אלה. ״פסלון מאבן כחולה, פלוגה 2, ראסין. שבר תבליט, פלוגה 3, דופלסי. חרפושית מפיאנס, פלוגה 1, מרן. כד חרס צבוע, פלוגה 4, לפבר.״ היו יותר משמונים שורות.

אובר לא נראה מופתע מכך שמתבוננים בו.

– אזרח מלומד. אפשר לעשות משהו למענך?

– המנות הנוספות למשימות המדידה. זה לא דחוף.

ז׳ומאר לא שאל שאלות על הרשימה. הוא ידע כבר מה זו. מצאי בלתי רשמי. לא הוסדר ולא נאסר על ידי איש, מנוהל על ידי נגד שהבין שמשהו מסתובב בגדודו והחליט לדעת זאת, מתוך אמצעי זהירות. אם מישהו ישאל שאלות

מאוחר יותר, אובר ידע להשיב. ואם איש לא ישאל – מה שהיה סביר יותר – הרשימה תישאר במחברתו.

הוא סידר את עניין המנות בשלושה משפטים וחזר.

באותו לילה לא העלה ז׳ומאר את מדידותיו על הנקי. הוא התמסר לדבר אחר.

הוא התחיל במה שידע בוודאות. הרשימה של הסמל הראשון אובר כללה, לפלוגה 2 בלבד, עשרים ושלושה חפצים ביום אחד. ארבע פלוגות בכל גדוד, ויותר משמונים שורות ברשימה לגדוד שבראש הטור בלבד. שני גדודי חיל רגלים המתחלפים במקדש. בתוספת הקצינים, שלקחו באופן שונה. ביתר בררנות, בפחות כמות, אך חפצים בעלי ערך רב יותר. בתוספת הרכישות הרשמיות של ואסר. שישה חפצים מתועדים, אחרים אולי ללא תיעוד פורמלי.

הוא בנה הערכה. הנחה שמרנית של עשרים פריטים לפלוגה לאחר צהרי העצירה. ארבע פלוגות. שני גדודים. זה הניב מאה ושישים פריטים לפחות, מהמקדש הזה בלבד. אם מוסיפים את הרכישות מהתושבים ואת מה שהקצינים אספו בדיסקרטיות, התקרבו למאתיים.

מאתיים פריטים עוזבים את דנדרה. הוא בחן את המספר. אחר כך הביט במקדש, שנראה בלילה בהיר במרחק שלושת רבעי שעה של הליכה מהמחנה. המקדש היה עצום. מאתיים פריטים היו חלק קטן ממה שעוד הכיל. אבל החישוב הנכון היה זה של מספר העצירות במספר המקדשים, כפול מאתיים.

היו לפחות שנים עשר אתרים גדולים בין דנדרה לאסואן. הוא כתב שורות אלה בתחתית הדף. ״סך הכול משוער, המערכה כולה, סדר גודל של אלפיים וחמש מאות פריטים. טווח נמוך. לא ניתן לאימות.״

אחר כך עצר על מה שכתב זה עתה. אלפיים וחמש מאות. על הדף, המספר לא שקל דבר. אף על פי כן הוא ציין אלפיים וחמש מאות פריטים שהיו במקדש או בקבר מצרי במשך מאות שנים, ושלא יהיו שם עוד בתוך חצי שנה.

בעודו טוען את הפרדות חיפש במבטו את החייל שנשא ביד את חתול הפיאנס. הוא לא מצא אותו בין אלפי הפרצופים. האיש היה קיים. החתול היה קיים. אי שם בתוך המספר הזה, אלפיים וחמש מאות.

לפני שעזב את דנדרה הלך ז׳ומאר לחפש את ואסר.

ואסר פיקח על סגירת ארגזיו במסמרים. הוא הפסיק, מסמר בין אצבעותיו.

– האזרח ואסר. ערכתי הערכה. היקף הנטילות, למקדש הזה ולהמשך המערכה.

הוא הושיט לו את המחברת פתוחה בעמוד החישוב. ואסר קרא. הוא טרח לבדוק את ההנחות וחישב מחדש בראשו את החשבון.

– הטווח הנמוך שלך סביר, אמר לבסוף. מעט נמוך מדי בכל הנוגע לקצינים.

– אינך מוצא שהמספר הזה בעייתי?

ואסר החזיר לו את המחברת.

– אני מוצא שהמספר מדויק, או קרוב למציאות. בעייתי עבור מי? עבור הוועדה? לא. הרכישות שלנו מתועדות. עבור הצבא? זה עניינו של דזה לשפוט. עבור המקדש הזה? ללא ספק. אבל היוונים לקחו ממנו, והרומאים גם. איננו הראשונים, ומצרים עדיין כאן.

– זו לא סיבה.

– לא. זה הקשר. ובהקשר הזה, השאלה היחידה היא אם מה שאנחנו עושים, אנחנו – הוועדה – ניתן להגנה. אני סבור שכן. לגבי השאר, אינני שוטר ואינני שופט.

– אתה מתמטיקאי. מתמטיקאי אינו אומר שחישוב ניתן להגנה. הוא אומר אם הוא מדויק.

– החשבונות שלנו מדויקים, השיב ואסר, שכבר חזר אל ארגזיו. ארכיונים, תיאורים, פריטים ללובר.

– זה מה שבונפרטה ביקש. זה לא מה שהייתי מבקש אני.

למחרת, עם שחר, נתן דזה סימן לצאת לדרך. ז׳ומאר ארז את מכשיריו. דנון הסתובב והביט זמן רב אל המקדש.

– אם נשוב אי פעם בשלום... אמר ז׳ומאר. שישה חודשים. המקדש הזה ראוי לשישה חודשים לבדו.

ז׳ומאר לא ישוב לשם. דנון, מצדו, לא יעבור שם שוב אלא במאי, ימים ספורים בלבד. רישומיהם יישארו.

הדרך לתבאי עברה לאורך הנילוס יומיים. בערב, במחנה הלילה, החלו הקצינים לדבר על המקדשים שיראו. קרנק. לוקסור. השמות עברו מאש מדורה אחת לאחרת, שמות ששמעו כל חייהם.

II - תבאי

ב-27 בינואר, לקראת סוף אחר הצהריים, יצאה דיוויזיית דזה אל מול חורבות תבאי. הצבא נעצר מעצמו. דנון לא הספיק באותו ערב אלא לצייר מעל גב הסוס. השאר יחכה ליום.

ז׳ומאר ירד אל הגדה ולא זז משם עוד, עיניו נעוצות בפילונים השחורים באור השקיעה, מעברו האחר של הנילוס.

למחרת, לאחר שחצו את הנהר בסירות מגויסות, גילו את קרנק, שעלתה על כל מה שדמיינו. אולם העמודים של מקדש אמון-רע מנה מאה שלושים וארבעה עמודים, שנים עשר המרכזיים גבוהים עשרים ואחד מטרים. ז׳ומאר חצה את הסף וקפא על מקומו למשך כמה דקות. לאולם הזה היה שטח של כחמשת אלפים ומאתיים מטרים רבועים, אחד המרחבים המקורים הגדולים ביותר בעת העתיקה.

– לעולם לא אצייר את זה, לחש דנון. איש לא יוכל.

בלילה שאחרי יומו הראשון בקרנק התיישב ז׳ומאר בחצר המקדש עם פנסו והחל לסדר את המספרים. האולם לא נעשה גדול לתפארתו של פרעה בלבד. היה צריך לאכסן בו תהלוכה, המון, טקס. כל מידה ענתה על אילוץ אקוסטי, אורי, ליטורגי.

הערתו הסתכמה בכמה משפטים. ״סדירות היחסים באולם הזה מרמזת על מערכת מדידה שהועברה לאורך דורות רבים בדיוק מוחלט. אורך האולם הוא בקירוב כפול מרוחבו. המרווח בין העמודים המרכזיים שווה לקוטרם. יחסים אלה אינם מקריים.״

בחוץ יילל תן אי שם במדבר. הכוכבים מעל העמודים היו בהירים מאוד.

ופתאום, בעודו מסתובב עם התאודוליט כדי לרשום את האזימוט של כוכב ייחוס, הבין דבר שלא תכנן להבין. ההבנה לא באה כהוכחה שמגיעה לסיומה. היא באה בבת אחת, כמעט סחרחורת, כמו כשחישוב ארוך מגיע למספר עגול ויודעים, עוד לפני שבודקים, שהוא נכון.

הציר הראשי של המקדש – הציר המחבר את הכניסה לקודש הקודשים הפנימי ביותר – היה מכוון עשרים ושש מעלות דרומית למזרח. הוא בדק את החישוב פעמיים. עשרים ושש מעלות. המספר הזה היה ברישומיו מאז הבוקר, רשום באופן מכני כנתון בין נתונים אחרים. אבל עכשיו, בחשכה, כשהכוכבים נראים מעליו, ידע מה מסמל המספר הזה.

זה היה האזימוט של זריחת השמש ביום היפוך החורף בקו הרוחב של תבאי.

הוא לא זז כמה שניות. איש, למיטב ידיעתו, עוד לא ניסח את התוצאה הזאת, והוא רצה לוודא שאינו טועה לפני שיכתוב אותה.

המקדש היה גם מכשיר אסטרונומי, שכוון כך שבבוקר היום הקצר ביותר בשנה יכנס אור השמש העולה אל קודש הקודשים ויעבור לאורך הציר עד לאולם העמודים הגדול.

הוא כתב בקדחתנות הערה של כמה עמודים ביומנו, ופירט את החישוב ואת המדידות עד למסקנה. את ההערה הזאת ישלח לקהיר, לפורייה, בדואר הראשון. המדוקדק ביותר בין המתמטיקאים של הוועדה ידע לאמת. התשובה תגיע חודש אחר כך, בשתי שורות בלבד. "חישובך נכון. רשום אותו לקראת *הפרסום*."

בשתיים לפנות בוקר חזר ז'ומאר למחנה, חמש שעות לאחר שעזב את אוהלו. ידיו רעדו קלות בעודו מגלגל את דפי המחברת, ולא מקור היה הדבר. בדרך כלל תגליותיו אישרו השערה. באותו לילה, לראשונה, נולדה ההשערה מן המדידה עצמה, בלי שחיפש אותה. הוא נשאר במגפיו כדי לישון.

דנון הקדיש את היום לסיור במתחם קרנק, עשר שעות ברצף, בידיעה שזמנו קצוב. הפילונים הגבוהים ארבעים מטרים נשאו תבליטי קרבות פרעוניים. אובליסקי הגרניט הוורוד ננעצו זקופים, מונוליתים שהובלו מאסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. אחד מהם, שהקימה המלכה-פרעה חצפסוט מהשושלת השמונה עשרה, התנשא לגובה של עשרים ותשעה מטרים וחצי. פניו היו מכוסות טורים אנכיים של הירוגליפים חרוטים בעדינות, שלא ניתן היה לפענחם.

היו כתובות בכל מקום, על העמודים, על הקירות, על הסרקופגים. דנון העתיק טורים שלמים, העיפרון איטי, בלי לקרוא אף אחת מהן – איש לא יכול היה.

בחצר הגדולה של קרנק התייצב דנון מול טור של תבליטים המתארים בעלי חיים שהובאו כמס. אריה, ג'ירפה, קופים, אנטילופות. הוא העתיק את המינים בדייקנות של צייר, ורשם את אלה שכבר אינם קיימים במצרים.

– תראה את האריה הזה, אמר לז'ולואה שעבר שם. זו לא גולגלת אריה אפריקה שמדרום לסהרה – פרופיל שטוח יותר, רעמה ארוכה יותר, כמו

דיוקן. או שהמסתת טעה, או שהאריות של מצרים העתיקה היוו אוכלוסייה נפרדת. הייתי מהמר על השנייה.

ז׳ולואה הביט בתבליט, אחר כך בדנון, והמשיך בדרכו. דנון לא ציפה לתשובה. הוא כבר הוסיף בשוליים רעמה שנייה.

בלילה אחר עבד ז׳ומאר על מדידותיו בקרנק כששמע רעש.

חבטות עמומות, סדירות, גרירה של דבר כבד על הלוחות – רעש של אתר בנייה, לא של קרב. הוא נטל את פנסו.

באולם עבדו שלושה חיילים לאור שני לפידים. הם רוקנו גומחה שהכילה שברי פסלים – ראשי אלים, ידיים, חזים – ומיינו אותם על הרצפה לשתי ערימות, את אלה ששווה לשאת בצד אחד, ואת הכבדים מדי בצד אחר. אחד מהם החזיק בשתי ידיו ראש בז מגרניט שחור, כנראה חורוס, עיניו משובצות בחומר כהה שאור הלפיד לא איפשר לזהותו. הוא הפך אותו, ניסה להעריך את משקלו.

ז׳ומאר לא התקדם מעבר לכניסה לאולם. סמכותו של חבר הוועדה אפשרה לו לאסור נטילות בלתי מורשות. הוא יכול היה להתערב. הוא לא עשה זאת. הם היו שלושה, ובגדודיו של דזה היו שלושת אלפים, אדם יחיד עם פנס לא יעצור דבר, ולא נטה למחוות של עיקרון. הוא הנמיך את הפתיל ונסוג אל החשכה.

אחר הצהריים, בחצר שבצפון המתחם, גילה ז׳ולואה תגלית. שברי תבליטים מהשושלת השתים עשרה, מפוזרים בין ההריסות, הראו סגנון שונה לחלוטין, קטן יותר, אינטימי יותר, דמות המלך פחות הירטית ויותר אנושית. פניו של אחד המלכים האלה נשאו הבעה של עייפות שאף פרעה מהשושלות הגדולות לא היה סובל על אנדרטאותיו.

– הבט בעיניים, אמר ז׳ולואה לדנון, שצייר כבר שעה. מעולם לא ראיתי פרעה כל כך… עייף. – הוא שתק רגע. – תשישות השלטון.

דנון חדל לצייר. ז׳ולואה צדק. הוא התחיל את הפנים מחדש, מההתחלה, והעפעפיים כבדים יותר.

ב-29 בינואר חידשה הדיוויזיה את דרכה דרומה ועצרה בלוקסור, שלושה קילומטרים משם, לשני לילות. דנון וז׳ומאר קיבלו רשות להישאר מאחור עם צאתה, בליווי, כדי להצטרף אליה אחר כך בצעדה מאומצת. מקדש אמנחותפ

השלישי ורעמסס השני. שדרת הספינקסים המחברת בין שני המקדשים נקברה מתחת לחול ולבתי הכפר שנבנה עליה.

דנון שרטט את הקולונדה הגדולה שהובילה מחצר הכניסה אל הקודש הפנימי. ארבעה עשר עמודי פפירוס גבוהים תשעה עשר מטרים, באלגנטיות של צורה המעידה על העידון האסתטי של השושלת השמונה עשרה. הקירות נשאו תבליטים של תהלוכת אופט, פסל אמון המובל בסירה מקרנק ללוקסור מדי שנה. הוא העתיק את הסצנה על פני כמה עמודים.

תבליטים אחרים תיארו את קרב קדש בין רעמסס השני לחתים, על פילון הכניסה. שישים וחמישה מטרים רוחב, מכוסים מהקרקע עד גובה עשרה מטרים בסצנות מגולפות בדינמיות יוצאת דופן. תוצאות הקרב נותרו שנויות במחלוקת. רעמסס כמעט הוקף לפני שחילץ את עצמו. אבל הפילון הראה רק את הניצחון, חרוט בגובה שבו איש לא יבוא לתקן.

לפני הפילון התנשאו שני אובליסקים. אלה עצמם שאחד מהם יעניק מוחמד עלי לצרפת ב-1830. אותו אובליסק יפליג עד פריז ב-1833, על ספינה שתוכננה במיוחד, ויוקם בכיכר הקונקורד ב-1836. דנון הביט בו, ב-1799, מבלי לדעת שיסיים שם. הוא רשם את מידותיו, את כתובותיו, את הקרטושים שחזרו על ארבע הפאות.

דזה, שעבר עם ראש הטור, עצר מול האובליסקים. הוא הטה את ראשו אל קצהו של הראשון, עשרים וחמישה מטרים מעליו, ואחר כך הביט בדנון שצייר לצדו.

– את העמודים האנכיים האלה, אפשר לקחת אותם?

– אלה אובליסקים, אדוני הגנרל. מגרניט. כמאתיים ושלושים טון כל אחד.

– עם הנהר מתחת ועם מנופים, המצרים הרי עשו זאת.

– לפני שלושת אלפים שנה. והם הורידו אותם מהדרום לצפון עם השיטפון. כדי להעלות אותם לצרפת צריך לטעון אותם על ספינה שנבנתה במיוחד. שום דבר ממה שיש לנו בים התיכון אינו מסוגל לכך.

דזה הביט שוב באובליסק.

– מישהו ימצא דרך. אבל לא מיד.

הוא עלה שוב על סוסו וחזר אל המטה שלו.

באולמות הצד של מקדש לוקסור, במקום שבו כבר עבדו השודדים לפניהם, מצא דנון את מה שהחופרים הממהרים השאירו. שברי פסלוני ברונזה, רגליים, ידיים, פנים שלמות של אוסיריס מברונזה מוזהבת בגובה חמישה עשר סנטימטרים. לפנים הייתה השלווה האופיינית לברונזות של התקופה המאוחרת. עיניים שקדיות מעט נטויות, פה דק, זקן מלאכותי קלוע. המתכת נוצקה בשיטת השעווה האבודה ואחר כך עובדה בעזרת איזמל. הגבות וקווי המתאר של העיניים שובצו בזהב דק, האישונים בזכוכית שחורה.

ברונזות מסוג זה יוצרו בסדרות החל מהמאה השביעית לפני הספירה. אלפי פסלונים נדריים שהניחו מאמינים במקדשים בתמורה להגנה אלוהית. החפצים האלה מעולם לא השתייכו ליחיד. אלה היו מתנות לאל, רכוש המקדש. כששודדים רוקנו את המחסנים, מאמון הם לקחו, ואמון לא תבע דבר מאיש.

דנון הרים את פני אוסיריס, הפך אותם. בגבם, שורת הירוגליפים חרוטים באיזמל, שם התורם, כנראה. הוא העתיק את הסימנים. אחר כך הכניס את החפץ לתרמילו. תוך כדי כך חשב על רשימתו של בונפרטה. פני אוסיריס מברונזה מוזהבת היו בלי ספק פריט מהמעלה הראשונה. היה עליו להצהיר עליו, כדי שיישלח לקהיר להצטרף לאוספים הרשמיים שפורייה מנהל את רישומם. הוא לא עשה זאת. הגבול בין מה שנטל עבור הוועדה למה שנטל לעצמו נמחק מאז דנדרה מבלי שישים לב. כשלושים רישומים במלאי האישי שלו. כל אחד מהם חפץ שלפני שישה חודשים לא נכלל עדיין באף מאגר אירופי.

זה לא היה אותו דבר כמו לגנוב. הוא היה כמעט משוכנע בכך.

באותו ערב נשאר ז׳ומאר עוד שעה מול חזית המקדש. קרנק נבנתה לאורך אלפיים שנה, וכל פרעה הוסיף פילון, שדרה, אולם, בלי שבר בסגנון ובלי הטלת ספק בפרויקט. מצרים הצליחה במה שאירופה מעולם לא ידעה לעשות, להעביר פרויקט אדריכלי מדור לדור מבלי שאיש יחליט על סופו.

ועכשיו חיילים נשאו חלקים מהפרויקט הזה בשקיהם, בין קערת האוכל לחולצת ההחלפה, בלי כוונת ונדלים, כנראה. השברים שיצאו לפריז או לאוספים הפרטיים של הקצינים יצאו מן השלם הזה והפכו לסקרנויות, למזכרות.

ז׳ומאר רשם זאת לפני שחזר. ״קרנק היא מערכת. לכל רכיב יש מקומו בשלם. הזזת רכיב אינה הורסת את קרנק, אך הורסת את הרכיב הזה כחלק מהמערכת.

הוא יהיה במקום אחר דבר אחר – חפץ, פריט אספנות – ולא עוד כאן דבר מוגדר.״

בצאתו מלוקסור באותו ערב הבחין דנון באיש מבוגר היושב בכניסה למקדש. הוא לבש גלביה לבנה והביט בחיילים שנשאו גושים בחצר. הוא לא נראה כועס. אלה היו פניו של מי שצופה בדבר שכבר ראה.

דנון עצר. חסן פנה אל האיש. הם החליפו כמה מילים.

– הוא אומר שאביו היה שומר המקדש הזה. וסבו. וסבא רבא שלו. הוא לא יודע כמה דורות. הוא אומר שהעות׳מאנים באו. הממלוכים באו. עכשיו הצרפתים כאן. בכל פעם הם לוקחים אבנים.

דנון ביקש מחסן לתרגם את תשובתו. הצרפתים באו ללמוד, לא להרוס. חסן תרגם. האיש השיב שגם העות׳מאנים אמרו שהם באים מסיבות אחרות. הם לקחו בכל זאת.

לדנון לא היה מה להשיב. הוא צייר את האיש מאחור. הגלביה הלבנה, גוש הגרניט, החיילים בחצר מאחוריו.

מה שדנון לא ראה, מאחורי הסצנה, היה מה שעשה חסן אחרי שעות העבודה הרשמיות.

חסן היה המתורגמן הרשמי של הוועדה. מצרי מקהיר שהבין במהרה שמעמדו מקנה לו גישה מועדפת לשני העולמות. הוא תרגם את שאלות המלומדים לפלאחים. מה שתרגם בפחות נכונות היה מה שהפלאחים אמרו ביניהם על מה שהמלומדים באמת רוצים.

ז׳ומאר הבין זאת אחרי השבוע הראשון. חסן היה מתווך בעל עניין שהקל על רכישות המלומדים אצל הסוחרים המקומיים ולקח עמלה. ז׳ומאר העריך אותה בחמישה עשר אחוזים. לא המוכרים ולא הקונים ידעו שגם הקצה האחר של השוק עובר דרך ידו.

לילה אחד בקרנק קם ז׳ומאר ועקב אחרי חסן מרחוק. חסן חצה את המחנה הראשי לעבר האזור שבו התגוררו הקצינים הבכירים, עצר מול אוהל, החליף כמה מילים בלחש עם משרת. המשרת נכנס לאוהל ויצא עם שני קצינים, קולונל וקפטן מקציני המטה. חסן פתח שק בד. לאור מנורת שמן פרש על שטיח מקופל ארבעה חפצים. יפים יותר ממה שהראה ביום לנגדים. חרפושית מלכותית מלאפיס-לזולי, נדירה וכבדה. גביע מאלבסטר שקוף למחצה. פסלון

של פתח מפיאנס כחול בגובה עשרה סנטימטרים. קמע מזהב מלא המייצג את בסטת יושבת.

הקצינים בחנו את החפצים. הקולונל התמקח. חסן הוזיל את המחיר בקלות שהעידה שכבר שילב את המרווח מראש. ארבעת החפצים החליפו ידיים. חסן הניח את הכסף בלי לספור.

ז׳ומאר חזר למחנה בלי שנראה. עם בוקר חקר את חסן ישירות, בלי עקיפין.

– ראיתי, אמר ז׳ומאר. הלילה. הקצינים, השטיח, ארבעת החפצים.

חסן לא נראה נבוך. הוא המתין להמשך.

– מאין החפצים האלה?

– מאיש מגורנה שחצה את הנילוס בלילה. הוא מכיר קברים שהצרפתים עוד לא ביקרו בהם. הוא מוכר את מה שהוא מוצא כבר שנים.

– והעמלה שאתה לוקח?

– עשרה אחוזים. קצינים משלמים יותר מחיילים. קציני המטה משלמים יותר מקציני הקו.

– ועל מה שאתה מוכר למלומדים ביום? אני מעריך חמישה עשר.

– חמישה עשר, כן. הנפח מפצה. הם רוצים למכור, אתם רוצים לקנות… את הקברים אני לא חופר, אני. אני מתרגם מחירים.

חסן התרחק. הוא היה מקהיר, בנו של סופר בית הדין הדתי, בקי בערבית ובצרפתית במידה מספקת כדי לעבוד אצל האנשים האלה. הוא לקח את העבודה הזאת כי שילמה היטב וכי הצרפתים, כמו האחרים לפניהם, לא יישארו.

מה שחסן לא אמר לז׳ומאר הוא שנכנס לאולם הגדול של מקדש קרנק לפני יומיים, לבדו, עם שחר, לפני שהמלומדים קמו.

הוא מעולם לא ראה את קרנק לפני המשלחת הזאת. אבותיו לא בנו את כל זה. לא היה לו מפתח להירוגליפים האלה יותר מאשר לדנון. אבל איש לא ביקש ממנו לפענח אותם. ביקשו ממנו לתרגם מחירים.

III - עמק המלכים

ב-29 בינואר היה ז׳ומאר הראשון שחצה את הנילוס לגדה המערבית. הוא ביקש לצאת לפני עלות השחר, כדי שהאתר יהיה שלו לבדו לפני שהצבא יזוז.

נקרופוליס תבאי השתרעה לאורך קילומטרים רבים במדבר ההררי. ז׳ומאר הכיר אותה מהתיאורים של פוקוק ושל נורדן, אך התיאורים האלה לא הכינו את עינו של הקרטוגרף למציאות בשטח. זה היה עמק גירי חצוב במצוק, במרחק חמישה קילומטרים מהנהר, שכל פתח בסלע שלו סימן כניסה לקבר. עשרות פתחים גלויים. ודאי היו עוד פתחים מתחת לחול.

הוא טיפס על כרכוב סלעי ששלט על כניסת העמק. משם ראה הכול. פתחי הקברים במצוק, דרכי המחצבות, עקבות הניצול הקדום של הסלע. הפרעונים ויתרו על הפירמידות לטובת קברים חצובים כאן, שלדעתם היו דיסקרטיים יותר. השודדים מצאו אותם בכל זאת, וכמעט כולם רוקנו כבר בעת העתיקה. נשארו הסלע והזוויות, שאיש לא יכול היה לגנוב. ז׳ומאר תקע את רגלי התאודוליט שלו בין שתי אבנים.

הוא נהג במה שכינה ״טריאנגולציית שטח״.

מנקודה מרכזית, לכוון בזה אחר זה אל כל נקודות הציון המזוהות בעזרת התאודוליט, לרשום את הזוויות, לחשב את המרחקים מתוך הבסיס שנמדד בקרקע. באותו בוקר עבד מעלות השחר ללא הפסקה. חייל העלה לו את מנתו בסביבות שבע. ז׳ומאר הודה לו בלי להרחיק את העין מהעינית, והלחם נשאר על האבן. ז׳ולואה עבד אחרת. במקום שבו ז׳ומאר חיפש זוויות ומרחקים, חיפש ז׳ולואה יחסים. מה שמידה אחת אומרת על האחרת, מה שפרופורציה מגלה על הכוונה. במחברותיו לא היו טורי המספרים של ז׳ומאר. היו בהן שרטוטים מוערים, פרופורציות מבוטאות בשברים, השוואות בין אתרים. ובכל זאת יצאו שניהם מאותו בית ספר.

למטה, מחוץ לטווח ראייתו של ז׳ומאר, הובילו המדריכים מגורנה את דנון ואת ז׳ולואה מקבר לקבר.

הפלאחים של גורנה הכירו כל כניסה בעמק המלכים מדורות. כפרם נבנה על הקברים עצמם. הבתים נחו על היפוגאומים, הילדים גדלו מעל מתי השושלות. הם ניצלו את הקברים בדיסקרטיות מאות שנים, מכרו לסוחרי קהיר, למטיילים אירופים נדירים שהעזו להגיע עד לשם. המסחר היה צנוע, רציף, מאוזן על ידי הסיכון למשוך את תשומת לב השלטונות העות׳מאניים.

בואם של הצרפתים שינה את האיזון הזה.

המלומדים רצו לראות הכול, מיד. הם ביקשו מדריכים לקברים שלעולם לא היו מוצאים לבדם. בהדרכת דנון וז׳ולואה חשפו אנשי גורנה כניסות שהקפידו לא להראות לשלטונות. אחרי מעבר הצרפתים ״התגלו״ הקברים, נודעו, מופו. הדיסקרטיות שהשודדים שמרו מאות שנים נעלמה תוך ימים ספורים.

– אנחנו יוצרים את השוק שלנו, אמר ז׳ולואה. בבואנו הנה עם צבא ועם מחברות, אנחנו מאיצים במידה ניכרת את הביזה שמצאנו עם הגעתנו.

– לא אנחנו אלה שבוזזים, אמר דנון.

– לא אמרתי את זה. אבל בקצב שבו אנו הולכים… מה שלקח להם מאה שנה ייקח להם עשר שנים.

דנון וז׳ולואה ירדו לקברים עם המדריכים. המסדרון ירד בשיפוע תלול, צר כל כך שהיה צורך לזחול במקומות מסוימים, המרפקים באבק גירי. האוויר נעשה קר יותר, אחר כך נייח. אוויר שלא זז מאות שנים ושנדמה היה כמתנגד לכניסה. הם הגיעו אל חדר קדמי שקירותיו מכוסים ציורים בטריות מדהימה.

ז׳ולואה ניחש את הסצנות שיכונו מאוחר יותר *ספר האמדואט* ו*ספר השערים*. הוא קרא את קירכר לפני היציאה. כל שעה של הלילה תאמה מבחן, וכל מבחן אל שומר. הוא צייר בלי להבין. הוא רשם את ההתאמות בשולי מדידותיו.

– הציורים האלה נפלאים ואני לא מבין אותם, אמר ז׳ולואה והניח את מנורתו. אנוביס בראש תן, את זה אני מזהה. איזיס בכנפיים פרושות. אבל השאר – המחוות הטקסיות האלה, הסמלים – אנציקלופדיה שאין בידינו מפתח אליה.

הם ביקרו בשבעה קברים ביום אחד. המרשים ביותר היה זה של רעמסס השלישי, שברוס ביקר בו שלושים שנה קודם. מסדרונות ארוכים ירדו עמוק מתחת לאדמה, וכל אולם תאם שעה במסעה הלילי של השמש בעולם הבא – לוח שנה קבורתי חצוב בסלע.

הציורים של הקבר הזה עצרו את דנון במקומו. הוא ראה את הפרסקאות של הקפלה הסיסטינית, את הרפאלים של איטליה. הציורים האלה לא היו נחותים מהם, ולא דמו להם כלל. אלגנטיות קווית, ביטחון בקו, פלטה של שישה צבעים שיצרה רושם שהיא מכילה את כולם.

– תולים בפריז דברים שהקו שלהם פחות בטוח, אמר ז׳ולואה.

חדר הקבורה הכיל עדיין את הסרקופג מגרניט אדום, מגולף בסצנות דתיות. כבד מדי לשודדי העת העתיקה.

– הביטו בהירוגליפים, אמר דנון מבלי להסיר את עיניו מהסרקופג. כל סימן חצוב כמו בידי צורף. זה הדבר האחרון שהמת היה אמור לראות.

– הם חשבו על המוות כעל מסע. מבחנים, שערים, שומרים... התאולוגים שלנו מעולם לא סיבכו כל כך, ויודע אלוהים שהם ניסו.

– אחרים יבינו, השיב ז'ולואה. הם יזדקקו להעתקים שלנו כדי לאמת.

בקבר השלישי של היום, מחוץ לעמק, במורד גבעת גורנה, במקום שבו נחו אנשים פרטיים – חדר צנוע, כנראה של פקיד בדרג בינוני – מצא דנון על הרצפה גליל פפירוס פרוס חלקית. השודדים השאירו אותו, בלי זהב ובלי ערך מסחרי מיידי. הוא הרים אותו בזהירות. הפפירוס היה יבש, שביר בשוליים, אך לב הגליל החזיק מעמד. הוא פרש אותו על ברכו.

המסמך מדד ארבעים סנטימטרים גובה ויותר משני מטרים אורך. הוא היה מכוסה בטורי הירוגליפים שחורים, עם איורים בדיו אדומה ואוקר, ובהם מאזניים שבכף אחת נוצה ובאחרת לב אדם; אדם כורע ברך לפני ארבעים ושניים שופטים; אנוביס בראש תן אוחז בשרביט ואס. זה היה מה שייקרא מאוחר יותר פרק מאה עשרים וחמישה של *ספר המתים*. פסיכוסטאזיס, משפט הנפש.

דנון לא ידע לקרוא את הטקסט, איש אז לא ידע, אך זיהה את האיורים מקירות אחרים שראה. הוא גלגל את הפפירוס בזהירות ועטף אותו בפשתן מטפחתו. בפריז ילמד אותו מרסל, מה שלשמו לא נעשה הפפירוס. דנון החליק את החבילה אל תחתית תרמילו.

בקבר הרביעי של היום מצא דנון פפירוס שני. זה היה גדול מהראשון. הוא התכופף לקחת אותו.

חייל הליווי היה שם לפניו. לא ממש לפניו. הם ראו את הפפירוס באותו רגע. אבל החייל עשה צעד בעוד דנון עדיין חישב. החייל כבר אחז בו. הם הביטו זה בזה שנייה. אחר כך לקח דנון את הפפירוס מידי החייל. לא בפתאומיות. אבל גם לא בהיסוס. הוא אמר רק : "הוועדה למדעים ולאמנויות." החייל הרפה. לא היה לו באמת טיעון נגדי.

הוועדה למדעים ולאמנויות הייתה סמכות לגיטימית. הייתה לו הזכות לקחת מסמכים מדעיים.

החייל עזב את החדר. דנון נשאר לבדו עם הלפיד שלו והגומחה הריקה. מעשהו היה חוקי, מהיר, החלטי, בלי התייעצות, והוא שחזר את תנועת החייל. היד המושטת אל חפץ שאינו שלו, הערך שהוערך ברגע, התפיסה. ההבדל היחיד היה בשם שנתנו לתנועה הזאת בהתאם למי שעשה אותה. הוא יצא מהחדר בלי להסתובב. יומנו האישי שמר ממנו שורה אחת בלבד : ״לקחתי את הפפירוס לפני החייל.״

החייל, מצדו, לא עזב בידיים ריקות. הוא חזר לחדר ואסף את מה שדנון השאיר. שלושה קמעות מפיאנס שבורים, שבר קרטונז׳ מוזהב, רסיס אבן גיר צבועה שעליו נראתה עדיין עין אוג׳ט. חפצים מדרגה שנייה, שדנון לא ראה בהם ראויים לתרמילו. החייל תחב אותם לתרמילו שלו וירד שוב בשריקה.

בצהריים ירד ז׳ומאר מכרכובו והצטרף לדנון.

– הקבר שלך נמצא מאה שלושים ושניים מטרים מזרחה לנקודה שמדדתי כפסגת המצוק.

– והאם זה שימושי? שאל דנון, שניגב ידיים מכוסות אבק גירי.

– כשמישהו ירצה לחפור בעמק הזה באופן שיטתי, המפה שלי תאמר לו היכן להתחיל. כרגע איש אינו יודע כמה קברים עדיין חבויים מתחת לחול.

הוא הביט בטורי המספרים במחברתו של ז׳ומאר בלי להבין את החישובים.

– אתה כבר חושב על אלה שיבואו אחרינו?

– אני חושב עליהם מההתחלה. איננו יכולים לעשות הכול. אבל אנו יכולים לדאוג שאלה שיבואו אחרינו יוכלו להמשיך מהמקום שבו נעצור.

בשובו למחנה לא קברי עמק המלכים העסיקו את ז׳ומאר, אלא הביזה.

הוא ראה ארבעה היגיונות שונים פועלים בו־זמנית. מדריכי גורנה, שניצלו את הקברים שנחשפו בידי המלומדים והחישו סחר עתיק בהשפעת הביקוש החדש; החיילים, שאספו מה שיכלו לשאת, בלי ארגון ובלי אמות מידה; הקצינים, שקנו בדיסקרטיות ובכסף נקי; והנציבים, שנטלו בסמכות, בשיטתיות ובתיעוד. והוא עצמו, עם מדידותיו. ודנון, עם פנקסיו ותיקיו.

ארבעת ההיגיונות הניבו אותה תוצאה. חפצים שהיו במצרים כבר אינם נמצאים בה. מה שהטריד אותו, יותר מהכמות, היה היעדר קו הפרדה חד בין מה שלגיטימי למה שאינו. לוועדה היה מנדט לאסוף דגימות מדעיות, אך איש

לא הגדיר את המנדט הזה. הוא לא אמר מה מותר לקחת. הוא אמר שהם כאן למען המדע, והמדע הכריע.

הוא כתב ביומנו : "ההבחנה בין איסוף לביזה היא הבחנה של יעד, לא של מעשה. אנו אוספים למען פריז. הם בוזזים למען עצמם. עמק המלכים אינו עושה הבחנה." הוא החליק את היומן מתחת לחפיסתו ולא סיפר על כך לאיש.

במישור, למרגלות הצוק, עצר דזה לפני הפסל הענק הנפול של רעמסס השני. הפנים השלוות נשואות אל השמים. על החזה נחרתו כתובות המכריזות על תוארי המלך : אדון היקום, אדון שתי הארצות.

– רעמסס זה פיקד על עשרות אלפי אנשים, אמר דזה והביט בפסל הענק המוטל. הוא הקים אנדרטאות לנצח. ועכשיו הנה הוא בחול, וחוטמו שבור.

ז'ולואה הניח את שרשרת המודד שלו ובחן את הפסל בעין של מהנדס.

– הגרניט בא מאסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. הם חצבו את הגוש הגולמי, השיטו אותו עד תבאי על מי השיטפון, ואז פיסלו אותו כאן. ההר בא אל המקדש.

ב-30 בינואר, לפני עלות השחר, המתינו ז'ומאר ודנון מול פסלי ממנון לזריחת השמש. קרני האור הראשונות נגעו באבן. דבר לא קרה. הפסל חדל לשיר זה כמעט אלף שש מאות שנה. הם הביטו זה בזה.

– הוא כבר אינו שר, הוסיף ז'ומאר. אומרים שהשתתק כשקיסר רומאי הורה לתקן אותו. ככל הנראה האבן, בהתרחבותה בחום הפתאומי של הבוקר, הרעידה את סדקיה. תופעה פיזיקלית גרידא.

– ללא ספק. אבל עולי הרגל ששמעו אותו לא הכירו את ההסבר התרמי שלכם. בעיניהם הפסל דיבר. לכו קחו להם את זה בעזרת מד חום.

דזה בא לראות את הפסלים בתחילת הבוקר, נשא עיניו אל הפנים חסרות ההבעה, והלך.

– מרשים, אמר. הממלוכים מעסיקים אותי יותר. הטור נוטש את המחנה הערב. השיגו אותנו כשתסיימו. והוא הלך.

ז'ומאר נשאר מול פסלי ממנון אחרי עזיבתו של דזה. שמונה עשר מטרים של קוורציט יושבים במישור, בלי מקדש מסביב, בלי הקשר אדריכלי גלוי, בלב

שום מקום, ובכל זאת נראים מחמישה קילומטרים. זה מה שלא יכלו החיילים וסוחרי גורנה לקחת, ושלא הייתה לו משמעות אלא שם, בנוף המסוים הזה.

החפצים הניידים ניתקו את הקשר הזה מן הרגע שנלקחו. *שאבטי* מפיאנס בקבר בעמק המלכים היה במקומו. הוא נוצר כדי להיות שם, כדי ללוות את המת המסוים הזה במסע המסוים הזה.

אחר כך ארז את פנקסו, נטל את מכשיריו וירד חזרה אל המחנה. מאחוריו המשיכו הפסלים להביט מזרחה.

IV - אסואן

דזה, מצדו, לא המתין. כבר בערב ה-30 בינואר הורה לפרק את המחנה, ודנון, שנשאר מאחור עם ז׳ומאר וז׳ולואה, נאלץ לסגור את תיקיו מתבאי כדי להשיג את הטור בצעדה מאומצת, מה שעשו ב-31. דוויליה יעלה בדרך הזאת רק מאוחר יותר.

הטור עלה לעבר אסואן, מאתיים קילומטרים דרומה. הנוף הלך והצטמצם.

ככל שהתקדמו דרומה השתנתה האוכלוסייה. הנובים כהי העור החליפו בהדרגה את הפלאחים הערבים. גם הגידולים. הדורה, סורגום אפריקאי, דחקה את החיטה. הבתים נעשו נמוכים יותר, בנויים מלבני בוץ, חזיתותיהם חסרות חלונות. הצבא הצרפתי חצה אזור שאף צבא אירופי לא הגיע אליו מאז הרומאים.

תושבי הכפרים התבוננו בטור העובר מגגות שטוחים. הם לא נמלטו. הם צפו. פלאחי מצרים העליונה למדו זה מאות שנים להמתין עד שהצבאות יעברו. הם ידעו מה מחירה של התנגדות ומה ערכה של שיתוף פעולה, ולא הציעו לא את זו ולא את זו. ז׳ולואה רשם את ההבדל הזה בפנקסו, מבלי לרדת מהסוס.

הטור נשא חפצים מן ההתחלה. ז׳ולואה הבין זאת בהדרגה, בהתבוננו בבהמות המשא. ביציאה מתבאי נשאו הפרדות את המנות, את ציוד המחנה, את ארגזי התחמושת. כעבור יומיים נשאו אותן פרדות עצמן משאות נוספים. שקי בד, ארגזי עץ מאולתרים הקשורים בעודף. החיילים הכינו אותם בעצמם במחנות הלילה.

ז׳ולואה עצר אחר צהריים אחד ליד פרדה עמוסה במיוחד. שק הבד היה סגור שלא כהלכה. פינה של אבן גיר מגולפת בלטה ממנו, שבר של תבליט, שישים סנטימטרים על ארבעים בקירוב, המתאר את החלק התחתון של דמות

בתהלוכה. שולי הגלימה, הרגליים, תחתית שרביט. הוא זיהה את הסגנון. התקופה התלמית, כנראה שימוש חוזר באתר.

החייל שהוביל את הפרדה הבחין במבטו. הוא הדק את השק, בלי למהר, והמשיך ללכת.

– מצרים הולכת צפונה על גב פרדה, אמר ז׳ולואה לדנון במחנה הלילה.

– חלק ממצרים. הקל ביותר.

– והנייד ביותר. זה מה שקובע מה הולך ומה נשאר. לא הערך. לא החשיבות ההיסטורית. המשקל.

ז׳ומאר, שרכב לידם, הרהר רגע.

– מה שאומר שההיסטוריה של מצרים שתראה פריז תהיה ההיסטוריה של מה ששקל פחות מעשרים קילו. כל השאר יישאר כאן.

באותו לילה, בישיבה על שפת הנילוס, העריך ז׳ומאר באופן מכני את רוחב האפיק. שלוש מאות מטרים, בעין. זרם מתון.

הנילוס זרם צפונה. וכך גם מה שנשאו עמם. לצבא היו נתיבי האספקה שלו, שיירות הנהר שלו, סירותיו שירדו לקהיר עם הדוחות והדואר. באותן סירות ירדו הארגזים הרשמיים של הוועדה והחבילות הבלתי רשמיות של הקצינים, ואילו השקים הקשורים לבהמות המשא הלכו לאורך הגדה.

הנילוס היה דרך התובלה זה ארבעת אלפים שנה. הפרעונים הורידו את הגרניט מאסואן אל תבאי על מימיו. הרומאים הורידו את האובליסקים אל אלכסנדריה, עם הזרם. עכשיו הורידו הצרפתים אל קהיר את מה שהמאות הותירו במצרים העליונה, בספינה כשהייתה, ועל גב פרדה בשאר הזמן.

הצבא חנה בכתריסר אתרים מאז צאתו מקהיר. כל חניה הניבה את מנת החפצים שלה. כל מה שאפשר היה לשאת גלש צפונה, נמשך אל השוק הפריזאי, אל האוספים הפרטיים, אל המוזיאון המרכזי לאמנויות. לא היה אחראי יחיד. היה מדרון, והחפצים הלכו בעקבות המדרון.

ב-1 בפברואר, חניית לילה בכום אומבו.

ז׳ולואה הבחין במקדש עוד לפני שירד מהסוס. הוא היה כמעט קבור בחול.

הוא בילה את ערב החניה, ואחר כך את השחר שלאחריו, בפריסת שרשרת המודד בחלקי המקדש החשופים. התבליטים היו חדים מאוד – האמנות

המצרית שמרה על לשונה החזותית זמן רב יותר מכל אסכולה אירופית – והחול הגיע לו עד הקרסוליים.

– המכשירים האלה על הקיר, אמר ז׳ולואה ועצר מול רובד באולם פנימי. אזמלים, מלקחיים, בדקים. הרופאים המצרים עסקו בכירורגיה. אף סופר קדום לא הזכיר זאת בדייקנות כזאת.

דנון העתיק את המכשירים אחד אחד בפנקסו, רושם מידות ותפקיד סביר.

הכירורג הצבאי של הגדוד – אחד ברויאן, תלמיד לשעבר של בית הספר לכירורגיה של פריז – בא לראות את ההעתקים של דנון. הוא בחן את הציורים בשתיקה זמן רב.

– האזמל המעוקל הזה, אמר לבסוף והצביע על מכשיר בקיר. אנו משתמשים בו לחתכים בטניים עמוקים. העקמומיות מאפשרת להחליק מתחת לאיברים בלי לנקב אותם. חשבתי… לימדו אותי שזו המצאה של עשר השנים האחרונות.

– הבדקים בעלי הזית האלה, אמר דנון כשהעיפרון שלוח אל הקיר. אתה מזהה אותם?

– צנתור השופכה. אותה צורה, אותו גודל. המתכת שונה – ברונזה במקום פלדה – אבל המכשיר זהה. מישהו כאן נתקל באותה בעיה אנטומית, בנפרד, בהפרש של אלפיים שנה.

ברויאן נשאר עוד שעה מול הציורים, מזהה את המכשירים אחד אחד, מסביר את שימושם, ודנון רשם את ההסברים בשולי רישומיו בכתב צפוף יותר ויותר.

– כדאי שתבוא מחר בבוקר, אמר דנון. יש עוד רובדים רפואיים באולמות האחוריים.

למחרת בבוקר עברו ברויאן ודנון יחד באולמות הפנימיים של המקדש, הכירורג מזהה את המכשירים ומכתיב את שימושיהם בעוד דנון מצייר ומעתיק. עבודה זו של ערב ובוקר תישאר בתיקיו של דנון. לוחות אומבו של *התיאור* יצוירו מאוחר יותר, בידי ז׳ולואה ודוויליה.

בינתיים מדד ז׳ולואה. החול שקבר את המקדש הוא שהגן עליו. כל מדידה אישרה זאת. הוא שוחח על כך עם דזה בהפסקה.

– אם אנו באמת רוצים לשמר את המקדש הזה, אמר ז׳ולואה, צריך להשאיר אותו כפי שהוא. לא לחשוף דבר. החול מגן עליו טוב ממה שהיינו עושים אנחנו.

– אתה ממליץ לי לא לעשות דבר? אמר דזה בנימה של שעשוע.

– אני ממליץ לך… – ז׳ולואה חיפש מילים. – לשקול שנוכחותנו כאן אינה בהכרח מועילה למה שבאנו לחקור.

דזה לא השיב. היה לו צבא להאכיל ומלחמה לסיים, והוא הביט כבר לעבר הסוסים.

ז׳ולואה התבונן במה שיוצא מן המקדש. חיילים היוצאים מהאולמות הפנימיים עם שקים כבדים, קצינים הקונים חפצים מסוחר מאדפו שבא במיוחד, ודנון עצמו הקונה שני חפצים אחרי משא ומתן שניהל חסן.

כך היה בדנדרה, בתבאי. כך יהיה באסואן. החיילים נטלו, הסוחרים המקומיים סיפקו, המתווכים הקלו, והמלומדים קנו, מבלי שאיש יערער על זכותם זו.

שתי כניסות, שני אולמות עמודים, שני קודשי קודשים. המקדש היה מוקדש לשני אלים – סובק והארואריס – בסימטריה קפדנית, וז׳ולואה, שרשרת המודד בידו, מצא את שני הצירים מוסטים מעט, כדי להכיל שני אלים שווים בלי שאחד יקדים את האחר.

– אפשר לחשוב שאנו מתחת לשער ניצחון ברומא, אמר דנון לז׳ומאר והצביע על רובדי השבויים הכורעים לפני הפרעה המנצח.

– אולי אין מאה דרכים להראות מי ניצח.

בבוקר היציאה מכום אומבו ראה דנון שני נגדים מפרקים בפטיש כבד תבליט בקיר הפנימי של קודש הקודשים. הלוח תיאר מכשירים כירורגיים הדומים לאלה שברויאן זיהה. אדם אחד יכול היה לשאת אותו.

– הפסיקו, אמר דנון.

– יש לנו אישור. הקפטן לשז אמר שמותר.

דנון הלך להביא את דזה. דזה זימן את הקפטן לשז. האחרון לא הכחיש. הוא ראה קצינים אחרים עושים כך בתבאי, בדנדרה. הוא לא ידע שזה אסור.

– המונומנטים האלה שייכים לוועדה, אמר דזה. אינכם נוגעים בדבר בלי פקודתי בכתב.

לשז נסוג. הלוח היה שבור בבסיסו. מכות הפטיש הכבד כבר עשו את שלהן. אי אפשר היה להחזיר אותו למקומו. דנון נטל אותו בשתי ידיו והניח אותו שטוח על הקרקע. זה לא היה טוב יותר. אבל זה היה פחות חמור מלתת לו ליפול.

כשלשז הלך, ניגש דנון אל דזה, שנשאר מעט בצד, לפני שהטור יצא לדרך.

– זה קורה לעתים קרובות?

– יותר ממה שידוע לי. חייל שהולך כבר חודשיים, שרואה אבנים מכוסות בסימנים, לוקח מה שהוא מסוגל להרים. אני לא יכול לפקח על כל מקדש.

– ואת ההבדל בין מה שאינך יכול לפקח עליו לבין מה שהוועדה אוספת באופן רשמי, איך אתה מנסח?

– יש לכם טפסים. לנציבים שלכם יש מנדטים. לחיילים יש שקים. זה לא אותו דבר.

הוא הביט בדנון.

– אני יודע שזה לא מספיק. גם אתה יודע. אבל זו ההבחנה שיש לי להציע לך.

הוא צעד כמה צעדים אל סוסו, ואז עצר והסתובב אל המקדש.

– זה. נכנסתי אליו הלילה, לבד. עשרים דקות בחשיכה, מול העמודים האלה. אני לא יודע מה הבנתי. לא אשכח זאת. – הוא נטל את הרסן. – ניפגש באסואן.

כשהטור יצא לדרך, שב דנון לראות את הלוח השבור. הוא נעלם. מישהו – לא לשז, הקצין שנענש היה תחת השגחה – נשא אותו בכל זאת. הוא הגיש לדזה תצהיר בכתב. דזה גנז את התיק. לדנון לא היה עד, לא היה שם, לא הייתה הוכחה. הלוח היה במטען של מישהו בין כום אומבו לאסואן.

באותו יום, במרחק שעת צעידה מכום אומבו, הטה ז'ולואה את סוסו אל קפלה קטנה מאבן חול, הנראית במרחק חמישים מטרים מהדרך. היא נחשפה חלקית מן החול עם מעבר גדודי הראש.

הקירות עמדו. גג העץ קרס. בפנים נראו ציורי הקיר על שלושה מקירותיה. תהלוכות, אלים בספינה, כתובות הירוגליפיות הנמתחות על שני רובדים. בגומחות הוצבו פעם פסלונים. הגומחות היו ריקות. על הרצפה היו רסיסי חרס מזוגג, שברי דמויות שנשברו בעת שנתלשו מכניהן.

חיילים מאחד מגדודי הראש עברו שם עם שחר, מהר וללא היסוס. ז׳ולואה הסיק זאת מטביעות מגפיים טריות בחול ומטיט שעדיין לבן בשולי הגומחות המרוקנות.

הוא החל לתאר בפנקסו את ציורי הקיר. היחידים שלא נגעו בהם, גבוהים מכדי להגיע אליהם בקלות. ואז דבר מה תפס את תשומת לבו. ברובד העליון, מימין לפנל השלישי, נמתחה כתובת בכתב רהוט על פני ארבע שורות. הוא העתיק אותה, סימן אחר סימן, בדייקנות כפייתית, בעבודה של שלושת רבעי שעה בחום היום.

זה יהיה ההעתק היחיד. הקפלה תקרוס בשנים שלאחר מכן. הפנקס, לעומת זאת, יישאר בארכיונים.

ז׳ולואה החליק את הפנקס אל תיקו וחזר בדהירה קלה להצטרף לטור.

ההתקדמות לאסואן, אחרי כום אומבו, הותירה מעט זמן לחניות. ז׳ולואה צייר על גב סוס מה שהצליח, משרטט את צלליות המקדשים שנראו מן הדרך. לסקיצות המהירות האלה הייתה חיוניות שלמדידות לא תמיד היו לה. האור של רגע מסוים, היחס בין מונומנט לסביבתו הקרובה.

– אתה מצייר כמו חייל צועד, אמר קצין צעיר שהתבונן בז׳ולואה בעבודתו. בלי לעצור.

– המקדשים לא ימתינו לי, השיב ז׳ולואה בלי להרים את העיפרון.

ב-2 בפברואר הגיעה המשלחת לאסואן. המפל הראשון הקשה על השיט דרומה. זה היה הגבול הטבעי של מצרים מימי קדם. דזה הקים את מחנהו והניח למלומדים לחקור.

– תנו לי כמה ימים לפילה, אמר דנון. נורדן שרטט אותה לפני יותר משישים שנה – ובלשון בינינו, גרוע. אנחנו יכולים לעשות טוב יותר.

באסואן, בימים שקדמו ליציאה לפילה, היה שוק העתיקות הפעיל ביותר שז׳ולואה ראה מאז תחילת המערכה. הידיעה שהצבא עומד בקרוב לשוב צפונה התפשטה בכפרי האזור. המוכרים באו מרחוק. הם התמקמו בסביבות המחנה מן השחר, עם שקיהם וקופסאותיהם. זה כבר לא היה השוק הדיסקרטי של מתווך יחיד. התמקחו בקול רם, והמחיר השתנה לפי הקונה והמוכר.

ז׳ולואה התבונן בעסקאות שעה שלמה. הוא ראה עוברים מיד ליד *שאבטים* מעץ צבוע, דמויות חרס מזוגג המייצגות את חורוס, איזיס, אנוביס, חרפושיות מכל הגדלים, קמעות אבן, שבר של קרטונז׳ מוזהב שבא כנראה מארון קבורה,

שני פסלוני ברונזה בעלי פטינה עתיקה, כמה כדי אלבסטר גירי שאחד מהם עוד נשא את מכסהו.

המחירים היו גבוהים. גבוהים יותר מאשר בדנדרה או בתבאי. המוכרים ידעו שזו ההזדמנות האחרונה. אחרי עזיבת הצרפתים יהיה צריך להמתין למעבר הבא.

החפצים עברו מיד ליד בקול הפיאסטרים הנספרים.

V - פילה

בפברואר עלה דנון על פלוקה לפילה, בלוויית חסן. חציית המפל נעשתה במוט, בין הסלעים הבולטים והמערבולות, והספנים הנובים קראו כל מעבר בקול לפני שהגיעו אליו. ואז עלה האי מן המים. ארבע מאות מטרים על מאה וחמישים, תפוס כמעט כולו במקדשים תלמיים.

– אלוהים אדירים, לחש דנון.

– כל הפולחן כאן, אמר דנון בסיימו את הסקיצה של אולם צדדי. כל מחווה, כל קורבן. אם נפענח את הטקסטים שלידם... נדע מה פירוש כל אחד מהם.

– והביתן ההוא, הוסיף והצביע בעיפרון על הביתן הקטן בעל העמודים בקצה האי. המקדשים הגדולים מוחצים. זה משכנע.

קיוסק טראיאנוס – נקרא כך משום שתבליטיו תיארו את הקיסר הרומאי כפרעה – היה המבנה הקל ביותר באי. ארבעה עשר עמודים בעלי כותרות פרחוניות הנושאים אדן של אבן חול דקה. בפנים קיימו הקיסרים הרומאים של המאות הראשונות את הטקסים הפרעוניים המסורתיים, באותן תנוחות כמו קודמיהם. גושים בגודל צנוע, ניתנים להובלה בידי כמה אנשים, ותבליטים בעלי עדינות נדירה.

דנון נשאר זמן רב מול הקיוסק. כמה גושים מעוטרים, מפורקים – זה היה אפשרי. הליווי היה שם, החיילים יכלו לשאת, חסן יכול היה להתמקח עם הספנים על ההובלה עד אסואן. זה היה חוקי, טפסי הוועדה היו בתיקו. אף גוש לא שקל יותר מכמה מאות קילו.

הוא החליט שלא לעשות זאת.

לא מעקרון מוסרי. הוא כבר לא העניק לעצמו את המעלה הזאת אחרי מה שלקח מאז דנדרה. הוא לא רצה שפילה תדמה לאתרים האחרים כשאחרים

יבואו אליה. משהו בקלילות האדריכלית הזאת, באלגנטיות הזאת בקנה מידה אנושי, דרש להישאר שלם. בלי גושיו, הקיוסק לא יהיה עוד מה שהיה – ביתן, שיחה בין הקולונדה לשמים – אלא חורבה בין חורבות.

זו הייתה הפעם הראשונה מאז צאתו מקהיר שעשה את הבחירה הזאת במודע, נותן שם לנימוקים, שוקל אותם. הוא כתב זאת ביומנו באותו ערב, כה חריג נראה לו המעשה. "פילה. הקיוסק. הוחלט לא לקחת. לא מתוך נקיפות מצפון. מתוך סירוב להרוס את מה שנוגע בי."

הסלעים סביב פילה נשאו כתובות של עולי רגל קדומים. שמות, תאריכים, תפילות. דנון העתיק כמה מהן, רושם מיקום ומצב שימור, ואחר כך העתיק את האחרות, אפילו את הפחות קריאות, אפילו את אלה שהנילוס בשיטפונו מחק למחצה. השמש חיממה את האבן עד כדי כך שנאלץ להניח את הפנקס על ברכו.

– את אלה אני מעדיף על המקדשים, אמר חסן. עולי רגל פשוטים. הם באו להתפלל לאיזיס, וחרטו את שמם. לא לדורות הבאים. כדי… להיות מי שעבר כאן.

– כמו הפנקסים שלנו, אמר דנון. עברנו כאן, ראינו את זה. רק שאנו קוראים לכך מדע.

– והרי אנו עושים, לא?

דנון הקדיש רגע לנשוף על הדף כדי להסיר ממנו את החול.

– כן. אבל אנו מותירים גם עקבות אחרות. הגומחות הריקות. הארגזים על גב הפרדות. את אלה… לא נמצא *באף זוח*.

ב-25 בפברואר עזב דנון את אסואן על גב סוס עם הטור. המטען והארגזים ירדו על סירות, ושישים פרשי ליווי צעדו לצדן לאורך הגדה. דזה, שיצא בעקבות מוראד ביי, הפקיד את הטור בידי בליאר. כתשע מאות קילומטרים הפרידו בין דנון לקהיר, שלא יראה עד הקיץ. חסן נסע עמו כמתורגמן. הכוחות שבו בכיוון ההפוך על דרך העלייה.

תשעה ימים עד הרמונתיס. הטור ירד לאורך הנהר בקצב של כעשרים קילומטרים ביום, עוצר בכפרים למים ולמזון. קרוב לשלושים מעלות בצל. צעדו מן השחר עד הצהריים, ואחר כך חידשו את הצעידה אחרי ארבע שעות מתחת לאהלים, שבהם הזבובים לא נתנו לישון.

ליד כפר שאיש לא ידע את שמו קרס חייל תוך כדי הצעידה. מכת חום. נשאו אותו לצל של דקל. הכירורג הראשי השקה אותו, הרטיב את ראשו במי הנילוס. האיש חזר להכרה כעבור שעה אך לא יכול היה ללכת. העמיסו אותו על פרד. הוא מת בלילה. קברו אותו עם שחר בחול, במרחק מאה מטרים מן המחנה. בלי צלב, בלי לוח. הסמל רשם את השם ואת התאריך בפנקס הפלוגה.

בין כום אומבו לאדפו התקוטטו שני חיילים על דמות חרס מזוגג שנקנתה בשוק. הראשון טען שראה אותה לפני האחר, השני שילם עליה. הם הגיעו לידי תגרה לפני אוהלו של הסמל־רב. הלה יצא, הפריד ביניהם, החרים את הדמות, הניח אותה בשקו שלו. שני האנשים מחו. הסמל אמר שהחפץ הוא מעתה רכוש הפלוגה ושהראשון שיזכיר אותו שוב יקבל עשרה ימי תורנות. העניין נסגר שם.

כמה ימים אחר כך חצה הטור כפר נטוש. שלושים בתים מלבני בוץ, כולם ריקים. בלי סימני קרב. התושבים עזבו את המקום לפני בוא הצבא. סגן ציווה לחפש בבתים. נמצאו כדים קבורים בשלוש חצרות שונות. תבואה, תמרים, שמן. הכדים נמסרו לרשויות הרכש. בבית רביעי הכיל מטמון מתחת לרצפה שש חרפושיות מחרס מזוגג, שלושה צמידי נחושת ומראת ברונזה. הסגן נתן את החרפושיות לקפטן, שמר לעצמו את הצמידים, והותיר את המראה לחיילים שמצאו את המטמון.

בסוף אחר הצהריים, כשהטור התקרב למצר אל-כאב, הגיע רוכב בדהרה מן החלוץ, סוסו מכוסה קצף. הוא חיפש את הגנרל בליאר. הובילו אותו לראש הטור. הוא דיבר במהירות. בליאר סימן לקצינים להתקרב.

– מחסום בדרך. פלאחים חמושים. כעשרים איש. הם חוסמים את המעבר ליד המצר.

– הם מבקשים משהו?

– הם לא דוברים צרפתית. המתורגמן לא הצליח להתקרב. הם ירו באוויר.

בליאר הרהר כמה שניות.

– עוקפים ממזרח?

– בלתי אפשרי. השטח אינו עביר. זה ידרוש עיקוף של שלושה ימים.

– טוב. פורצים את המעבר. פרשים בחזית, חיל רגלים מאחור. דנון, אתה נשאר באמצע הטור עם הפרדות.

הטור שב לצעוד. כעבור שעה הגיעו למצר. הפלאחים היו שם, חמושים במקלות, ברמחים, בכמה מוסקטים ישנים. הם ניצבו לרוחב הדרך, בלי נוע.

בליאר הורה לפרשים להתקדם בצעד. הפלאחים לא זזו. במרחק חמישים מטרים הניף בליאר את ידו. הפרשים עצרו. הוא סימן לחסן להתקרב.

– תגיד להם שאנחנו רוצים רק לעבור. לא נוגעים בדבר. לא מחרימים דבר בכפר שלהם.

חסן התקדם ברגל, לבדו, כפות ידיו פתוחות לפניו. הוא דיבר בערבית. אחד הפלאחים השיב. חסן חזר.

– הם אומרים שהצבא לקח את כל התבואה שלהם לפני שבועיים. לא נשאר להם דבר. הם רוצים שנחזיר להם את התבואה או שנשלם.

– לא לקחנו דבר לפני שבועיים. זה לא היינו אנחנו.

– הם אומרים שהיו אלה חיילים צרפתים. הם לא מבחינים בין היחידות.

בליאר שתק רגע. אחר כך שלף ארנק מאוכפו וזרק אותו לחסן.

– שלושים וחמישה פיאסטרים. תגיד להם שזה כל מה שיש לי. אם הם רוצים יותר, יצטרכו לתת לנו לעבור בכל זאת.

חסן יצא שוב עם הארנק. הוא דיבר אל אותו איש. האיש נטל את הארנק, שקל אותו בכף ידו, התייעץ עם שניים אחרים. אחר כך נסוגו מן הדרך בלי מילה. הטור עבר. הפלאחים התבוננו בחיילים הצועדים בשתיקה. כשהעגלה האחרונה עברה, חזרו הפלאחים אל כפרם.

בהרמונתיס עשה הטור חניה של יומיים. בליאר רצה להמתין לחדשות על הממלוכים, על המכאים ועל שאר הצבא, הפזור בנקודות רבות. המחנה הוקם למרגלות המקדש. החיילים ישנו בצל קירותיו. חלקם עלו על הגגות לראות את הנילוס, אחרים לא עזבו את האהלים, עייפים מכדי לזוז, מגפיהם עדיין ברגליהם.

בערב ההגעה חייל מהפלוגה השנייה גנב את מנת הלחם של חייל אחר בשעת החלוקה. הנגנב הבחין בכך, השיג את הגנב, ושבר לו שתי שיניים במכת אגרוף. הגנב השיב מכות ושלף סכין. ארבעה חיילים הפרידו ביניהם. הסמל ציווה לכבול את שני האנשים בכבלים ללילה. למחרת בבוקר נשפטו בידי הקפטן. הגנב קיבל עשרים מכות מקל. הנגנב שוחרר בלי עונש.

למחרת בערב זימן בליאר את הקצינים לאוהלו. מרגליו שבו זה עתה. עות׳מאן ביי והמכאים, כך אמרו, עמדו לחצות את הנילוס בקנה; היה להם תותח, הם השמידו את משט הנילוס, ואת דזה, שיצא בעקבות מוראד ביי, אי אפשר היה להשיג. בונפרטה יצא לסוריה עם עיקר הצבא. היה צורך לצעוד אל האויב במהירות האפשרית. בליאר הניח את אצבעו על המפה, בגובה קנה.

– אין עוד עצירות אחרי הרמונתיס. קוס, ואחריה קנה. שלושה ימים לכל היותר.

– ותבאי? שאל סגן. המלומדים רצו…

– חולפים על פניה.

דנון, שהיה נוכח, לא המתין שיתנו לו את רשות הדיבור.

– אם כך, חניה כאן, מחר בבוקר. המקדש של הרמונתיס. שש שעות.

– אי אפשר.

– שש שעות, גנרל. אני לא מבקש דבר אחר.

בליאר הביט בו זמן רב, ואחר כך קיפל את המפה.

– שש שעות במקדש, מחר, מן השחר. לא שעה נוספת. אם לא תחזור עד הצהריים, נצא בלעדיך.

למחרת, עם שחר, יצא דנון למקדש עם חסן ושני חיילי ליווי. הוא הלך ישר אל האולם האחורי, קבור למחצה בחול, בקצה המסדרון הראשי. החול חרק תחת סוליותיו. על הקיר המערבי כיסו שורות של קרטושים חרותים, עשרות שמות של שליטים מסודרים ברובדים.

הוא עמד מול הקיר שעתיים, מתבונן בכתובות שלא יכול היה לקרוא. חסן ישב על הרצפה ליד הכניסה. בחוץ שיחקו שני החיילים בקוביות.

איש נכנס לאולם. פלאח בן ארבעים בקירוב, טורבן לבן, סנדלי עור. הוא נשא חבילה עטופה בבד גס. הוא התקרב לדנון, פרש את הבד לפניו. שבר אבן גיר בן ארבעים סנטימטרים לצלע ועליו שלושה קרטושים שלמים.

האיש הצביע על השבר. חמש אצבעות מורמות.

– חמישה פיאסטרים.

דנון הרים את עיניו אל החלק העליון של הקיר, שחצי החשכה הסתירה ממנו עד אז. חור טרי בשורה השבע עשרה, במקום שבו היו שלושת הקרטושים

האלה. שולי אבן הגיר היו לבנים, חתוכים זה עתה. האיש חתך את החתיכה בלילה או בבוקר מוקדם.

דנון הוציא חמישה פיאסטרים מארנקו ונתן אותם. השבר הלך לתיקו מעור. האיש נטל את הכסף ויצא.

דנון לא עזב עוד את האולם. בשעה אחת עשרה וחצי נכנס אחד החיילים בריצה, מתנשף.

– אדוני, הגנרל מורה לאכף את הסוסים.

הוא יצא מהמקדש. הטור כבר היה במבנה צעידה. הוא עלה על האוכף והצטרף לראש הטור בדהרה, התיק מתנדנד על ירכו. בליאר הביט בו חולף בלי להעיר דבר. הטור יצא לדרך.

הטור חצה את תבאי באותו אחר צהריים, בלי לעצור בה. דנון ראה את פילוני קרנק ולוקסור גולשים אל המרחק, בלי שיוכל למדוד אפילו אחד מהם, והותיר שם יותר חרטה מבכל מקום אחר בדרך. חדשות נפוצו, סותרות זו את זו. הצבא התורכי מתקדם, האנגלים חוסמים את כל הנמלים, אמר האחד. האחר נשבע בהפך.

עוד היו קרב בנות', כיבוש מחדש של קנה, מסע שני לדנדרה, הצעדה לקוסיר עם בליאר בסוף מאי. דנון עזב את מצרים העליונה ב-5 ביולי ולא ראה את קהיר אלא ב-20 בו. החיילים שוכנו בקסרקטינים של המצודה. הוא הלך ישר אל האגף הצפוני של ארמון חסן-קאשיף, שם נמצא מטען הוועדה.

המחסן היה נעול. הוא המתין שעה עד שהגיע קצין אספקה עם המפתח. ריח של קש ושל אבק חם. שתים עשרה הקופסאות שלו היו שם, נמנות בין התשעים ושש שברשימת המלאי, מסודרות לאורך הקיר הדרומי, מסומנות בכתב ידו. הוא פתח את הראשונה, בדק במהירות את תוכנה, סגר אותה. דבר לא חסר. הוא הלך לארמון.

הגנרל דוגואה, שפיקד על קהיר, קיבל אותו מיד, עומד ליד שולחן מכוסה מפות של הדלתא ושל חוף אבו קיר. תנועת יד אל כיסא.

– סיימת את המסע שלך במצרים העליונה?

– כן. מדנדרה ועד אסואן. כל האתרים העיקריים.

– האם הרישומים ניתנים לשימוש עבור *התיאור*?

– כן. חמישים ושלושה דפים. מקדשים, קברים, פסלי ענק, תבליטים.

– טוב. הקשב לי היטב. המפקד העליון יצא לעצור את הצבא התורכי שזה עתה נחת באבו קיר, בטרם יגיע עד הנה. פקודותיו אינן משתנות. אתה נשאר בקהיר. אתה מתאם את המכון עם מונז׳ וברתולה. חקר הדלתא נמשך. החפירות בסקארה נמשכות. *התיאור* נמשך. אתה מבין אותי?

– אני מבין.

– אם האנגלים ינחיתו כוחות גם הם בהיעדרו, אתה מפנה את האוספים דרומה, אל מצרים העליונה שהצבא עדיין מחזיק בה. אתה מאבד הכול חוץ מזה. ברור?

– ברור.

– אז צא. יש לי עבודה.

דוגואה כבר היה רכון על מפותיו כשדנון סגר את הדלת.

בונפרטה, ששב מסוריה באמצע יוני, עזב את קהיר ימים אחדים קודם לכן בדרכו אל החוף. דנון נשאר בקהיר עם מונז׳, ברתולה, פורייה ועם כשלושים החוקרים שנותרו במקום.

בהיעדרו של בונפרטה ארגן דנון את עבודת המכון. מונז׳ פיקח על חקר האזור המנפיסי, ברתולה כתב את תצפיותיו על הנטרון, ז׳ופרואה סנט-הילר המשיך במחקריו הזואולוגיים בדלתא. פורייה ניהל את ההתכתבות עם הסניפים במחוזות.

ימים אחדים לאחר שובו כינס דנון אסיפה. כל החברים שהיו בקהיר הגיעו. שלושים חוקרים ומהנדסים נדחסו באולם הגדול, החלונות פתוחים אל החום. הוא פתח את הישיבה בעשר.

– רבותיי, בונפרטה נמצא על החוף, שם נחתו התורכים. אין בידינו חדשות מדויקות. האנגלים עדיין שולטים בים התיכון. אני מציע שנכין תוכנית הובלה למקרה שתיקרה הזדמנות.

מונז׳ הרים את ידו, ודיבר לפני שניתנה לו רשות.

– נמתין לבונפרטה, באמת! הוא יחליט, הוא תמיד מחליט, ומה גם שהוא אוהב שממתינים לו…

– ואם לא ישוב? אמר פורייה, בלי להרים את עיניו מטורי המספרים שלו.

איש לא השיב. ברתולה הסיר את משקפיו.

– דנון צודק. הכנת תוכנית מעולם לא הטביעה ספינה. ביום שתהיה לנו ספינה, נהיה מוכנים. אם יגיע היום הזה.

ההצעה התקבלה. הישיבה ננעלה בצהריים.

מסוריה החזיר בונפרטה פחות מעשרת אלפים מתוך שלושה עשר אלף האנשים שיצאו עמו, והאחרים מתים, חולים או נגועי מגפה. המתקפה נכשלה, וכל אחד במכון ידע זאת בלי לומר.

ימים אחדים מאוחר יותר זימן דוגואה את דנון שוב לארמון. פניו מוטרדות, העניבה רפויה, מפות מוערמות עד על הכיסאות. בלי ברכה.

– תוכנית ההובלה שלך?

– מוכנה, על הנייר. חסרות בה רק הספינות.

– היא תישאר כך. האנגלים עדיין חוסמים את החוף. אין הובלה עד שהמצב ישתנה.

– מובן.

דוגואה כבר שב למפותיו.

השבועות ההם היו שקטים. החקר והחפירות נמשכו, *התיאור* התקדם לאט. בערב, על המרפסות, ציפו לשליחי החוף.

VI - אבן רוזטה

ב-15 ביולי 1799 פיקח סגן בחיל ההנדסה בשם בושאר על הריסת חומה ישנה בפורט ז׳וליאן, ליד רוזטה. מכוש פגע במשהו.

בושאר היה בן עשרים ושמונה, בוגר הפוליטכניק. הוא הבין מיד שזו אינה אבן בנייה רגילה. סטלה מאבן שחורה, בגובה מאה ושנים עשר סנטימטרים, נושאת שלוש כתובות מקבילות. הוא הורה להניח את האבן במחסה בתוך המצודה והודיע על כך לגנרל מנו, שפיקד על המקום. ולנקרה, בוגר פוליטכניק כמותו ששהה אז ברוזטה, כתב למכון המצרי בקהיר.

המצודה הייתה מרוחקת מאתרי העבודה השוטפים. מתחת לברזנט, אל קיר, האבן הייתה שם בטוחה.

ז׳אן-ז׳וזף מרסל ורמי רז נשלחו לרוזטה מיד עם קריאת מכתבו של לנקרה במכון. מרסל היה מזרחן שהתמחה בשפות שמיות. רז, הלניסט, קרא יוונית עתיקה על בוריה. החל מה-1 באוגוסט בחנו את האבן מכל צדדיה.

הטקסט היווני, בחלקה התחתון של האבן, נשמר יחסית היטב. רז קרא אותו בקול בעוד מרסל רושם הערות.

– הצו הזה מכבד את תלמי החמישי הצעיר. פטורים ממס למקדשים, מתנות לכמורה. מסוג הדברים שחורטים בשלוש שפות כדי להיות בטוחים שכולם יידעו.

מרסל הרטיב דף נייר דק מאוד ולחץ אותו בעדינות אל המשטח הכתוב בכדור צמר גפן ספוג בדיו מהולה. התוצאה הייתה טביעה מדויקת, בלבן על רקע שחור, של כל סימן. הפעולה נמשכה כמה שעות עבור המשטח כולו.

מכתבו של לנקרה, שנקרא במכון ב-29 ביולי, העלה את ההשערה ששלוש הכתובות הן שלוש גרסאות של אותו טקסט, שאחת מהן קריאה. דוח מרסל ורז אישר זאת. דנון לא ראה קדחת כזאת מאז ההגעה לאלכסנדריה, שנה קודם לכן. אם האבן תאפשר לפענח את ההירוגליפים, שלושת אלפי שנות היסטוריה ישובו להיות קריאות, ועמן כל מה שהמטיילים העתיקו בלי להבין זה מאתיים שנה.

– רבותיי, אמר דנון למכון בערב שבו נקרא מכתבו של לנקרה, אנו אולי… טוב, אני מאמין שאנו ניצבים על סף מהפכה מדעית.

מונז׳ הציע מיד לשלוח משלחת לרוזטה.

– יציקות גבס! העתקי הטבעה על נייר, כמה שרק אפשר… ובמהירות, ידידיי, לפני שמישהו יפגע בה או יזיז אותה.

ז׳ומאר, שעשה עמם את הדרך מקהיר, נכח בהעתקי ההטבעה הראשונים.

אבן רוזטה הייתה בגובה מאה ושנים עשר סנטימטרים, ברוחב שבעים ושישה ובעובי עשרים ושמונה. המשקל, המוערך לפי הנפח והצפיפות הידועה של הגרנודיוריט, כשבע מאות ושישים קילוגרם. ז׳ומאר נטל את המידות בעצמו, בלי שישמשו מיד, סרט העור מתוח מקצה לקצה, פעמיים בכל אחת.

הסטלה לא הייתה שלמה. החלק העליון חסר, אבד בעת בלתי ידועה. מן ההירוגליפים נותרו רק ארבע עשרה השורות האחרונות, וגם הן פגומות. כמחצית הטקסט ההירוגליפי אבדה, ואילו הדמוטי היה כמעט שלם. המפענח העתידי ייפגע מכך. אבל היוונית, חרף שבר בפינה הימנית התחתונה, נשארה קריאה ברובה, וזה הספיק כדי לעבוד.

– את היוונית, למטה, אנו יכולים לקרוא מיד, אמר מרסל. זהו צו של מועצת הכוהנים של מנפיס בשנה התשיעית למלכותו של תלמי החמישי אפיפאנס. מאה תשעים ושש לפני הספירה.

– וההירוגליפים? שאל ז׳ומאר.

– ככל הנראה אותו טקסט. כך מקווים.

– אם כך, אמר ז׳ומאר, אפשר להתחיל לקבוע התאמות. לכל מילה יוונית יש מקבילה הירוגליפית. בהשוואת אורכי קבוצות הסימנים, בזיהוי החזרות...

– בדיוק. אבל תחשבו בשנים.

ז׳ומאר נטל עיפרון ובפנקסו החל לרשום את תדירותן של קבוצות סימנים מסוימות ברצועה ההירוגליפית. כל סימן, מאותר, נספר, מוכנס לטבלה. ההתפלגות לא הייתה אקראית.

– הביטו. קבוצת הסימנים הזאת, הסגורה בתוך קרטוש, מופיעה שש פעמים בחלק השמור של ההירוגליפים. השם תלמי מופיע אחת עשרה פעמים ביוונית... אבל חלק מהטקסט המצרי חסר.

מרסל חדל לעבוד והביט.

– זה אפשרי. אפילו סביר מאוד. אבל ההתאמה סימן לסימן אינה בהכרח ישירה. הכתב ההירוגליפי כנראה אינו אלפביתי.

– כן. אבל זו נקודת מוצא.

ז׳ומאר קו פעמיים מתחת לקרטוש בפנקסו.

ז׳ומאר סייע למרסל למתוח את דף העתק ההטבעה האחרון על הקטע הדמוטי. השעה הייתה מאוחרת. המנורה עישנה. בחוץ ישן נמל רוזטה.

ז׳ומאר שב לראות את האבן שלוש פעמים בימים שלאחר מכן, ברוזטה.

בפעם הראשונה הביא את סרט העור שלו ומדד כל מה שאפשר למדוד. בשנייה הביא את פנקס התדירויות שלו וספר את קבוצות הסימנים ברצועה ההירוגליפית, ובנה טבלת התפלגות. בשלישית לא הביא דבר. הוא התיישב מול האבן על שרפרף. הגרנודיוריט היה קר ועמום. בלי ברק, בלי צבע. לוח כהה, מכוער במובן הרגיל של המילה. הוא הניח את ידיו שטוחות על ברכיו והכריח את עצמו שלא לחשב. רק להביט. על פני השטח נראו עקבות האזמל בחלק מהאותיות. מישהו חרט זאת אות אחר אות, במשך שעות. העבודה הזאת

הייתה שם. היא החזיקה מעמד. כפי שמביטים במפה שלשונה עדיין אינה מובנת, אך רואים שהדרכים משורטטות בה.

מה שראה, בישיבתו שם, הוא מה שהבדיל את האבן הזאת מכל מה שהוועדה אספה או ניסתה לאסוף זה יותר משנה. *השאבט*, החרפושיות, הפפירוסים, שברי התבליטים – לקחו אותם משום שהיו יפים, נדירים, עתיקים.

לאבן לא היה יופי. ערכה היה כולו במה שהיא אומרת, התאמה בין שלוש מערכות כתב, שאחת מהן קריאה ושתי האחרות עדיין לא. למי שעסק בפענוח, גיליון העתק הטבעה, עדיין מקומט, היה שווה את האבן.

שאבט שהוצא מקברו איבד את ההקשר שלו. זו, שנשלפה מחומת ביצורים, לא איבדה דבר. זה אלפיים שנה שאין לה הקשר.

– אתה עדיין כאן, אמר מרסל בכניסתו. זו הפעם השלישית השבוע.

– אני מהרהר. חפצים שנוטלים מאבדים משהו. זו... אני לא רואה מה היא יכולה לאבד.

מרסל התיישב לצדו.

– חוץ מלהילקח בידי האנגלים.

– כן. חוץ מזה. אבל גם אז העתקי ההטבעה יישארו. מה שהיא אומרת יישאר. זה אולי הדבר היחיד בכל המשלחת שאי אפשר... באמת לגנוב.

מרסל קיבל החלטה מבלי ליידע איש.

מעבר להעתקי ההטבעה הרשמיים שנעשו ברוזטה, הוא הכין שלושים נוספים, לא למען המכון ולא למען *התיאור*, אלא כדי להפיצם. חמישה הכין למתכתבים אירופיים, אחד ללונדון, שניים לפריז, אחד לברלין ואחד לקופנהגן, ואת אלה ייקח קציו החוזר לצרפת, אולי עוזרו הצבאי של בונפרטה, דרך המצור. חמישה מדענים שעסקו בשפות עתיקות ושעשויים, אם יתמזל מזלם, לזהות בהם דבר מה.

עשרים וחמישה מהם שמר בעתודה. אם האנגלים ייקחו את האבן, אם הפענוח ייעשה בלונדון, העתקי ההטבעה האלה יאפשרו לצרפתים לעבוד במקביל, בתנאים שווים.

– חילקת את המפתח לפני שפתחת את המנעול, אמר דנון כששמע.

– חילקתי עותקים של המפתח. המנעול נשאר כאן. ואם האנגלים ייקחו את המנעול, עדיין יהיו לנו העותקים שלנו.

הודעת הגילוי, ואחריה שובם של מרסל ורז, הביאו לאסיפה יוצאת דופן של המכון ב-8 באוגוסט. כל החברים שהיו בקהיר הגיעו. מונז' עמד בראש האסיפה. דנון הציג את העתקי ההטבעה של מרסל ואת הדוח הטכני של רז על הטקסט היווני.

האולם היה מלא. כשלושים חוקרים, מהנדסים, חוקרי טבע. חלקם לא הגיעו לישיבה מזה חודשים. אבן רוזטה הוציאה אותם ממעבדותיהם, מאתרי העבודה שלהם, ממשימותיהם בדלתא.

ברתולה נטל את רשות הדיבור לאחר ההצגה.

– אם האבן הזאת מאפשרת פענוח... אני אומר אם... תיפתח לפנינו גישה לשלושת אלפי שנות ארכיונים. רשימות המלכים, הקרבות, הטקסטים הדתיים. כל מה שחרוט על המונומנטים שאנו מציירים מזה יותר משנה יהפוך לקריא.

ז'ופרואה סנט-הילר, שמעולם לא נטל חלק בוויכוחים פילולוגיים, הרים את ידו.

– כמה זמן ייקח הפענוח? בקירוב.

מרסל השיב מקצה האולם.

– שנים. עשר, אולי עשרים. הכתב ההירוגליפי אינו אלפביתי, אי אפשר לעבור מסימן לאות.

– אבל זה בר ביצוע, אמר ז'ומאר. יש בידינו ההתאמה. השאר הוא עבודה.

מהנדס מחיל הגשרים והדרכים, שברול, ביקש רשות דיבור.

– שאלה מעשית. אם הבריטים ינחיתו כוחות, האבן הזאת תהיה המטרה הראשונה שלהם. הם יודעים מה היא שווה. האם יש לנו תוכנית?

האולם השתתק. מישהו השתעל מאחור. איש עוד לא ניסח את השאלה בצורה ישירה כל כך.

מונז' הביט בדנון.

– העתקי ההטבעה נודדים, אמר דנון. מרסל הכין חמישה לאירופה. יש לנו כאן עשרים וחמישה בעתודה. אם הבריטים ייקחו את האבן, הפענוח ייעשה בפריז על העותקים.

– ואם נאבד גם את העתקי ההטבעה?

– אז נפסיד.

התשובה לא סיפקה איש, אך לא הייתה אחרת. המצב הצבאי חמק משליטתם, ומונז' כבר משך אליו את קסת הדיו.

מונז' ניסח החלטה רשמית ולפיה אבן רוזטה תועבר לקהיר בהקדם האפשרי, תישמר במכון תחת השגחה מתמדת, תשוכפל בהעתקי הטבעה בתדירות הנדרשת, ותילמד בעדיפות ראשונה על ידי מרסל ורז. היא התקבלה פה אחד.

דנון נשאר לאחר הישיבה. הוא סייע בסידור הכיסאות כשפורייה נכנס, נושא חבילת ניירות.

– קראת את המברק האחרון?

– לא.

– קלבר, באלכסנדריה, עדיין דורש תגבורות. לא עונים לו. מאז סוריה כולם מתנהגים כאילו... כאילו הצבא התאושש.

הוא הניח את הכיסא שהחזיק.

– ואנחנו, אנחנו מוצאים את מפתח ההירוגליפים.

– כן. שני עקומים. המדע עולה בעוד המשלחת קורסת.

פורייה אמר זאת בלי מרירות, כמו שקוראים דוח מדידה.

דנון חזר אל העתקי ההטבעה ופרש אותם על השולחן הגדול של המכון. הירוגליפים למעלה, דמוטי באמצע, יוונית למטה. הוא עקב באצבעו אחר שורת הסימנים ההירוגליפיים. ציפורים, נחשים, עיניים, ידיים. צורות שהעתיק מאה פעם בדנדרה, בתבאי, בפילה בלי לדעת לעולם מה הן אומרות.

הוא חשב על בונפרטה. ששב מסוריה מאז יוני, אולי כבר פונה אל צרפת, ולא ידע שחוקריו מצאו זה עתה את מה שאיש לא מצא בשני אלפי שנה.

ב-9 באוגוסט בילה ז'ומאר את היום כולו עם העתקי ההטבעה. הוא הביא את פנקסי המדידות שלו מגיזה ומסקארה, מכוסים בקרטושים שצייר בחודשים הקודמים. הוא חזר בהם על ההשערה שכבר רשם ברוזטה, שהקרטושים נושאים שמות, השערה מקובלת בקרב המטיילים מאז המאה השמונה עשרה.

הפעם יכול היה לאמת אותה על סמך ראיות.

הספירה ברוזטה עדיין עמדה, אחת עשרה פעמים תלמי ביוונית, שישה קרטושים ברצועה הפגומה. הוא העלה את ההתאמה על הנייר בפנקסו: "השערה. קרטוש שווה שם עצם פרטי. אם יאושר, כל הקרטושים שבמונומנטים של מצרים מכילים שמות של פרעונים או של אלים."

שנה קודם לכן הסתובב הרעיון בספרי מסעות; עתה הוא נשען על ספירה, בדף פנקס מוכתם פיח.

החקר נמשך. האבן לא עצרה את כל השאר.

וגם לא המלחמה.

ב-10 באוגוסט עבר קצין במכון כדי להודיע על התוצאות הרשמיות של קרב אבו קיר מ-25 ביולי. בונפרטה מחץ את הנחתת העות׳מאנים על החוף. עשרת אלפים ינצ׳רים נהרגו או טבעו, והשאר נשבו. ניצחון מובהק, אחרי כישלון סוריה, וצבא המזרח החזיק במצרים. אך אבו קיר, מבריק ככל שהייתה, לא שינתה דבר בבידודו.

דנון שמע את הידיעה מקלבר, שבא מאלכסנדריה ליום אחד.

– בונפרטה חוזר לקהיר?

– כן. בעוד ימים אחדים, אולי פחות. הוא לא כתב דבר ברור. אבל הצבא אזל כוחו. זה בטוח.

– ואחר כך?

– אחר כך נראה. או שהוא מבסס את מצרים. או שהוא חוזר לצרפת.

קלבר לא נקב באפשרות השלישית. בונפרטה יכול היה גם להמשיך לאבד אנשים במסעות חסרי תועלת עד שלא יישאר דבר מצבא המזרח.

קלבר הביט בהעתקי ההטבעה הפרושים על שולחן המכון.

– זו האבן שלכם?

– זו היא.

– מה היא אומרת?

– צו על מסי המקדשים. שום דבר צבאי.

קלבר חייך.

– מצאתם את מפתח מצרים העתיקה עם טקסט על מסים. זה מוצא חן בעיניי.

הוא יצא לאלכסנדריה באותו ערב. דנון לא יראה אותו עוד לעולם.

ב-12 באוגוסט הגיעה הודעה מרוזטה המודיעה שהאבן מוכנה להובלה. בושאר פיקח על בניית ארגז מחוזק. השיירה הצבאית אורגנה. היציאה נקבעה ל-14.

דנון כתב פתק לבושאר : "הובלה בדרך הנהר אם אפשר. להימנע מזעזועי הדרך. אם נדרשת הובלה יבשתית, מתלים מרביים. אסור שהאבן תיסדק."

בושאר השיב למחרת : "דרך הנהר בלתי אפשרית. כל הסירות הוחרמו לפצועי אבו קיר. הובלה יבשתית עם תוספת קש מתחת לארגז. שלושה ימי דרך. הגעה צפויה ב-17 באוגוסט."

ב-17 באוגוסט בערב נכנסה השיירה לחצר המכון. חמישה עשר חיילי ליווי, שלוש עגלות. האבן הייתה בעגלה השנייה, עטופה בבד, קשורה ברצועות על מצע קש.

דנון, מרסל, ז'ומאר ושישה חיילים פרקו אותה. שבע מאות ושישים קילוגרם. נדרשו מוטות מנוף, חבלים, רמפה מאולתרת וכמה קללות. הפעולה נמשכה שעה. בסופה נחה האבן על בסיס עץ באולם הראשי של המכון, סמוך לקיר המזרחי.

מרסל הסיר את הבד. הגרנודיוריט השחור נחשף, עם שלוש רצועות הכתב החרוטות.

– אף סדק, אמר ז'ומאר בעודו בוחן את המשטח.

התקינו אותה תחת מנורת שמן שדלקה ללא הפסק. שני שומרים בעמדה יומם ולילה. לא ניתנה פקודה כתובה, אך איש לא התעלם מכך שאסור היה לאבן הזאת להיעלם.

למחרת בבוקר שב דנון לראות את האבן. הוא היה לבד. המכון עוד ישן. המנורה הטילה אור צהוב על הגרנודיוריט. ההירוגליפים הטילו צללים קטנים בחריציהם.

הוא הניח את ידו על המשטח הקר. המחווה הזאת הייתה מיותרת. אבל הוא עשה אותה בכל זאת.

יום אחד יקרא מישהו את הטקסט הזה כפי שקוראים יוונית, ושמות הפרעונים ייצאו מתוך הקרטושים שלהם.

הוא משך את ידו.

VII - משא ומתן, ניצחון ומותו של קלבר

בערב ה-18 באוגוסט ראה דנון במקרה את בונפרטה חוצה לבדו את חצר המכון. בלי אדיוטנט, בלי ליווי. הוא החזיק משהו ביד. ספר, לא מפות. הוא צעד מהר, כמי שאינו רוצה שיראו אותו.

דנון התבונן בו מתוך פתח של דלת. היה בצללית הממהרת הזאת חיפזון שלא הכיר אצלו, והוא דמה לבריחה, פחות מפני סכנה ויותר מפני מצב שהפך צר מדי בשבילו.

הוא פנה בפינת החצר ונעלם.

דנון חשב על הספר שהחזיק. משהו על רומא, כנראה, או על אלכסנדר.

שעה לאחר מכן בא אדיוטנט לקרוא לדנון. בונפרטה בחן את רישומיו אחר הצהריים וביקש לקחתו עמו. דנון גלל את רישומיו בארבעה צינורות נחושת, הפקיד בידי ז׳ומאר את מפתחות ארגזיו ותפס מקום בכרכרה עם מונז׳ וברתולה. באותו לילה כמה ראו אותם יוצאים. אחרים שמעו את הסוסים מתרחקים צפונה.

למחרת בבוקר אושרה הידיעה. בונפרטה יצא לצרפת. הוא שיגר לקלבר מכתב המעביר אליו את הפיקוד על צבא מצרים. מונז׳, ברתולה ודנון יצאו עמו. הם יפליגו מאלכסנדריה בלילה שבין ה-22 ל-23 באוגוסט על אחת משתי הפריגטות, ודנון ינחת בפרז׳וס ב-9 באוקטובר עם רישומיו. כמעט איש לא הוזהר.

מחשבתו הראשונה של ז׳ומאר באותו בוקר לא הייתה על בונפרטה ולא על צרפת. היא הייתה על הארגזים. תשעים ושישה ארגזים מאוחסנים בנספחי ארמון חסן-קאשיף. שבעים ושלושה רשמיים ועשרים ושלושה ללא תווית בפינה הצפונית-מערבית, עדיין שם, עדיין ללא שם. בלי בונפרטה שיורה על הובלה צבאית, הארגזים הללו היו נתונים לחסדיו של כל משא ומתן עתידי.

הוא סייר בנספחים לפני עלות השמש. שבעים ושלושת הארגזים הרשמיים היו שם, מוערמים, מסומרים, מסומנים לפי שיטתו. אות, מספר, תוכן תמציתי.

החפצים הללו הגיעו מכל מקום, מסקארה, מקרנק, מדנדרה, מעמק המלכים, משוק מנפיס, מגיזה. חלקם נלקחו לפי נהלים קבועים. אחרים נקנו בשווקים שנלוו לצבא. אחרים הגיעו בדרכים פחות מתועדות. יחד הם הרכיבו שלושה עשר חודשים של שוד מאורגן, שוד מקרי, שוד נסבל ואיסוף מדעי, קטגוריות שאיש מעולם לא הפריד ביניהן באופן רשמי.

משעזב בונפרטה, ההבחנות לא החזיקו מעמד אפילו מבחינה פוליטית. עמו התנדפה הצדקתו של מפעל מדינתי שהפך את הנטילה ללגיטימית. מה שנותר היו חפצים בלבד, חיילים, חוקרים. ואנגלים שיתקרבו במוקדם או במאוחר.

הוא שם את המצאי בצד והתיישב על ארגז. סביבו, בחשכה למחצה, תשעים ושישה הארגזים. הוא נשאר שם עד שאור היום הסתנן מתחת לדלת.

קלבר פיקד עתה על צבא מצרים. בונפרטה נזהר היטב שלא להודיע לו על עזיבתו בעל פה.

מרסל קיבל את הדבר ברוגע. היו לו העתקי ההטבעה שלו, ונוכחותו או היעדרו של בונפרטה לא שינו דבר. קוסטז שאל את פורייה אם עבודות הוועדה נמשכות. פורייה אמר כן. קוסטז לא הגיב. ז׳ופרואה סנט-הילר קיבל את הידיעה כשהוא רכון מעל הנתיחה ולא הרפה מהאזמל. ״הלך? יהי כך״, אמר בלי להרים את ראשו. מבחינתו החפץ שעל השולחן קדם לכל השאר.

– הוא השתמש בנו, אמר קוסטז באותו בוקר לכל מי שרצה לשמוע. עבודותינו… הכשר, זה מה שהן היו. הוא קיבל מה שרצה, הוא עוזב. ואנחנו נשארים.

פורייה מצא את קוסטז לבדו בלשכתו במכון, באותו אחר צהריים של ההודעה על העזיבה.

– אתה עובד?

– לא.

– הוא יכול היה להזהיר אותנו, אמר קוסטז. יש לי משפחה בפריז. הבטחתי להם כמה חודשים. עכשיו כבר חמישה עשר חודשים. והוא חזר, הוא, בזמן ש…

הוא הותיר את המשפט בלתי גמור. לקנאה לא היה בכך כל חלק. הוא האמין במדע בשירות הרפובליקה, ברפובליקה בשירות המדע, והוא גילה שניצלו אותו כפי שמנצלים ניצב.

ועדת המדעים והאמנויות התכנסה באותו ערב. איש לא זימן אותה. החוקרים נפגשו במכון בלי שתיאמו זאת ביניהם. נכחו שם פורייה, מרסל, ז׳ומאר, קוסטז, ז׳ופרואה סנט-הילר ועוד תריסר. קונטה הגיע אחרון.

המצב התמצה בשאלה אחת. מה יקרה עכשיו, משעזב בונפרטה וקלבר מפקד?

לקלבר לא היו אותם יחסים עם הוועדה. ז׳ומאר בדק את עמדתו, לפני מערכת סוריה, בעניין מעמד האוספים. קלבר אמר שיבחן את העניין.

– כשקלבר אומר שיבחן, סימן שהוא לא חושב על זה, אמר ז׳ומאר.

– לקלבר שלוש דאגות, אמר פורייה והמנה אותן על אצבעותיו. צבא לקיים, עות׳מאנים לפקח עליהם, אנגלים בים התיכון. האוספים באים... אחר כך.

– אז הם חייבים להיות שלנו, השיב ז׳ומאר. אחרת מישהו אחר יחליט עליהם, ולא לפי מצאי.

על השולחן היה המצאי הכללי של תשעים ושישה הארגזים. ז׳ומאר העביר אותו. כל אחד קרא בשתיקה. שמות המקדשים, קטגוריות החפצים, הערכות המשקל. זו הייתה הפעם הראשונה שהוועדה הביטה בכל מה שאספה במסמך אחד.

איש לא הגיב. קוסטז הפך את הדפים לאט יותר מהאחרים, אצבעו על עמודת המשקלים, כמי שקורא מאזן שוד.

– עלינו לקבוע סדר עדיפויות להובלה, אמר ז׳ומאר. במקרה של פינוי, לא הכול יכול לצאת. נדרשת היררכיה.

– הפפירוסים והכתובות המועתקות, אמר מרסל. בלתי ניתנים להחלפה.

פורייה היסס לפני ששאל.

– ומה עם עשרים ושלושת הארגזים ללא תווית בפינה הצפונית-מערבית של המחסן?

ז׳ומאר ומרסל החליפו מבט.

– רשמתי אותם, אמר ז׳ומאר. איני יודע למי הם שייכים.

– גם אני לא, אמר מרסל.

הישיבה הסתיימה בלי החלטה רשמית בנקודה זו. החוקרים חזרו לעבודתם. המצאי נשאר על השולחן, ועשרים ושלושת הארגזים חסרי השם בפינה הצפונית-מערבית של המחסן, בחשכה.

קלבר מצדו סבר שקודמו ברח כדי לא לשאת באחריות לכניעה; בדו״ח שהגיש לדירקטוריון ב-26 בספטמבר 1799 האשים אותו בכך שלא השאיר פרוטה בקופה.

מנקודת מבטו של המכון נראה המצב הצבאי חסר מוצא. הצבא הצרפתי שלט במצרים אך לא היה לו כל קשר עם צרפת. הצי האנגלי חסם את הים התיכון. קלבר ידע שאין ביכולתו להחזיק מעמד לאין קץ וגם לא לקבל תגבורות. הוא קיבל את ההחלטה שבונפרטה לא העז לקבל, ונשא ונתן על פינוי. בדצמבר 1799 שלח קלבר שליח אל הווזיר הגדול העות'מאני שחנה בסוריה. המשא ומתן החל על סיפונה של האונייה הבריטית *הטיגריס*, בקרבת דמיאטה. הנציג הבריטי במשא ומתן היה הקומודור סידני סמית', שהציג עצמו כנציג מוסמך של הכתר, תפקיד שהאדמירל קית' יערער עליו בקרוב. הנציגים המוסמכים הצרפתים היו הגנרל דזה ואיש המינהל פוסילג. הצרפתים דרשו פינוי מכובד של הצבא עם נשק וציוד. סמית' הסכים לטפל בנקודות הדחופות, פינוי הפצועים והחוקרים ממצרים וכן הפוגה עד להגעת הנציגים המוסמכים העות'מאנים. הדיונים התארכו. קלבר לחץ על נושאי ונותניו לסיים, וב-24 בינואר 1800 נחתמה אמנת אל-עריש. היא קבעה פינוי מלא של הצבא הצרפתי ממצרים בתוך שלושה חודשים, עם נשק, ציוד ואוספים מדעיים. הצרפתים יפנו בהדרגה את עמדותיהם, החל במזרח הדלתא וכלה באלכסנדריה. קהיר הייתה אמורה להתפנות לא יאוחר מהיום הארבעים וחמישה. הידיעה הגיעה לקהיר ב-28 בינואר. באותו יום הוכרזה האמנה רשמית. ההשפעה על החוקרים הייתה מיידית.

– רבותיי, אמר קלבר בישיבה יוצאת דופן של הוועדה, ניהלתי משא ומתן על שובנו עם העות'מאנים. שלושה חודשים, ואנחנו בצרפת. ארזו את אוספיכם. מיינו.

ז'ולואה בילה ימים שלמים במיון ובאריזה, אצבעותיו אפורות מאבק ומקש. פסלי ארד, פסלונים מעץ צבוע ומפיאנס, קמעות, פפירוסים, מטבעות, תכשיטים. כל חפץ קוטלג, תואר, נארז בפשתן. הוא עבד מהר, כאילו עומדים לקחת ממנו את הזמן הזה. לראשונה מזה עשרים חודשים, השיבה נעשתה ממשית. הארגזים יצאו מהמחסנים. התוויות נכתבו. אבן רוזטה נארזה בכמה שכבות של בד. פורייה, שעקב מקרוב אחר המשא ומתן, חזר לקהיר עם נוסח האמנה וקרא אותו בקול בישיבה של המכון. כשהגיע לסעיף המבטיח את האוספים, עבר באסיפה מלמול של הקלה.

– משמע שאבן רוזטה, הפפירוסים, העתקי ההטבעה, כל מה שאספנו, יוכל לשוב איתנו לצרפת? שאל מרסל.

– האמנה מבטיחה זאת, אמר פורייה. הסעיף הוא... מפורש. בתנאי, כמובן, שהאנגלים יקבלו את תנאיה.

פורייה ערך מצאי מלא, עם מאתיים ושבעה עשר חפצים מקוטלגים, מהם מאה שלושים ושמונה בעלי ערך מוזיאלי ישיר ושבעים ותשעה בעלי ערך מדעי תיעודי. מאתיים ושבעה עשר הפריטים הללו היו הגרעין של תשעים ושישה הארגזים. הוא דירג אותם לפי סדר עדיפות, בידיעה שאם ההובלה תהיה מוגבלת, יהיה צורך לבחור. עדיפות ראשונה, מדידותיו של ז׳ומאר, שלא ניתן יהיה לערוך מחדש. מאתיים קילו לכל היותר, בארגזים אטומים. פנקסיו של ז׳ולואה, בצינורות נחושת, הוסיפו חמישים קילו. עדיפות שנייה, החפצים הקטנים, *שאבטי*, חרפושיות, קמעות, פפירוסים. קלים, צפופי ערך לקילו. עדיפות שלישית, העתקי ההטבעה של מרסל. עדיפות רביעית, האוספים הטבעיים של ז׳ופרואה, כבדים, שבירים, מגושמים. עדיפות חמישית, הפריטים הגדולים של המכון, פסל הגרניט, הסרקופגים בגודל בינוני.

התקווה נמשכה כשבעה שבועות. במארס 1800 הגיעה הידיעה. הבריטים סירבו לאשרר את האמנה. האדמירל ג׳ורג׳ קית׳ אלפינסטון, מפקד הצי הבריטי בים התיכון, הכריז שסידני סמית׳ חרג מסמכויותיו ושהאמנה בטלה. קית׳ דרש כניעה ללא תנאי. הצרפתים נדרשו להניח נשק ולהיות שבויים. קלבר זימן את גנרליו. הוא קרא את הודעת קית׳ בקול, ואז הניח אותה על השולחן.

– רבותיי, חוצפה כזאת עונים רק בניצחונות. התכוננו להילחם.

האריזות נפרמו. הארגזים שבו למחסני המכון. שלושים ושלושה חסרו, אבדו, הושמדו או נעלמו במהלך תנועות הצבא; נותרו שישים ושלושה. התוויות נשארו מודבקות. החפצים הללו לא יצאו עוד. לעת עתה. עד להזדמנות הבאה לצאת, או עד לכניעה שתעביר אותם לאנגלים. הבריטים והעות׳מאנים סברו שצבא המזרח חלש מכדי להתנגד. הווזיר הגדול יוסוף פאשה יצא לדרך לעבר קהיר עם צבא של ארבעים עד שמונים אלף איש, לפי ההערכות. בקהיר עצמה קמה האוכלוסייה למרד לקריאתו.

נאסיף פאשה, בראש חיל החלוץ העות׳מאני, כבש את הכפר אל-מטרייה בחמישה עד שישה אלפי ינצ׳רים ובכמה אלפי פרשים, וביצר את עמדתו בשישה-עשר תותחים. לרשות קלבר עמדו רק עשרת אלפים איש. בליל 19

ל-20 במרס 1800 הוביל אותם קדימה מקהיר והציב אותם על הגדה הימנית של הנהר, וכל אחת מארבע החטיבות של צבאו הקטן יצרה ריבוע משלה. עם שחר ה-20 במרס תקף הצבא הצרפתי ליד חורבות הליופוליס, כחמישה-עשר קילומטרים מקהיר. הקרב נמשך כל היום. הריבועים הצרפתיים עמדו בכל המתקפות. התותחים הצרפתיים שברו את קווי העות׳מאנים. בסוף אחר הצהריים התפרק הצבא העות׳מאני. הווזיר הגדול נמלט לסוריה עם שארית חייליו. הצרפתים ספרו כשש מאות הרוגים ופצועים. העות׳מאנים השאירו בשדה תשעת אלפים. קלבר חזר לקהיר והכניע את המרד. ההפצצה נמשכה כמה ימים. מאות אזרחים מתו בלחימה. ב-21 באפריל נכנעה העיר. הניצחון בהליופוליס ביסס את מעמדם של הצרפתים במצרים. מוראד ביי, שהתנתק מהעות׳מאנים בנסוגו אל המדבר מבלי ליטול חלק בקרב, חתם באפריל על הסכם עם קלבר שהפך אותו למעין משנה למלך של מצרים העליונה. מצרים נראתה מוחזקת בידי הצרפתים בבטחה רבה מאי פעם. קלבר שב לתפקידו כמפקד עליון. במכון חידשו את העבודות מהנקודה שבה הופסקו, והארגזים נשארו במקומם.

– הבה נעבוד כל עוד אנו יכולים, חזר ואמר פורייה בישיבות השבועיות שבאו אחר כך, מבלי להרים את עיניו מדפיו. מה שנכתב אינו מתבטל.

קלבר ניהל משא ומתן עם העות׳מאנים, ניסה להחזיר את הצבא הביתה, נכשל, חידש את הלחימה. המלומדים ראו אותו מעט. לעיתים בא למכון, הקשיב לדוחות בלי להפריע, ושב אל מפקדתו.

המצב הצבאי התייצב מבלי להשתפר. הצבא החזיק במצרים אך לא יכול היה להתקדם ולא לעזוב. הבריטים חסמו את הים התיכון. צרפת הייתה רחוקה. המשלחת הפכה לחיל מצב.

ב-14 ביוני 1800, בבוקר, סקר קלבר את הלגיון היווני ואחר כך בא לקהיר לבחון עבודות בארמונו של אלפי ביי, מפקדתו באזבקייה. לפני שביקר בהן השתתף בארוחת צהריים אצל הגנרל דמאס, ראש המטה שלו וידידו הקרוב. חברי המכון וקצינים התכנסו בארוחה זו. קלבר נראה עליז מהרגיל. ההצלחה שהכתירה את מאמציו, התפתחות המוסדות הצרפתיים, עדויות החיבה שקיבל מן האוכלוסייה הפיגו את קרירותו המורגלת. הוא היה מלא חיים, אדיב, פתוח. איש מסובביו לא שיער שזו ארוחתו האחרונה.

בשעה שתיים אחר הצהריים פנה הגנרל לארמונו, מלווה רק בפרוטן, אדריכל הצבא. כדי להגיע לשם צעד לאורך גלריה ארוכה, מוצלת בגפן עבותה,

שחיברה בין מעונו של ראש המטה למעונו של המפקד העליון. הוא שוחח עם פרוטן על השיפורים שתכנן והורה על תיקון המפקדה והגן, כדי למחות את עקבות הקליעים שהותיר המרד האחרון.

צעיר סורי בשם סולימאן אל-חלבי הסתתר בגן הארמון מאז הבוקר. הוא היה בן עשרים וארבע, למד תאולוגיה במסגד אל-אזהר, וצפה בארמונו של קלבר כבר חודש. הוא השיג פגיון בגיזה. מחופש לקבצן, המתין ליד בור מים נטוש.

כשקלבר נכנס לגלריה עם פרוטן, יצא סולימאן ממחבואו, התקרב מאחור, ותקע פגיון בלבו של הגנרל.

קלבר צנח וצעק "אלי, רוצחים אותי!"

פרוטן זינק על הרוצח עם המקל הקטן שהחזיק בידו. הוא ניסה לעצור את המהלומות, וקיבל בעצמו שש דקירות פגיון. סולימאן השאיר אותו מעולף, חזר אל קלבר שכבר שכב על הקרקע, ודקר אותו עוד שלוש פעמים. המכה הראשונה הייתה קטלנית. הגנרל מת תוך דקות ספורות מבלי שיוכל לדבר.

האזעקה התפשטה. השומרים, הקצינים, כל האנשים שעמם הרים קלבר כוסית לכבוד הרפובליקה כמה שעות קודם לכן, הקיפו אותו וניסו לשמוע ממנו מילים אחדות. הם שאלו אותו לשווא. את הגופה נשאו לדירת ראש המטה.

חיילים חיפשו בארמון ובגנים לכל עבר. שני חיילים מיחידת המדריכים הביאו צעיר שתפסו מוסתר מתחת לצבר עבות. פרוטן, שחזר להכרתו חרף פצעיו, זיהה את הרוצח. סולימאן הושלך לכלא יחד עם שלושה מאנשי האולמא מן המסגד הגדול, שהיו מודעים לתכניתו ולא הלשינו על ההתנקשות.

הצבא נתקף בתדהמה שהפכה במהרה לזעם. כל העיר געשה. החנויות נסגרו. החיילים הצרפתים, מבולבלים, שוטטו ברחובות והשליכו סביבם מבטים מאיימים. הלילה היה קשה.

למחרת בבוקר הגיעה הידיעה למכון. פורייה כינס אסיפה מיידית. שישה-עשר מלומדים התאספו באולם, דיברו מעט, ובקול נמוך. מישהו השאיר את הדלת פתוחה אל החצר, ואיש לא קם לסגור אותה.

פורייה נטל את רשות הדיבור ללא הקדמה.

– קלבר מת. הגנרל מנו, הוותיק בין גנרלי האוגדות, נוטל את הפיקוד. איננו מכירים אותו כל כך... כמפקד, אני מתכוון. קלבר, בדרכו שלו, כיבד את פקודותיו של בונפרטה בדבר עבודותינו. למנו אין הקשר הזה עמנו.

ז׳ומאר לא המתין.

– האוספים שלנו מאוחסנים, המדידות שלנו בארכיון. אם מנו יחליט שהם יישארו במצרים או שאין להם עוד חשיבות צבאית, נאבד שנתיים של עבודה.

מרסל אמר אז, באיטיות.

– עבודת התיעוד כמעט הסתיימה. מה שחשוב עכשיו הוא להחזיר הכול לצרפת. אם החפצים יתפזרו כאן, הם יימכרו בשווקים, וכל מה שעשינו...

פורייה קם.

– אנו ממשיכים. אנו מסיימים את מה שאפשר לסיים.

המלומדים חזרו למשימותיהם מבלי לדעת דבר על מה שמנו יחליט.

סולימאן אל-חלבי נחקר בעיניים. הוא הודה שעודד אותו אגא היניצ׳רים של הצבא העות׳מאני. הוא גילה את תכניתו לארבעה מאנשי האולמא ממסגד אל-אזהר שניסו להניא אותו אך לא הלשינו עליו. בית דין צבאי דן את כולם למוות. ידו הימנית של סולימאן נשרפה, ואחר כך הושפד בעודו חי. הוא סבל ארבע שעות לפני שמת. שלושת אנשי האולמא נערפו. הרביעי נדון שלא בפניו.

ההלוויה נערכה במהירות. פורייה, בשם המכון, נשא הספד לגיבור שהתאבלו עליו.

החיילים הטילו בתחרות זה עם זה זרי ברוש ולאורן. לאחר ההלוויה הפומבית, קבוצה קטנה, רובה קציני צבא, התכנסה בחשאי סביב קברו של המנוח. הם היו חברי לשכת הבונים החופשיים ״איזיס״, *שקלבר היה המאסטר המכובד שלה.* מלומד מן הוועדה הצטרף אליהם. אף שלא היה קצין, היה גם הוא בונה חופשי, חבר בלשכה הפריזאית ״*האיחוד המושלם*״. הוא היה האזרח היחיד שנכח. מונז׳ יכול היה להימנות עמם, אך הוא נמלט עם בונפרטה. הם הוציאו את סינריהם והפכו אותם לצד השחור השמור לטקסי אבל. הם מחאו כף שלוש פעמים תוך שהם אומרים את הנוסחה הטקסית ״נאנח! נאנח! נאנח!״,

ומיד אחריה מחיאת השמחה המסורתית "אך נקווה! נקווה! נקווה!". ענף שיטה הונח על הקבר. אחיהם הצטרף אל *המזרח הנצחי*.

הגנרל ז'אק-פרנסואה מנו, גנרל אוגדה והוותיק ביותר אחרי קלבר, נטל רשמית את הפיקוד על צבא מצרים.

פרק שלישי : זמנם של המלומדים

I - המסעות האחרונים

חילופי הפיקוד לא הפסיקו את עבודות המכון.

החקירות הארכאולוגיות נמשכו בכל הדלתא ובמצרים התחתית. האוספים התעשרו והתארגנו טוב יותר. הפרסומים המדעיים ב*העשור המצרי* נמשכו בקביעות.

לגנרל מנו הייתה אישיות שונה מן היסוד מזו של קודמו. הוא התיימר לשלוט במצרים בשם ברית צרפתית-ערבית שלא הייתה לה כל ממשות פוליטית. קציניו, שכיבדו אותו פחות מקלבר, הלכו אחריו מתוך משמעת ולא מתוך שכנוע. מנו התאסלם, אימץ את השם עבדאללה ונשא לאישה מצרית בשם זובידה. המלומדים הכירו אותו מאז מערכת 1798, אך עדיין לא ראו אותו מעולם מפקד עליון.

בעיני המלומדים התגלה מנו בתחילה טורדני יותר מקלבר, ומועיל פחות. הוא רצה להפנות את עבודותיהם לנושאים ששירתו את מדיניותו, וסדרי העדיפויות שלו כמעט שלא היה בהם דבר במשותף עם שלהם.

פורייה גיבש אסטרטגיה פשוטה לדו-קיום עם מנו מבלי להתפשר, כלומר לקשור את שמו לכמה תגליות ופרסומים קטנים, למסור לו דוחות סדירים וטכניים דיים כדי שיהיו בלתי מובנים, ולהמשיך בשקט בעבודות המהותיות מבלי להודיע על כך למפקד העליון.

– זו דיפלומטיה, אמר זומאר כשפורייה הסביר לו את אסטרטגיתו.

– זו הישרדות, השיב פורייה.

בשטח התחדשו החקירות.

המכון המצרי המשיך לקיים את ישיבותיו הקבועות, אף שהאווירה בהן הייתה שונה מזו של השנים הראשונות. השהות התארכה, בארץ שהמלומדים לא שלטו בשפתה השגורה ולא בדקויותיה התרבותיות. ההרצאות היו פחות נלהבות, הוויכוחים פחות חיים.

פורייה ניסה לשמור על התנופה האינטלקטואלית. הוא הציע נושאים למחשבה משותפת, ארגן הקראות של טקסטים עתיקים כדי להזכיר לעמיתיו באיזה הקשר היסטורי הם עובדים. מאמצים אלה לא היו לשווא. כמה מן

ההרצאות שהוצגו במכון בשנים הקשות האלה הפכו למאמרים מדעיים חשובים.

ישיבת המכון של אמצע יוני הייתה אחת התוססות ביותר מאז עזיבתו של בונפרטה ומותו של קלבר.

פורייה הציע נושא מופשט במכוון — מושג הזיכרון בציוויליזציות — והדיון גלש במהירות מעבר לגבולות האקדמיה.

ז׳ומאר דיבר ראשון. הוא היה בן עשרים ושתיים, ובעל הדיוק המרגיז של צעירים שהצדק איתם.

– ציוויליזציה ששוכחת את מידותיה שלה נידונה להתחיל מחדש. מצרים העתיקה לא שכחה את מידותיה שלושת אלפים שנה. שלושת אלפים. זו כנראה ההגדרה של ציוויליזציה גדולה. לא גדולת המונומנטים שלה, אלא משך הזמן שבו היא מסוגלת להעביר ידע מבלי לסלף אותו.

מרסל חלק עליו.

– המונומנטים הם בדיוק מה שמאפשר את ההעברה. בלי קרנק, בלי הפירמידות, המדידות של ז׳ומאר לא יעבירו דבר. התשתית החומרית אינה ניתנת להפרדה מן הידע שהיא נושאת.

– בשל כך אנו כאן, השיב ז׳ומאר. כדי להחליף את המונומנט במסמך שיוכל לנסוע טוב יותר.

פורייה הקשיב מבלי להתערב, העט דוממת מעל עמודת מספרים. הוא חשב על גורל עבודותיהם אם הצבא ייכנע מחר.

– המדידות שלך, ז׳ומאר… האם הן במצב שאפשר להעתיקן, אם נצטרך להתפנות – בחופזה?

– יש לי עותק כפול מאז אלכסנדריה. אם הספינה תטבע, לפחות גרסה אחת תשרוד.

פורייה הביט בו רגע. הנער הזה הבין שבמערכה צבאית עבודה שקיימת בעותק יחיד היא כבר אבודה למחצה.

– כדאי שתגיד זאת לאחרים.

– אמרתי. רובם מצאו זאת מוגזם.

– רובם טועים.

פורייה חשב על הבריטים. הוא לא ידע את מי ישלחו, אך ידע שישלחו מישהו. מישהו, מן הצד השני, שיכין גם הוא את רשימותיו.

באותו ערב נשאר ז׳ומאר לבדו להעתיק את מחברות המדידות שלו. העט גירדה את הנייר, המנורה עישנה. העיר רחשה מבעד לתריסים, מואזין קרא לתפילה, וז׳ומאר לא שמע דבר. להעתיק היה הדבר הבטוח היחיד שהוא עושה כאן, חשב לעיתים. אפשר היה למדוד עקום, לצייר עקום. עותק נאמן לא הטעה, והוא שרד את המקור. מאז אלכסנדריה, כל מדידה קיימת בשני עותקים או שאינה קיימת. הראשון במחברת השטח, שנעשה בעמידה, ברוח. השני כאן, ליד השולחן, נקרא מחדש, נבדק, והפך קריא.

ב-25 ביוני 1800 יצא ז׳ולואה שוב, עם ז׳ומאר, ז׳ופרואה ושני ציירים, לטאניס, בצפון-מזרח הדלתא, כדי לסקור את שרידי בירתם הקדומה של פרעוני השושלת העשרים ואחת.

הם גילו שדה הריסות עצום. תלוליות פזורות שתחתן ישנו מאות שנים של עיר על גבי עיר. גושי גרניט. שברי פסלים. לחות הדלתא כרסמה את מה שחולות מצרים העליונה שימרו. דבר לא דמה לקרנק. דבר לא דמה לדנדרה. זו הייתה מצרים בלי התפאורה שלה. רק החומר, מפוזר, ללא סדר נראה לעין, ובכל זאת מאורגן לפי היגיון שרק החפירה תוכל לגלות. סטראבון הזכיר את האתר, נזכר ז׳ולואה, אך מאז היוונים איש לא ניסה לערוך בו סקר שיטתי. ״זה משום שאיש לא ידע שיש כל כך הרבה לראות״, הוסיף ז׳ומאר. ז׳ולואה צייר שלושה ימים רצופים, ולא הפסיק אלא עם רדת החשכה, ומיפה את האתר כולו תוך רישום מיקומו של כל גוש חשוב.

בכניסה לאתר המתין סוחר עתיקות עם תרמילו. שמו של האיש היה סולימאן אל-קבאני, והוא בא מקהיר לאחר ששמע שהוועדה מגיעה לטאניס. הוא עשה את הדרך יום קודם, ולא חיכה לאיש מסוים אלא למי שיידע מה לקנות.

ז׳ולואה עצר מול החפצים. שניים מן *השאבטים* היו אותנטיים, הוא ראה זאת לפי הפטינה והכתובות. הוא קנה אחד מהם.

מטאניס פנתה המשלחת אל בובאסטיס, יומיים דרום-מערבה. עירה הקדושה של בסטת, אלת החתולה. חורבות מקדשה הרשימו בממדיהן. הרודוטוס תיאר אותו כאחד המפוארים במצרים, והחג השנתי משך המונים עצומים, דבר שאפשר היה להאמין לו למראה היקף האתר.

עמודי גרניט ורוד בגובה עשרה מטרים שכבו מוטלים על החול, גזעיהם הגליליים שנשברו לכמה קטעים בקריסה. שברי תבליטים כיסו את הקרקע, תהלוכות כוהנים, סצנות חג, אלים מסוגננים. סגנון התקופה המאוחרת.

סביב המקדש, בית קברות של חתולים קדושים. אלפי מומיות בגלריות של אבן גיר. אותה הקפדה כמו עם בני אדם, נתרון, תחבושות, ארונות מתים מעץ או מברונזה.

כשפתח אחת המומיות גילה ז׳ופרואה שהגוף משומר להפליא, עור, פרווה, עצמות, גידים שלמים אחרי אלפיים שנה של קבורה. חתול בית בגודל רגיל.

השודדים כבר עבדו. בורות שנפערו, מומיות מפוזרות, שברי תחבושות פזורים על הקרקע הגירית כמו שלג חום.

מה שחיפשו השודדים בבתי הקברות של החתולים היו קמעות החרס המזוגג או הזהב שהונחו עם המומיות, ארונות הברונזה הקטנים בצורת חתול יושב עם אוזניים זקופות ועיניים משובצות זכוכית. לארונות אלה היה ערך מסחרי מיידי. סוחרי אלכסנדריה מכרו אותם למטיילים אירופיים זה מאה שנה. השודדים השאירו את המומיות עצמן, חסרות ערך משעה שנשללו מהן קמעותיהן, ואת ארונות אבן הגיר הרגילים, כבדים ושכיחים מכדי להצדיק את ההובלה.

ז׳ופרואה לקח שש מומיות חתולים במצב טוב. הוא עטף אותן בפשתן נקי, זיהה אותן. בעיניו אלה היו דגימות זואולוגיות, החי של מצרים העתיקה, ניתנות להשוואה ליצורים החיים בגן החיות של המוזיאון להיסטוריה של הטבע. הוא חשב על מה שקוויה יאמר למראיהן, כשימצא בהן הוכחה לקביעות המינים, החתול שלא השתנה באלפיים שנה. ועל מה שיאמר מלומד טבע אחר, שיעז לחשוב שאלפיים שנה אינן נחשבות בסולם השינוי. בעיני השודדים שהשאירו אותן, אלה היו פסולת לאחר שליפת הקמעות. בעיני כוהני בסטת שקברו אותן, אלה היו מנחות לאלה, מיועדות להישאר שם לנצח.

ז׳ולואה מצא בבית הקברות, קבור למחצה באדמה, ארון ברונזה קטן בצורת חתול יושב. גובהו עשרים סנטימטרים. הזנב מקופל על הכפות בתנוחה האופיינית לחתולי מצרים. באור האלכסוני של הערב עלו קווי הפנים בדיוק שהפטינה לא הסתירה, שרירי הלחיים, גשר האף, קו השפתיים הסגורות.

הארון היה ריק. ז׳ולואה הפך את הברונזה בידיו. על הבסיס, חרוטה בחרט, שורת הירוגליפים. שמה של המקדישה, כנראה, האישה או האיש שהקדיש

חתול זה לבסטת תמורת טובה או מתוך אדיקות רגילה. שם שאחר יקרא מאוחר יותר, אם הברונזה הזאת תגיע אי פעם לפריז. שם שחיכה כאן באדמה מאז השושלת העשרים ושש.

הוא הכניס אותו לתיקו. הוא שקל שלוש מאות גרם. באלכסנדריה היה שווה אולי עשרים פיאסטרים, אם יימצא קונה אנגלי בעל טעם לברונזות מצריות. למדע לא יהיה לו מחיר, אם יום אחד אפשר יהיה לקרוא את השם הזה. ז׳ולואה ידע ששני החשבונות לעולם לא ייפגשו, ושידו שלו, שזה עתה הרימה את הברונזה, אינה מסדרת דבר.

ז׳ופרואה הצטרף אל ז׳ולואה בערב במחנה, שש המומיות שלו בתיבתן. הלילה ירד מהר. מול האש הניחו את ממצאיהם ביניהם. ז׳ופרואה, שהעביר את היום בהחלטה מה יוכל לקחת ומה עליו להשאיר, בחן את המומיות פעם אחרונה, ואז סגר את מכסה התיבה.

– מה תעשה בו? שאל ז׳ופרואה והביט בברונזה.

– אקח אותו. אצייר אותו, אתאר אותו. בלובר, כשיהיה שם אולם למצרים.

– ובעת הכניעה? אם הבריטים...

ז׳ולואה לא ענה. הוא החליק את הברונזה לתיקו, מתחת למחברותיו. שניהם ידעו זאת. אם תבוא הכניעה, הברונזה תלך ללונדון, לוויטרינה במוזיאון הבריטי.

המשלחת חזרה לקהיר ב-12 באוגוסט אחרי שבעה שבועות בדלתא. היא הביאה ציורים של טאניס ושל בובאסטיס, אתרים מאכזבים מבחינה ארכאולוגית, אך מתועדים.

– קונטה עשה ממצרים את המעבדה שלו, אמר ז׳ולואה לפורייה. בכל מקום שאליו אנו הולכים הוא מתבונן, מנסה, משפר. אם יש מישהו שיפיק מכל זה תועלת מתמשכת, זה הוא.

ניקולא-ז׳אק קונטה התגלה כממציא המשלחת. טחנות, כבשנים, בתי מלאכה לייצור. הבלונאי לשעבר לא צייר את המקדשים, הוא פתר את הבעיות שחקירתם העלתה.

מלומדים אחרים, שעמידותם בפני ייאוש הייתה פחותה, צמצמו את פעילותם למינימום. אחדים חלו. הדיזנטריה הכרונית, הקדחת, דלקות העיניים שהסבו החול והשמש חוללו הרס בשורות הוועדה. כמה מתו במצרים לפני החזרה.

בסוף קיץ 1800 ארגן ז'ולואה חקירות חדשות במדבר המזרחי. אתרים שונים מאלה שסייר בהם קודם. הפעם רצה לחקור את המנזרים הקופטיים האבודים במצוקי המדבר, בין הנילוס לים סוף.

ב-15 בספטמבר 1800 יצא ז'ולואה מזרחה עם ז'ומאר ושלושים פרשי ליווי. שלושה ימים של מדבר מזרחי, צחיח וסלעי.

ב-18 בספטמבר בבוקר הגיעה המשלחת למנזר סנט אנתוני, מיושב מאז המאה הרביעית.

הנזירים הקופטים קיבלו את האורחים בחשדנות ובסקרנות. כחמישים מתבודדים בגלימה שחורה, החיים בעוני סגפני קיצוני, הביטו במלומדים הפריזאים האלה כפי שמביטים ביצורים שבאו מעולם אחר.

– אבי, אמר ז'ולואה לאב המנזר באמצעות חסן, המתורגמן של הוועדה, לא באנו לקחת את כתבי היד שלכם. אנו רוצים לראות אותם, ולהעתיקם אם תתירו.

אב המנזר הקשיב ונסוג לשעה. הוא חזר עם תנאי. הם יכלו לראות את הספרייה, אך דבר לא יצא מן המנזר ללא רשותו.

ספריית המנזר תפסה אולם קטן מקומר. כתבי היד הקופטיים, חלקם בני כמה מאות שנים, נשמרו בארגזי עץ.

– הביטו בזה, לחש ז'ומאר. ספר תהילים דו-לשוני, יוונית משמאל, קופטית מימין. שורה אחר שורה. אם אפשר להשוות בין שני הטורים, מתחילים לקרוא.

הוא עיין בכתב היד. האותיות הקופטיות היו עגולות, נגזרות מן היוונית, עם שבעה סימנים נוספים שאולים מן הדמוטית. ז'ומאר ספר אותם פעמיים, בקצה הציפורן.

– האם תסכימו להעביר לנו אותו? שאל ז'ולואה, כמעט בעל כורחו. או לאפשר לנו להעתיק אותו?

אב המנזר נענע בראשו.

– כתב היד הזה שייך למנזר שלנו מזה מאות שנים. אבותינו שימרו אותו לאורך הדורות. הוא לא יצא ממנו.

הוא לא הגביה את קולו. ידיו נשארו מונחות שטוחות על מכסה הארגז.

ז׳ולואה קיבל את התנאים והעביר שלושה ימים בהעתקת ספר התהילים הקופטי-יווני. עבודה מדוקדקת, אות אחר אות, על טקסט שרק אחת משתי שפותיו הבין. הוא שב עם העתקו, הדיו בדפים האחרונים בקושי יבשה, בתקווה שמישהו, מאוחר יותר, ידע מה לעשות בו.

בעוד הוא מעתיק את ספר התהילים, חקר ז׳ומאר את המצוקים שמסביב. הוא גילה מערות ששימשו מגורים לנזירים של המאות הראשונות, קירות מכוסים בגרפיטי חרוטים בקצה חד, שמות, תאריכים, תפילות.

– המערות האלה מטרידות אותי, אמר ז׳ומאר. אנשים חיו שם שנים, לבדם, בתפילה. ושום דבר אחר. איזו תפיסה של הקיום...

הוא השתתק. הוא חשב על הגרפיטי, השמות החרוטים בסלע בידי נזירים שלא ציפו שיקראו אותם. הוא עצמו העביר שנתיים ברישום מידות.

– הסגפנות שלהם הייתה בעלת קוהרנטיות משלה, המשיך. הימור על הנצח. שלנו... נו, על המדע. באמצעים אחרים.

ב-21 בספטמבר יצאה המשלחת למנזר סנט פול, כשלושים קילומטרים מזרחה. ספרייה גדולה יותר. ז׳ולואה העתיק. ז׳ומאר מדד.

המשלחת חזרה לקהיר ב-29 בספטמבר והביאה עמה העתקים של כתבי יד קופטיים וכמה חפצי אמנות נוצרית שהנזירים הסכימו למכור. איקונות על עץ, צלבי ברונזה, מחתות כסף. ז׳ולואה קטלג אותם.

– החפצים הקופטיים האלה הם החוליה החסרה. הקופטים צאצאים ישירים של המצרים הקדמונים. שפתם נגזרת מן המצרית הפרעונית. ללמוד קופטית פירושו להתקרב להירוגליפים מלמטה.

II - הדלתא והעיר

מנו התגלה, עם הזמן, אוהד יותר כלפי המלומדים. מותו של קלבר הותיר במסדרונות הארמון היעדר שפעילות המלומדים מילאה, לפחות על פני השטח. מנו סיפק מלווים, הקצה כספים, ולעיתים השתתף בישיבות המכון.

הידיעה על מותו של דזה במארנגו הגיעה לקהיר בתחילת אוקטובר. ז׳ולואה שמע אותה בלשכתו. דזה, שחזר לצרפת במארס, היה בן הלוויה הטוב ביותר

של המשלחת, זה שהניח למלומדים לעבוד מבלי לדחוק בהם, שהביט בעצמו במקדשים בתשומת לב שז׳ולואה לא ראה אצל אף גנרל אחר.

הידיעה הגיעה בשליח עות׳מאני, כארבעה חודשים לאחר המעשה. דזה מת במארנגו ב-14 ביוני 1800. באותו יום שבו מת קלבר, במרחק אלפי קילומטרים, כשהסתער בראש אוגדתו כדי להפוך את הקרב שבונפרטה חשב שאבד. הקליע פגע בו בחזה. הוא מת במקום, בן שלושים ואחת.

ז׳ולואה נשאר זמן רב בלשכתו מבלי להדליק מנורה. האור פחת. הוא הניח לו לפחות. בחוץ המשיכה קהיר ברעש סוף אחר הצהריים שלה. קולות המוכרים, מואזין מרחוק, הרעש הסדיר של הסאקיות שסבו בגנים. הוא חיפש במחברותיו את הרשימות שרשם במסע במצרים העליונה עם דזה. שתי מחברות וחצי, מכוסות משני הצדדים. דנדרה, תבאי, עמק המלכים, פילה. בשוליים, לעיתים, הערות של דזה, כולן מעשיות. כמה זמן לחפור באתר הזה, כמה אנשים כדי להזיז את הגוש הזה, מה עמידותו של סוג אבן החול הזה בפני לחות.

ההערות האלה הרגיזו את ז׳ולואה אז. גנרל ששואל שאלות לוגיסטיות מול דנדרה, הוא מצא זאת מצמצם. הוא קרא מחדש את העמודים האלה באור הדועך, והדפים רששו קלות בזרם האוויר מן החלון הפתוח. כתב ידו של דזה היה קטן, סדיר, נוטה ימינה. עכשיו קרא אותם אחרת. דזה הסתכל על אותם דברים כמוהו, באותן עיניים, ושאל את עצמו מה ייעשה בהן – איך להגן עליהן, כמה זמן יחזיקו מעמד אם לא יעשו דבר.

הוא חשב גם על המחברות האישיות של דזה. הגנרל ניהל יומן מערכה מאז העלייה לאונייה. ז׳ולואה ראה אותו בידו כמה ערבים, אחרי הלינה בשדה, לאור פנס. הוא לא ידע מה כתב בו דזה. הוא לא יידע זאת לעולם. המחברות האלה ככל הנראה חזרו לצרפת עם חפציו האישיים. או נשארו בשדה הקרב. או נלקחו בידי מישהו. בכליו שלו היה לז׳ולואה אולר שדזה השאיל לו בדצמבר 1798 ושמעולם לא חשב להחזיר. אולר רגיל, ידית עץ, להב קצר. הוא שימש לחידוד עפרונות כמעט שנתיים. הוא כבר לא ידע מה לעשות בו. להחזיר אותו, למי? הוא השאיר אותו בכליו.

מה עלה בגורל מחברותיו של אדם שמת בקרב? איש לא ידע. לדזה לא היה אוסף, לא תיק מלא בשאבטים וחרפושיות. רק ניירת מערכה, מן הסוג שאוספים, מאבדים, מוכרים או שורפים.

ז׳ולואה המשיך לארגן חקירות חדשות. הפעם אתרים בדלתא המערבית, שונים מאלה שסייר בהם בתחילת הקיץ. תחילה סאיס, אחר כך בוטו. תלים שטוחים, מעט מונומנטים נראים לעין.

ב-15 באוקטובר יצא עם ז׳ומאר וז׳ופרואה סנט-הילר. שנים-עשר יום במישורים המעובדים, בחיפוש אחר עקבות הערים הפרעוניות הגדולות של הצפון, אך גם אחר מיני החיות שהתבליטים תיארו. לז׳ופרואה הייתה שיטת חוקר הטבע – לא להניח דבר מתוך חדר העבודה, לראות קודם – ומן היום הראשון רשם תחת שמן הלטיני את ציפורי התעלות.

אחרי יומיים של נסיעה הגיעו לסאיס. האוויר היה שונה כאן, לח יותר, כבד יותר, בריח השדות המוצפים ובאור לבן שלא היה בו יובש המדבר. לא נותר דבר מן הבירה הגדולה של פרעוני השושלת העשרים ושש. כמה גושי גרניט פזורים בשדות, ששימשו את האיכרים המקומיים כתמיכה לתעלותיהם.

– שני קילומטרים רבועים, אמר ז׳ומאר. בערך, נצטרך לחזור על מדידת השרשרת מחר. אלפי שנות יישוב שכבתי, אף חפירה. עיר שלמה דחוסה בגבעה.

לא היה מה לצייר. לא מונומנט נראה לעין, לא אובליסק. רק פני הגבעה, ממדיה, גבהיה שנמדדו בברומטר. אך בתעלות ובקירות הבתים, גושי גרניט שנעשה בהם שימוש חוזר. שברי עמודים, חתיכות משקופים מגולפים, קטעי ארכיטרב.

ז׳ומאר עצר מול שפת תעלה ועבר בכף ידו על אחד הגושים. גרניט ורוד מאסואן, מלוטש בצד אחד, גולמי בשאר.

– לא ניקח אותם, אמר ז׳ולואה. אלה קירות בתיהם. לא הורסים כפר בשביל אבנים.

– הם המשמרים האמיתיים של סאיס, אמר ז׳ומאר. בלי לדעת זאת, כמובן. בלי בתיהם, הגושים האלה… – הוא טפח על הגרניט – היו נעלמים מזמן.

הוא הביט בסקיצות שלו עצמו. הגושים בקירות. הכתובות שהועתקו שורה אחר שורה. הוא עשה אותו דבר כמו הפלאחים — לקח מסאיס את מה שיכול היה לקחת, במצע שהתאים לו. הם בגרניט. הוא בנייר.

המשלחת חזרה לקהיר ב-27 באוקטובר, לאחר מעבר בתלי בוטו, חשופים אף יותר מאלה של סאיס. מעט אבנים במקומן, אך מדידות שלמות.

בנובמבר ובדצמבר קטלג ז׳ולואה את האוספים. כמה מאות חפצים שנצברו בשנתיים. פסלים, קמעות, פפירוסים, מטבעות, תכשיטים, דגימות טבע. הוא ערך כרטיסים, בדק תיאורים, תיקן ייחוסים. אחרי חודשים של שטח, הדיו החליף את האבק על חפתיו.

ז׳ולואה גילה במקרה בית מלאכה של מעתיקים קופטים בשכונת קהיר העתיקה, שבו עדיין העתיקו ביד ספרי תפילה וטקס ושבו הכינו את הנייר לפי הטכניקות של סופרי הערבים. זקן ושני בניו. הם הכינו מחברות שנמכרו לסוחרים, שמכרו אותן הלאה למלומדי הוועדה. ז׳ולואה קנה שם כמה חבילות.

בוקר אחד ביקש להישאר כדי לצפות בעבודה.

הכנת הנייר נעשתה בתהליך מבוסס היטב. מורחים על הדף עמילן, מניחים לו להתייבש, ואז מחליקים אותו זמן רב באבן או בקונכייה כדי שהקולמוס יחליק עליו מבלי לשתות את הדיו. ז׳ולואה הניח אצבע על פני דף גמור – חלק כעור, עדיין טרי, וריחו ריח עמילן וקנה שלא הריח בשום מקום אחר. התוצאה – דף גמיש בלובן שמנתי – לא נפלה במאומה מן הנייר האירופי המשובח ביותר. השיטה, שירשו מן המעתיקים הערבים והקופטים של ימי הביניים, נחשבה כמי שלא השתנתה בתנועה אחת מזה מאות שנים.

הוא צייר את ידיו של האומן הזקן. ידיו הכירו את המלאכה מאז ילדותו. אביו לימד אותו, ואביו קיבל זאת מאביו. האבן הלכה ושבה על הדף מבלי שהעיניים ילוו אותה.

– מאימתי הם עושים זאת? שאל ז׳ולואה את המתורגמן.

המתורגמן שאל את השאלה. האומן הזקן השיב מבלי להרים את עיניו.

– הוא אומר שאביו לימד אותו. ושאביו למד זאת ממי שאמר שקיבל זאת מן הקדמונים.

– הקדמונים. הוא מתכוון לפרעונים?

שאלה חדשה. תשובה קצרה.

– הוא אומר שאינו יודע. שאין לכך חשיבות. – המתורגמן חיפש את המילה. – מה שחשוב הוא שהידיים יודעות.

ז׳ולואה רשם את המשפט. את שמו של ממציא הנייר האומן לא הכיר, והסתדר בלעדיו היטב. ז׳ולואה הביט בידיו שלו, בכתמי הדיו בקפלי פרקי האצבעות, ביבלת שבאגודל ימין שנוצרה בשנים של עבודה בפחם.

את הזיכרון *הזה, יצירת הוועדה* לא תוכל לשחזר. הלוחות החרוטים יראו את צורת הדפים והכלים. התנועה – הלחץ המדויק, זווית הקולמוס, משך ההחלקה שנאמד בעין – זו לא תגיע לשום מקום. היא תמות עם האיש הזה ובניו, אלא אם כן לבניו יהיו בנים משלהם שירצו ללמוד.

הוא בחן את ידיו של הבן הבכור. הן עשו בדיוק את אותן התנועות כמו ידי האב.

הוא יצא בשלושה דפים חדשים ובציור הידיים, שימסגר מאוחר יותר בדירתו ברחוב סן-דומיניק. הוא נזכר בסוחר הקליגרפיה הזקן מחאן אל-חלילי, שבערב הכניסה לקהיר מכר שלושה דפים לז׳ופרואה והעניק לו דף רביעי כברכת קבלת פנים. שני האנשים הללו לא השתייכו לאותו עולם. הייתה להם אותה תנועה.

לטוב לבו של מנו היה צד שני. מנו התעניין יותר ויותר בעבודות הוועדה, עד כדי התערבות בארגונן ותביעה להחליט מה ראוי להיחקר.

– הגנרל מנו היה רוצה יותר מסגדים ופחות פרעונים, דיווח ז׳ולואה לפורייה. מצרים האסלאמית רלוונטית יותר מבחינה מדינית. לטובת יחסינו עם האוכלוסייה, כדבריו.

– הוא אינו טועה לגמרי, אמר פורייה מבלי להרים את עיניו מדף החישובים שלו. לגופו של עניין. אבל סדרי העדיפויות המדעיים שלנו… – הוא הניח את העט – זו החלטה שלנו. לא שלו.

הם מצאו פשרה. כמה מן המלומדים, ובהם שברול ולנקרה, הקדישו חלק מזמנם לחקר התקופה האסלאמית, ותיעדו את המסגדים של ימי הביניים בקהיר ואת הטכניקות האדריכליות של הבנאים הערבים. המחקרים הללו, שנכללו *בתיאור*, הפכו אותו לאחת העבודות האירופיות הרציניות הראשונות על האדריכלות האסלאמית של המזרח התיכון.

בינתיים המשיך ז׳ולואה בתיעוד המונומנטים הפרעוניים. שיטתו התעדנה עם השנים. היא החלה בסקיצה כללית כדי לתפוס את הפרופורציות הכלליות, המשיכה במדידות מפורטות של האלמנטים המשמעותיים והסתיימה

בהעתקים של הכתובות ההיארוגליפיות על כל פגמיהן הנראים לעין, כדי לאפשר השוואה מאוחרת בין גרסאות שונות של אותו טקסט.

– העתיקו את מה שאתם רואים, חזר ואמר לעוזריו הצעירים. את הסדקים, את החסרים, הכול. היארוגליף אידאלי שווה פחות מהיארוגליף סדוק. מה שהוא היה צריך להיות, זה עניינכם, לא עניינה של האבן.

בוקר אחד בנובמבר, כשעבר ברחבי קהיר האסלאמית הישנה כדי לצייר את חזיתותיהם של בתים מימי הביניים, ראה ז׳ולואה פרט שלא שכח. חייל צרפתי – בן עשרים ומשהו, מדים בלויים, רובה על הכתף – עמד לפני גומחה חיצונית של בית ברובע הקופטי. בגומחה עמד פסלון ארד, אולי בגובה עשרים סנטימטר, איזיס יושבת. עתיק, ללא ספק. הפטינה הייתה עבה ולא אחידה.

החייל הביט בו. אחר כך לקח אותו. בלי להסס, בלי להציץ סביבו. הוא החליק אותו אל תיק התחמושת וחזר אל הסמטה. חמש עשרה שניות בסך הכול. הגומחה הייתה ריקה.

ז׳ולואה נשאר במקומו בלי לומר דבר. לא הייתה לו סמכות על החייל הזה, הוא לא היה קצין. ואפילו אילו היה, מה היה אומר? שהחפץ שייך לבית? שהבעלים עומד לשוב? הוא לא ידע מי גר שם ואם הבית עדיין מיושב. הוא ידע שהפסלון עמד בגומחה זמן רב מספיק כדי שבסיסו ישאיר עיגול אבן נקי יותר משאר המשטח.

הוא הוציא את פנקסו וצייר את הגומחה הריקה. את קו המתאר של ההיעדר. את הכתם הבהיר יותר במקום שבו נח בסיס הפסלון במשך שנים. זה כל מה שיכול היה לעשות. לתעד את מה שזה עתה נעלם. *התיאור של מצרים* יכלול אולי ציור של איזיס דומה, שנלקח מאוספי הוועדה. אבל לא את האיזיס ההיא. ההיא תהיה בתיק התחמושת של החייל עד החוף, ואחר כך בבזאר, ואחר כך בסלון במרסיי אם מישהו ירכוש אותה בנמל.

הוא נשאר שם עוד זמן מה, הפנקס פתוח על ציור הגומחה הריקה. הוא חזר לארמון דרך סמטאות הרובע הקופטי. בחנויות שעדיין היו סגורות שיחקו ילדים על הסף. הוא הלך בלי להוציא את פנקסו, בלי לצייר.

III - החקלאות וההשקיה

במהלך החורף של 1800 עד 1801 התמסרו המהנדסים והאגרונומים של הוועדה לחקלאות המצרית, תחום שההתפעלות מן המונומנטים האפילה עליו

עד אז. מה שהדהים אותם היה עד כמה המערכת הזאת פועלת. קונטה הציג את עבודותיו ההידראוליות במכון כבר בישיבה הראשונה של החורף, צרור שרטוטים תחוב מתחת לזרועו.

– החקלאות המצרית מתמצה במשפט אחד. שיטפון הנילוס מפרה את השדות בכל קיץ. כל השאר – התעלות, האגנים, המנגנונים המכניים – אינו אלא ניהול מאורגן של עובדה טבעית זו.

הוא תיאר את השאדוף, מוט נדנדה פשוט עם משקולת נגד לשאיבת מים, ואת הסאקיה, גלגל המונע בידי שור לנפחים גדולים יותר. שתי מכונות שכל פלאח ידע לבנות ולתקן מעץ מקומי וחבל.

– אפשר לחשוב שהם פרימיטיביים. נסו נא לבנות טובים מהם מעץ, מחבל צמחי ומחימר של הארץ.

מה שקונטה הבין מניסיון הוא שמכונה פשוטה ומתוכננת היטב שווה מאה מכונות מסובכות שאינן מותאמות. המצרים למדו זאת אלפי שנים לפניו.

הוא הציג שרטוטים טכניים של רשת התעלות שחילקה את מימי הנילוס בכל העמק המעובד. הדפים עברו מיד ליד. עץ הידראולי מסועף לאורך מאות קילומטרים, שעשרות כפרים מתחזקים במשותף.

– תעלה שלא מנקים אותה מתה בתוך שלוש שנים. הסחף סותם אותה. כאן זו עבודת החורף. מאות גברים במים עד המותניים. כפר אחד אינו יכול לתחזק תעלה גדולה. נדרשת סמכות שתפקד על כל הכפרים, פרעה, ח׳ליף או ביי. אינני אומר שהמים יצרו את המלך ; אני אומר שהם אינם מסתדרים בלעדיו.

במקביל להשקיה חקרו כמה מלומדים את הצמחים המעובדים ואת השיטות החקלאיות. ז׳ולואה הקדיש את ימיו לשדות, צפה במחזורי העונות, בטכניקות החריש, בזנים המקומיים, וחזר בערב עם מגפיים אפורים מבוץ.

– אותם צמחים, אותם כלים, אותן תנועות, אמר ז׳ולואה. זו החקלאות של הממלכה הקדומה. ארבעת אלפים שנה לא שינו דבר בעיקר.

– המצרים לא נזקקו לדשן, אמר קונטה. הנילוס הביא להם אותו מדי שנה מהרי אתיופיה. הם הפנו את המים אל השדות, המתינו לשקיעת הסחף, ואז הניחו להם לזרום החוצה לפני הזריעה.

מרסל, שלא היה מהנדס, גילה בהסבר הזה מפתח להבנת אדריכלות המקדשים הפרעוניים. המקדשים הגדולים כוונו לעיתים קרובות בניצב לנילוס, וצירם הראשי הופנה אל הנהר או אל רוחות השמיים בהתאם ללוח החקלאי.

האסטרונומיה הדתית המצרית לא ניתנה להפרדה מהלוח החקלאי, שהתבסס בעצמו על מחזורי הנילוס.

– ראו נא... המקדש אינו מפנה את גבו לשדות. הוא מביט אל הנהר, שממנו בא החיים. והשמש שוקעת בצד המדבר, שם קוברים את המתים. אם כן, דתם, בעצם, היא – איך לומר – קוסמולוגיה הידראולית. המילה נוראה, סלחו לי.

– הניז'ר, האינדוס... כל נהר סחף, אילו הותאמה אליו המערכת הזאת, היה נותן השפעות דומות, אמר קונטה. אין בזה דבר מקומי. המצרים רק הספיקו לשכלל אותה.

עבדאללה בן יוסף, שלא היה משותף לו עם הגנרל מנו אלא השם הפרטי, היה מוכיל של תעלת גיזה זה שש עשרה שנה. הוא פיקח על הניקוי השנתי של שבעה קילומטרים של תעלה ראשית ושל סעיפיה, תיאם את עבודתם של ארבעה עשר כפרים, ופסק בסכסוכים על חלוקת המים בין הפלאחים.

באותו בוקר התמקמו שניים ממהנדסי הוועדה על שפת התעלה הראשית שלו. הגבוה והרזה היה ז'ולואה, עם מכשיריו. השני נשאר רכון על דפיו. הם ציירו, מדדו, שוחחו ביניהם. המתורגמן שהביאו עמם לא היה טוב במיוחד. הוא תרגם את המילים אך לא את המשמעות. עבדאללה ידע זאת לפי האופן שבו היסס במונחים הטכניים.

הוא צפה בהם שעה שלמה מהגדה האחרת, מוסתר בקנים שלאורך השפה. הוא רצה להבין מה הם מחפשים. הם מדדו את רוחב התעלה, את גובה הגדות, את שיפוע הקרקעית. הוא ראה זאת לפי תנועותיו של הגבוה והרזה עם מכשיר הכיוון שלו. חיילים היו משגיחים על הסביבה. האנשים האלה הביטו רק בתעלה.

הגבוה והרזה התקרב אליו. באמצעות המתורגמן שאל כמה ימי עבודה מצריך הניקוי השנתי, כמה אנשים, כיצד מארגנים את הצוותים בין הכפרים. שאלות של וכיל.

עבדאללה השיב בקפידה. הוא ידע שהצרפתים האלה רושמים הכול. הגבוה והרזה רשם את תשובותיו במהירות שהעידה שהוא מבין מה שאומרים לו, אף שהמתורגמן התקשה. כשהסביר עבדאללה את מערכת תורנויות הניקוי – כל כפר אחראי על קטע, בסבב של שלוש שנים – הייתה לגבוה והרזה אותה תנועת סנטר קצרה של אנשים שמאשרים להם את מה שכבר שיערו.

מה שהטריד את עבדאללה לא היה סקרנותם של הצרפתים. זה היה שהם התייחסו לתעלה כאל חפץ. כאל דבר שאפשר למדוד, לתאר, להכניס לספר, ואחר כך להבין. עבדאללה בילה שש עשרה שנה בלמידה שהתעלה אינה ניתנת לצמצום למידותיה. היו לה מצבי רוח. בשנת שיטפון חזק היא עלתה על גדותיה בנקודות שמעולם לא עלתה בהן על גדותיה. בשנת שפל היא חשפה קטעים קשים שאיש לא ראה זה שלושים שנה. כדי לשלוט בכך נדרש זיכרון – הזיכרון שאביו מסר לו ושהוא ימסור לבנו – ולא מכשירי כיוון.

הוא הניח להם לעבוד. הם לא דרשו דבר. הם לא הפריעו לדבר. בסוף הבוקר הראה לו הגבוה והרזה את ציור התעלה שלו, חתך רוחב מדויק, עם המידות במספרים. עבדאללה הביט בו בלי לומר דבר. זה היה מדויק. זו הייתה התעלה. אבל זה לא אמר מדוע הגדה השמאלית בקילומטר השלישי שברירית יותר מהימנית, ולא כיצד חשים בצבע המים אם הסחף של השנה הזאת יהיה טוב או חולי מדי. הציור הראה את התעלה. הוא ידע את התעלה.

הוא הצביע בפניהם, באמצעות המתורגמן, על שתי נקודות בתעלה שבהן המדידות יהיו מעניינות יותר. נקודות שאביו הראה לו ושאת חשיבותן לא ידע להסביר. הוא חש בכך, וזה הכול. הגבוה והרזה הלך אליהן בלי להסס. כנראה מצא שם את מבוקשו, משום שבילה שעתיים בכל אחת מהן.

בסוף אחר הצהריים, לפני שעזב, שאל אותו הגבוה והרזה – שוב באמצעות המתורגמן – כמה זמן נמשכת ההכשרה של *וכיל*. כל החיים, השיב עבדאללה. המתורגמן תרגם. עבדאללה רצה להוסיף שההכשרה לעולם אינה מסתיימת משום שגם התעלה לעולם אינה חדלה להשתנות, ושחוכמתו של *וכיל* היא לדעת שמה שעדיין אינו יודע גדול ממה שהוא יודע.

ז׳ולואה חזר לקהיר עם שבעים ושניים שקיקי סחף ועמודים של מדידות הידרולוגיות. הוא חשב על *הוכיל* הזה של התעלה, על האופן שבו התבונן בהם עובדים מהגדה האחרת, על דיוקו כשהשיב לשאלות, על הצבעתו על שתי נקודות התעלה. זה לא היה אדם שסבל מן הצרפתים. זה היה אדם שחישב. הוא חשב על דרכו שלו להביט במדינה הזאת, במדידות, במידות מסומנות, בחתכי רוחב, ולא מצא אותה כה שונה.

– והוכיל שלך… שש עשרה שנה על התעלה הזאת, מה הוא אמר לך? שאל קונטה כעבור יום, בעת הצגת התוצאות.

– שההכשרה נמשכת כל החיים. את השאר הוא לא אמר. אני סבור שהוא חשב שמה שהוא עדיין אינו יודע גדול ממה שהוא יודע.

קונטה הניח את העיפרון לרוחב הדף והביט בשקיקי הסחף המסודרים בשורה על השולחן. שבעים ושניים דגימות שנלקחו לאורך התעלה וסעיפיה, מתויגות, ממוספרות, מוכנות לצאת לפריז. אדמת מצרים בשקיקי בד צרפתיים. הוא ראה בעיני רוחו את ז׳ולואה כורע על ברכיו בשפת התעלה, אצבעותיו בסחף הלח עדיין, חש במרקם כל דגימה לפני שמדד אותה.

– אדמותיהם, פסליהם... אמר. זה אותו דבר. אנחנו לוקחים את מה שמעניין אותנו וקוראים לזה מדע.

ז׳ולואה התעכב רגע לפני שהשיב. סחף, *שאבטי*... בשני המקרים משהו עזב את מצרים, וההבדל לא היה ברור כפי שהיה רוצה.

– ההבדל, אמר לבסוף, הוא שאפשר לקחת סחף בלי לרושש את השדה. השיטפון מחזיר אותו מדי שנה. את הפסלים הנילוס אינו מחזיר.

– זה קו מעשי. לא מוסרי.

הם שתקו. בחוץ, בחצר, נשמעו המשרתים המצרים, קול העבודה הסדיר של המכתש, קולות בערבית, ריח הכמון. גם האנשים האלה למדו את מלאכתם מאבותיהם. הם לא ייסעו לפריז בשקיקי בד.

ניקוי התעלה הראשית החל בשבוע השלישי של דצמבר. ז׳ולואה ביקש מעבדאללה רשות לצפות. עבדאללה הסכים במבע שלא אמר דבר.

הצוותים עבדו לפי כפרים, כל אחד בקטע שהוקצה לו. גברים במים עד המותניים, שתלשו את הסחף מהקרקעית באתים רחבים מעץ, העמיסו אותו בסלי נצרים שאחרים נשאו אל הגדות. הסחף שהושקע על הגדות יחולק בשדות, עד הסל האחרון.

ז׳ולואה נשאר חמש שעות והתבונן. הוא ספר את האנשים, מדד את נפח הסחף שהוצא בשעה, רשם את עומק הקטעים לפני ואחרי. הפריון היה סדיר. לא היה בזבוז תנועה ולא אי-סדר בין הצוותים. האנשים האלה עשו זאת מילדותם. איש מהם לא הביט באת שלו.

באמצע היום בא עבדאללה לשבת לצדו על הגדה. הוא התבונן בז׳ולואה רושם את מספריו במשך כמה דקות בלי לומר דבר. אחר כך דיבר, והמתורגמן תרגם במשפטים קצרים.

– הוא אומר שסבו הראה לו מקום, בהמשך הזרם, שבו קרקעית התעלה היא סלע חי. כשהקרקעית היא סלע חי, התעלה עומדת טוב יותר בשנות שיטפון חזק. אביו ידע זאת. הוא יודע זאת. הוא רצה לדעת אם אתה יודע.

ז׳ולואה הביט במתורגמן, אחר כך בעבדאללה. מאחורי השאלה שמע שאלה אחרת. האם הם יודעים בכלל מה הם מודדים?

– לא, אמר. לא ידעתי. הראה לי את המקום הזה.

עבדאללה קם בלי חיפזון. הם הלכו יחד לאורך התעלה עשרים דקות. עבדאללה עצר מול קטע שבו הקרקעית בצבצה. סלע כהה, מלוטש בידי מאות שנות זרם, מחורץ בקווי משקע מינרלי. ז׳ולואה כרע. הוא שלף את סכינו וגרד בעדינות את המשטח. אבן גיר דחוסה. התעלה נחפרה כאן בעקבות הבליטה הטבעית. מישהו, לפני שלושת אלפים שנה, בחר במקום הזה מסיבה זו.

ז׳ולואה רשם את המקום, צייר סקיצה של הסלע עם חריציו. עבדאללה התבונן בו. כשסיים ז׳ולואה, אמר משהו שהמתורגמן התעכב מעט עד שתרגם.

– הוא אומר שהצרפתים כותבים את מה שהמצרים עושים מימים ימימה. שאולי זה מועיל. אבל שהכתיבה אינה מחליפה את העובדה שעשו זאת אלף שנה.

ז׳ולואה החזיר את העיפרון למקומו. זה היה נכון. הוא לא מצא מה להשיב.

בערב ליווה עבדאללה את ז׳ולואה עד קצה הכפר, שם הקים הטור הצרפתי את מחנהו. הם צעדו זה לצד זה בלי לדבר, והמתורגמן אחריהם במרחק צעדים אחדים. השמש הייתה נמוכה מעל המדבר המערבי, האור ארוך וצהוב על השדות שכבר נחשפו עם נסיגת המים.

עבדאללה עצר. הוא הביט בשדות רגע, ואז אמר משהו שהמתורגמן העביר כך. בפינת השדה הקרוב ביותר – הוא הצביע באצבעו – יש ערימת גושי גיר שמצא בעת ניקוי התעלה בחורף הקודם. גושים חרוטים. הוא אינו יודע לקרוא את הסימנים. הוא הניח אותם שם כי לא ידע מה לעשות בהם.

ז׳ולואה הלך לראות. ארבעה גושי גיר לבן, גדולים כמלונים, צבורים בפינת השדה, בקו הגדה. על כל אחד חרוטים היארוגליפים בתבליט, באיכות טובה. כתובת מנהלית, כנראה, או נוסחה נדורה, מתקופת הממלכה החדשה. הם הגיעו ממקדש שפורק, שימשו שוב בקיר, ואז נפלו אל התעלה.

ז׳ולואה צייר אותם. אחר כך רשם אותם בפנקס הרישום שלו, עם המיקום המדויק ותיאור הסימנים. הוא לקח את הקטן שבארבעה – שלושה קילו, פן אחד חרוט ושלושה גולמיים – והניח אותו בתרמיל השדה שלו.

עבדאללה התבונן בו עושה זאת. הוא לא אמר דבר. הוא הראה את הגושים הללו משום שנראו לו חשובים, לא משום שציפה שייקחו אותם. אך הצרפתי צייר תחילה. הוא לא לקח מיד.

– הציור יישאר גם אם הגוש יאבד, אמר ז׳ולואה באמצעות המתורגמן. אני לוקח את הגוש כדי ללמוד אותו בפריז. אם לא אקח אותו, התעלה תסחף אותו בשנה הבאה ולא יישאר דבר, לא מן הגוש ולא מן הציור.

עבדאללה האזין לתרגום ומשך בכתפיו – המחווה של מי שאינו משוכנע אך אין לו כוח להתווכח – ואחר כך פנה בחזרה אל הכפר.

IV - הזמן הנדחק

ב-8 במרס 1801 נחתו כשישה עשר אלף חיילים בריטים באבו קיר וצעדו לעבר אלכסנדריה. המלחמה שחשבו שהוכרעה באמנת אל-עריש התחדשה זה עתה. מלומדי הוועדה, שהתכנסו בקהיר, הבינו שעזיבתם את מצרים תהיה תלויה מעתה בכניעה צבאית.

מנו גייס את חייליו. אבל אנשיו היו מפוזרים בין אלכסנדריה, קהיר ומצרים העליונה. ההתרכזות הייתה בלתי אפשרית בזמן. קרב מצער התחולל ב-21 במרס ליד אלכסנדריה, בקנופוס. הצרפתים נלחמו היטב. הבריטים היו רבים יותר, והיו להם הספינות – אלה שחסרו לצרפתים מאז 1 באוגוסט 1798.

חדשות מדאיגות הגיעו מצפון-מזרח. צבא עות׳מאני גדול התקדם בפיקודו של הווזיר הגדול יוסוף פאשה, עשרים אלף חיילים בתוספת הממלוכים. הכניעה הייתה בלתי נמנעת. במסדרונות המכון כבר לא שאלו אם יכנעו, אלא מתי, ובאילו תנאים ישרדו האוספים.

פורייה כינס ישיבה חריגה של הוועדה בערב ה-14 במרס. כל המלומדים שהיו בקהיר נכחו שם. כעשרים איש שישבו סביב השולחן הגדול בספריית המכון. בחוץ נשמעו קריאות הסוחרים שסגרו את דוכניהם.

– רבותיי, פתח פורייה, עלינו להכין את הגנת אוספינו. הסכמי הכניעה קובעים בדרך כלל שהמנצחים רשאים לתפוס את הרכוש השייך למדינה המובסת. אם

אוספינו ייחשבו לרכוש המדינה הצרפתית, תהיה לבריטים זכות לתבוע אותם. הזכות, אני אומר במפורש.

שתיקה. אחר כך נטל ז׳ומאר את רשות הדיבור.

– עלינו להביא להכרה בהם כרכוש מדעי בין-לאומי, לא כרכוש צבאי צרפתי. עבודותינו שייכות למדע האוניברסלי, לא לממשלה מסוימת.

– לבריטים יש נטורליסטים, אמר ז׳ופרואה. יהיו להם גם נציבים שמכירים עתיקות. הם יידעו בדיוק מה יש לנו.

מרסל התערב.

– ההבחנה בין רכוש מוסדי לרכוש אישי תהיה מכרעת. מה שנרכש מכיסנו הפרטי ניתן להגן עליו ככזה. מה שנאסף בשם הוועדה יהיה קשה יותר להגן עליו.

השיחה נמשכה שלוש שעות. המלומדים קבעו את קווי היסוד של אסטרטגייתם. הם לא יתנגדו לתפיסה בכוח. לא היו להם האמצעים ולא הסמכות לכך. אבל הם יטענו לזכויותיהם בפני הנציבים הבריטיים. הם יציגו את טיעוניהם. הם ינהלו משא ומתן חפץ אחר חפץ אם יהיה צורך.

הם בילו את ליל 14 ל-15 במרס בהכנת מצאי מקביל. מצאי רשמי של כל מה שהוועדה מחזיקה, ומצאי אישי של מה שכל מלומד מחזיק בשמו. מרסל עבד עד חמש לפנות בוקר. הוא פתח את פנקסו בעמוד מאה. הוא קרא שוב את הרישומים האחרונים. פסלון אנוביס מארד, גובה עשרים ושניים סנטימטר, שנרכש בחאן אל-חלילי ב-3 בספטמבר 1799 תמורת שמונה פיאסטרים מן הסוחר יוסף בן ח׳ליל. פפירוס הלוויה מקוטע, חמישה עשר סנטימטר על עשרים, שנרכש מפלאח מסקארה ב-17 בנובמבר 1799 תמורת שלושה פיאסטרים. חרפושית מסטאטיט ירוק, התקופה התלמית, שנרכשה בבזאר אזבקייה ב-2 בפברואר 1800 תמורת פיאסטר וחצי. כל עסקה ניתנת לאימות, ולא הייתה לו הגנה אחרת.

פנקס הרכישות שלו השתרע על מאה ושתים עשרה עמודים, מאה שישים ושתיים רשומות מאז השוק הראשון באלכסנדריה, לפני כמעט שלוש שנים. כל חפץ שנרכש בשמו נרשם בו עם התאריך, המקום, המחיר ששולם, וכשהכיר אותו, שם המוכר. הפנקס הזה נוהל בקפדנות של נוטריון, משום שמרסל הבין מלכתחילה שההבחנה הזאת תהיה בסופו של דבר חשובה.

– הפנקס הזה עומד במבחן? שאל פורייה שקרא מעבר לכתפו.

– הוא עומד בכל הנוגע למה שוודאי. בשאר... הוא עומד אם הנציב הבריטי לא ילחץ יותר מדי. נציב שרוצה לקחת הכול ימצא תמיד עילה. נציב סביר יקבל את זה כראיה מספקת. מרסל טפח על הכריכה, שהדיו של אתמול עדיין לא התייבש בה לגמרי.

– אם כך הכול תלוי בנציב.

– הכול תלוי בנציב, כן.

שאלת אבן רוזטה הטרידה את המלומדים במיוחד. זה היה החפץ החשוב ביותר שמצאו. אם תצא ללונדון, פענוח ההירוגליפים יהפוך לניצחון בריטי. אבל מרסל נקט אמצעי זהירות. יותר משנה קודם לכן הכין בקהיר העתקי הטבעה של הכתובת, שהגנרל דוגואה נשא עמו לפריז. הם הגיעו. סילבסטר דה סאסי, המומחה הצרפתי הגדול לטקסטים מזרחיים, החזיק אותם בידיו. גם אם האבן תצא ללונדון, העתקי ההטבעה יישארו בפריז.

– המידע נודד, אמר מרסל. החפץ... החפץ לא. את הקרב הזה אולי כבר ניצחנו.

בשבועות שלאחר מכן הפכו המלומדים לשיטתי את שכפול עבודותיהם, שנעשה עד אז מקרה אחר מקרה. ספריית המכון הפכה לבית מלאכה להעתקה. שולחנות הוצבו לאורך הקירות, כל אחד מוקצה לסוג מסמך. שולחן אחד להעתקי שרטוטים. אחד להעתקת המדידות הטופוגרפיות. אחד לתעתיקי טקסטים קופטיים. אחד לתיאורים בוטניים וזואולוגיים.

העבודה הייתה מדוקדקת ומתישה. ז׳ולואה פיקח על הפקת מאה שמונים ושלושה העתקים של ציוריו החשובים ביותר. מקדשי מצרים העליונה, הפירמידות של גיזה ושל סקארה, הקברים בעמק המלכים. הוא גייס שלושה שרטטים צעירים מן הצבא שידעו להחזיק עיפרון ולעקוב אחר קו. הוא הראה להם ציור מקורי, ביקש מהם להכין ממנו העתק מהיר, רק את קווי המתאר, בלי הצללות, בלי פרטים מיותרים, די בכך כדי להעביר את עיקר האדריכלות.

ההעתקים הללו גוללו בצינורות במבוק ונמסרו לסוחר יווני שהתחייב לשלוח אותם לפריז בספינה הניטרלית הראשונה. ז׳ולואה שילם לו חמישים פיאסטרים מראש והבטיח לו חמישים נוספים אם הצינורות יגיעו ליעדם.

– אתה סומך עליו? שאל ז׳ומאר כשהתבונן בשיירה מתרחקת.

– לא. ז׳ולואה הביט באבק שוקע מאחורי הבהמות. אין ברירה. אם משלוח אחד יאבד, אולי אחר יגיע.

ז׳ומאר, מצדו, העתיק את מדידותיו הטופוגרפיות האחרונות על סט שני של דפים. העבודה לקחה לו תשעה ימים. הוא עבד בערבים, לאור מנורה, והעתיק ספרה אחר ספרה, זווית אחר זווית. כל מדידה נבדקה פעמיים. ספרה שגויה אחת יכלה להפוך לחסרת תועלת סדרה שלמה של חישובים. פנקסיו התמלאו בטורי מספרים, בסקיצות גאומטריות, בהערות בשוליים. ההעתקים ילכו בתיבה אחרת מאשר המקורות, וז׳ומאר רשם על כל אחד מהם את מספר התיבה התאומה.

ז׳ופרואה לא יכול היה לשכפל את צנצנות הדגים שלו. דגימה באלכוהול אין לה העתק אפשרי. אבל הוא צייר כל דגימה בדיוק מספיק כדי שנטורליסט יוכל לזהות את המין לפי הציור בלבד. מאתיים וארבעים מינים, אחד אחד, עם הערות מפורטות על המקור, הגודל, התכונות האנטומיות המבחינות. ציורים קרים, מדויקים, נטולי הבעה, מסמכי עבודה יותר מאשר אמנות. אם הצנצנות יושמדו, הדפים יישארו.

ב-25 במרס הגיעה לקהיר ידיעה מדויקת יותר. הצבא העות׳מאני של הווזיר הגדול יוסוף פאשה התקדם מסוריה וקרב לגבול מצרים. חיבורו, במוקדם או במאוחר, עם הכוחות הבריטיים שנחתו באבו קיר נראה בלתי נמנע. קהיר תהיה עוד מעט מאוימת משני עבריה.

פורייה כינס את המלומדים באותו ערב.

– רבותיי, עלינו להחיש את השכפול. כל מה שאפשר להעתיק צריך להיות מועתק, ומהר. אחר כך… אחר כך יהיה מאוחר מדי.

הקצב התגבר. עבדו מהשחר עד חצות. מנורות השמן לא כבו עוד, והדיו הטרי הדיף ריח עד המסדרונות. המלומדים עבדו בצוותים של שניים, האחד מכתיב, השני כותב. סופרים צבאיים גויסו לסייע בהעתקת המסמכים המנהליים.

ב-8 באפריל קטע אירוע את העבודה. ז׳ומאר העתיק סדרת מדידות זוויתיות שנלקחו בדנדרה כשמרפקו פגע בקסת הדיו. הדיו נשפך על הדף. שלוש שעות עבודה אבדו. הוא הביט בדף ההרוס, בשחור שבלע את המספרים. אחר כך נטל דף חדש והתחיל מחדש. שורה אחר שורה. ז׳ופרואה, ליד השולחן הסמוך, הרים את עיניו, ואחר כך התכופף שוב על הדג שלו.

בספרייה לא נשמע עוד דבר מלבד קול הקולמוסים על הנייר, חריקת הדפים המתהפכים, הלחשושים בין המעתיקים. לעיתים קללה חנוקה כשכתם דיו קלקל דף כמעט גמור. אז היה צורך להתחיל הכול מחדש.

באפריל שלח ז׳ולואה מנה שנייה של העתקים בשיירת סוחרים שיצאה אל החוף. הוא שילם שוב חמישים פיאסטרים מראש לראש השיירה, שספר את המטבעות פעמיים, כאדם שידע שספינות טובעות, שתיבות נופלות מעגלות ושגנבים משוטטים בדרכים.

במקביל לעבודת ההעתקה גיבשו המלומדים את אסטרטגייתם המשפטית לעימות עם הנציבים הבריטיים. הם הכינו רשימה של החפצים שיגנו עליהם בראש ובראשונה. אבן רוזטה בראש, אחריה הסרקופגים הגדולים, הפסלים המונומנטליים, אוספי הנטורליסטיקה של ז׳ופרואה, המדידות הקרטוגרפיות של ז׳ומאר, פנקסיו של ז׳ולואה. לכל קטגוריה הכינו טיעונים המבוססים על ההבחנה בין רכוש מוסדי לרכוש אישי, בין חפצים שנאספו ליצירות שנוצרו.

מרסל ניסח את התורה שתנחה את הגנתם. מחברות הרישום אינן יצירי סקרנות אלא כלי עבודה. העתקי ההטבעה אינם עתיקות אלא נייר ודיו שהכינו המלומדים בעצמם. המכשירים המדעיים הם כלי עבודה מקצועיים, לא שלל מלחמה. הדגימות הטבעיות שייכות לממלכת הטבע, לא למדינה זו או אחרת.

– הסכמים מסוג זה מדברים על יצירי סקרנות טבעיים ומלאכותיים, אמר מרסל. יפה מאוד. עבודותינו אינן יצירי סקרנות, הן תוצרים מדעיים. עלינו להוכיח זאת.

– הבריטים ירצו לקחת הכול, השיב ז׳ומאר. אינני סבור שטיעונים…

– אזורים אפורים, קטע פורייה. הטיעונים שלנו ייצרו אותם. באזור אפור מנהלים משא ומתן. נציב סביר יסכים להשאיר דברים מסוימים. שם יש להשקיע את המאמץ.

– ואם הנציב אינו סביר? שאל ז׳ופרואה.

– אז נאבד הכול. פורייה עשה תנועה מעורפלת בידו. נהיה אלה שניסו. וההעתקים ישרדו.

גם השאלה המוסרית של הביזה נדונה. בישיבה באפריל העלה ז׳ומאר את הבעיה שהטרידה את כולם, בלי שאיש העז לנסח אותה במפורש.

– אספנו חפצים משלושה סוגים שונים. ראשית, את מה שהפקנו בעצמנו. מדידות, רישומים, הערות. זה שלנו, לדעתי, ללא עוררין. שנית, הדגימות הטבעיות. דגים, צמחים, מינרלים. הן אינן שייכות לאיש, והליקוט שלנו אינו שולל דבר מאיש. ולבסוף… החפצים שנלקחו מקברים, ממקדשים, מנקרופוליסים. אלה היו שייכים למצרים. אנחנו לקחנו אותם.

ז׳ופרואה התערב.

– בתיאוריה, כן. בפועל... הפלאחים שבוזזים קברים כדי למכור לנו חפצים היו בוזזים אותם בכל מקרה. רק האצנו את מה שכבר התקיים.

– זה מקהה, השיב ז׳ומאר. זה אינו מצדיק דבר.

ז׳ולואה, שנותר שותק לאורך כל הדיון, נטל לבסוף את רשות הדיבור.

– יש גם השאלה המעשית. אם נודה שהחפצים הללו שייכים למצרים, לא יישאר לנו שום טיעון נגד הבריטים. אם נאמר שהם שלנו, יש ללכת עד הסוף. לקחנו אותם. נשמור אותם. נפרסם.

פורייה הנהן.

– אם צדקנו או טעינו בלקיחתם, אמר, זה דיון אקדמי. החפצים בידינו. הבריטים יתבעו אותם. האם מישהו כאן סבור שעלינו למסור להם אותם מרצון, בשם עקרונות מוסריים?

איש לא השיב. אף מלומד באולם לא היה מוכן למסור מרצון שנים של עבודה. ז׳ופרואה הביט בשולחן, מרסל בידיו.

– אם כך, אנו מסכימים, אמר פורייה. נגן על האוספים שלנו. אך מתוך ידיעה מדוע. משום שהם שלנו, כמובן – ומשום שהמדע הצרפתי, כך אני מאמין, ישתמש בהם טוב יותר מאנשי הצבא הבריטיים.

מרסל הוסיף הסתייגות.

– ואם הבריטים ישתמשו בהם טוב מאיתנו? המוזיאון הבריטי הוא מוסד רציני. המלומדים שלהם מוכשרים. טיעון העליונות המדעית שלנו עומד רק אם אכן נפרסם את עבודותינו. אם האוספים שלנו יישארו בארגזים בפריז עשרים שנה, הבריטים יהיו צודקים בכך שלקחו אותם מאיתנו.

– נכון, הודה פורייה אחרי רגע. *יהיה צורך* לפרסם. בלי זה שום דבר ממה שעשינו כאן אינו מוצדק.

ב-12 במאי הגיע לקהיר קצין שנמלט מעמדה בדלתא, ובפיו חדשות. הבריטים, ששלטו ברוזטה מאז סוף אפריל, התעניינו אצל שבויים וסוחרים במה שאסף המכון המצרי. פורייה ביקש ממנו לחזור על סיפורו פעמיים. הנציבים הבריטיים יבואו אפוא עם דרישות מדויקות, ורשימתם כנראה כבר מוכנה.

במאי התבהרו החדשות הצבאיות. הבריטים עלו באיטיות במעלה הנילוס. העות'מאנים התקדמו מצפון-מזרח. ההתכנסות לעבר קהיר הייתה בלתי נמנעת, בהפרש של שבועות ספורים.

המלומדים החריפו עוד את מאמציהם. כל יום הביא עמו את מנת האילוצים וההחלטות שיש לקבל. מה להעתיק בראש ובראשונה? מה להשאיר? כיצד לחלק את הנייר, הדיו, הזמן בין פרויקטים שכולם נראו דחופים באותה מידה?

ברגעים כאלה התבהר ההבדל בין המלומדים. אחדים נכנסו לפאניקה, רצו להציל הכול, החלו עשרה פרויקטי העתקה בבת אחת מבלי לסיים אף אחד. אחרים, כמו ז'ומאר, שמרו על שיטתם, קבעו סדרי עדיפויות ברורים, והתמידו בהם בלי להתפזר.

פורייה התבונן בכל זה מקרוב. הוא רשם הערות, על האנשים ולא על החפצים. כיצד כל אחד מגיב ללחץ. מי שומר על צלילות דעתו. מי מאבד אותה. הערות אלה לא ישמשו לעולם ב*לוחות של התיאור של מצרים*. אך הן יסייעו לו, שנים לאחר מכן, לכתוב את ההקדמה ההיסטורית של החיבור.

בסוף מאי עבר פורייה בבית המלאכה אחרי חצות. המנורות עוד דלקו. שלושה מעתיקים עבדו בשתיקה, שחוחים על דפיהם. האחד העתיק מדידות טופוגרפיות. השני העתיק בנייר שקוף רישום של מקדש. השלישי תמלל תיאורים בוטניים. פורייה עצר במשקוף הדלת. אם הבריטים יקחו הכול, ההעתקים הללו הם מה שיישאר. הוא נשאר שם רגע, בלי שאיש מהם הרים את ראשו, ואז הלך.

באמצע יוני נקראה ישיבה אחרונה. צבאות האויב היו במרחק ימי צעדה ספורים בלבד מקהיר. על המלומדים היה לקבוע את סידוריהם האחרונים.

ז'ולואה ערך את המלאי הסופי של הצינורות שלו ב-20 ביוני. עשרים ושלושה צינורות נחושת ובהם אלפיים שמונים ושבעה רישומים. מאתיים שלושים ושבע מחברות רשימות. מאה שמונים ושלושה העתקים בנייר שקוף במשלוח הראשון, ועוד במשלוח השני, כולם כבר נשלחו. הוא רשם את הרשימה על דף שקיפל לארבע והחליק לתוך מקטורנו.

– רבותי, אמר פורייה, עשינו מה שיכולנו. עבודותינו משוכפלות. המלאי שלנו שלם. הטיעונים שלנו מוכנים. הבריטים יגיעו עם רשימותיהם. ולנו יש את שלנו. מה שיקרה אחר כך יהיה תלוי במשא ומתן. אבל אנו מוכנים ככל שאפשר להיות מוכנים.

ז׳ולואה נטל את רשות הדיבור.

– עד הסוף. הן לא יגיעו למחסני מוזיאון בריטי מבלי ששירתו את המדע.

איש לא הוסיף דבר. קיפלו את הדפים, כיבו מנורה. הישיבה התפזרה לפני חצות.

בימים האחרונים של יוני פתחו חנויות קהיר מאוחר וסגרו מוקדם. הסיירות הצרפתיות חלפו זו על פני זו בלי לדבר. במכון אירזו, ואחר כך פרקו כדי לבדוק.

V - תבוסת קהיר

ב-27 ביוני 1801 היה המצב הצבאי בלתי ניתן להחזקה. מנו, תקוע באלכסנדריה, לא יכול היה להושיט עזרה לקהיר. הגנרל בליאר, מפקד חיל המצב, פתח כמה ימים קודם לכן במשא ומתן על כניעה עם הגנרל האצ׳ינסון ועם הווזיר הגדול יוסוף פאשה.

אמנה נחתמה באותו יום. היא הסדירה את פינוי הצבא עם נשקו ומטענו, בלי לומר דבר מדויק על אוספי הוועדה. השתיקה הזאת לא הייתה אלא דחייה. הסעיף שיאיים עליהם באמת ייחתם בספטמבר, באלכסנדריה, תחת מספר שישה עשר.

המילה שקבעה הייתה כלולה במשפט אחד. הצבא יצא מקהיר עם נשקו ומטענו. המשפט הזה, שנקרא בקול רם בידי פורייה בישיבה המיוחדת של 28 ביוני 1801, לווה בשתיקה שז׳ולואה השווה אחר כך, ביומנו, לשתיקה בחדר חולה כשהרופא זה עתה חדל לדבר. ואז דיברו כולם בבת אחת, ז׳ופרואה, מרסל, ז׳ומאר, קולות מעל קולות, עד שפורייה הרים את ידו.

– המטען... האם זה כולל את הצנצנות שלי? אמר ז׳ופרואה. שלוש שנות אוספים. כל החי של הנילוס. מאתיים וארבעים מינים שאיש טרם תיאר.

– ומחברותי, אמר ז׳ולואה. מאתיים שלושים ושבע. המדידות המלאות היחידות שנעשו מעולם של מקדשי מצרים העליונה.

– ואבן רוזטה? אמר מרסל. היא באלכסנדריה, עם מנו. המפתח היחיד להירוגליפים שנמצא בשלושת אלפי שנה, והיא...

פורייה קרא שוב את הסעיף. הצבא יישא עמו את נשקו ואת מטענו. הוא חיפש פירצה בניסוח. המטען לא כיסה כמובן לא את הקולוסים ולא את הסרקופגים.

אבל הפפירוסים, המטבעות, הצנצנות של ז׳ופרואה, אוספי הצמחים, העצמות? האם מחברות הרישום היו מטען, או אוספים שנעשו למען הרפובליקה? האם מחברת עבודה של אמן יכולה להיחשב לדבר אחר מאשר חפץ אישי במובנו של הסכם כניעה? פורייה הניח את הטקסט, ואז נטל אותו שוב.

אבן רוזטה, באלכסנדריה, לא הייתה תלויה באמנה הזאת. העתקי ההטבעה של מרסל – נייר ודיו שהכין בעצמו – האם נכנסו תחת מטען, אוסף או יצירה רוחנית?

– המילה מעורפלת, אמר פורייה. ״מטען״. הם לא הגדירו את המונח. מונח שאינו מוגדר הוא... משתנה. עלינו לקבוע את תחומו, מה הוא מכסה ומה אינו מכסה.

האסטרטגיה המשפטית של מרס מצאה סוף סוף טקסט להתאמן עליו. התנגדות צבאית לא באה בחשבון, שכן לא היה להם נשק והם לא היו יודעים להשתמש בו. נותרה התנגדות טקסטואלית, שהיא למצוא במילות האמנה את הסדקים שדרכם אפשר להעביר את אוספיהם. המחברות הפכו לכלי עבודה, העתקי ההטבעה למסמכים, המכשירים המדעיים לחפצים מקצועיים. לכל קטגוריית חפצים היה קו ההגנה שלה.

בימים שלאחר קריאת האמנה החליפו הסמטאות סביב המכון את מבקריהן. סוחרים מחאן אל-חלילי החלו להסתובב ליד השער, לא מוכרי הבדים והתבלינים, אלא אלה שמכרו עתיקות שנים רבות וידעו לקרוא בתנועותיו של אירופי מה הוא רוצה לקנות עוד לפני שהוא עצמו יודע.

סולימאן אל-קבאני – אותו אחד שבא לטאניס שנה קודם לכן עם תרמיל הבד שלו – הופיע בשער המכון בבוקר ה-30 ביוני עם ארגז עץ. בתוכו היו עשרים ושניים *שאבטי* מאבן גיר צבועה, חמש חרפושיות מפיאנס כחול, שלושה קמיעות זהב מהתקופה המאוחרת. הוא הניח את הארגז על שולחן השומר ואמר, באמצעות נער ששימש כמתרגם: ״מחיר רגיל. לפני שהאנגלים לוקחים הכול.״

מרסל, שעבר שם במקרה, התבונן בתכולת הארגז. *השאבטי* היו אותנטיים, מהתקופה התבאית, השושלת השמונה עשרה או התשע עשרה, אבן גיר צבועה עם פיגמנטים שעדיין חיים. החרפושיות היו מפיאנס איכותי. קמיעות הזהב היו אמיתיות.

– מאין החפצים האלה? שאל.

הנער תרגם. סולימאן אל-קבאני השיב ללא היסוס. מתבאי, מקבר של פקיד שנמצא בחורף הקודם בידי פלאחים שחפרו כדי להרחיב את המרתף שלהם. הוא קנה אותם. כעת הוא מוכר אותם מחדש משום שידע שהוועדה עוזבת את מצרים ושהבריטים, המבינים פחות, ישלמו פחות.

מרסל קנה את הארגז כולו בארבעים פיאסטרים ורשם קבלה מתוארכת ל-30 ביוני בפנקסו האישי. עשרים ושניים השאבטי נכנסו כך למלאי שלו עצמו, לא לאוספי המכון, ולכן יחמקו, תיאורטית, מכל דרישה שתכוון אליהם. השוק המקומי קרא את האמנה מהר יותר מהדיפלומטים.

ז׳ופרואה הגיב אחרת. הסדקים המשפטיים שעממו אותו. הוא רצה מאזן כוחות.

ז׳ופרואה כתב לגנרל בליאר מכתב בן עמוד אחד. מאופק, ללא רגשנות. הוא הסביר בו שאוספיו הטבעיים מייצגים עבודת שטח ללא אח ורע, שמאתיים וארבעים מינים של חי הנילוס והדלתא טרם תוארו בידי המדע האירופי, ושאם הנציבים הבריטים יתפסו אותם, הוא מוכן להשמידם ולא למסור אותם.

– אני לא מאיים עליהם, אמר לפורייה, שקרא את הטיוטה מעבר לכתפו. אני מזהיר אותם. זה מה שיקרה אם ״מטען״ יוחל כלשונו על אוספיי.

– הם יאמינו לך?

– אשרוף אותם לפני שיחליטו אם להאמין לי או לא.

פורייה קיפל את הטיוטה. ז׳ופרואה לא היה אדם שמבלף. הוא בילה את שהותו במדינה הזאת בצאת מגלריות על ארבע, ידיו בבוץ, נושא בעצמו את צנצנות האלכוהול שלו בחום. הוא שקל את האיום הזה זמן רב לפני שכתב אותו. זו הייתה התשובה היחידה העולה בקנה אחד עם מה שחשב על עבודתו, שהיא שייכת לו ולא לצבא שמימן אותה. מוטב שהצנצנות הללו לא יתקיימו מאשר שיישנו בלונדון במרתף, נפתחות בידי מי שלא יידע מדוע *Polypterus bichir* חשוב.

– שלח את המכתב, אמר פורייה.

ההעתקים, דרך אגב, נסעו זה זמן רב. מאז הלילה שבו נשרף הצי הצרפתי ונשקע באבו קיר, ידעו המלומדים שהם מנותקים מפריז. אין ספינות צרפתיות בנמלים. השליחים יצאו בדרכי יבשה לא בטוחות, משיירה לשיירה ומנמל לנמל, וההגעה ארכה שישה חודשים.

כבר מ-1799 החלו כמה מהם לשלוח חבילות באוניות ניטרליות – כלי שיט דניים, שוודיים, אמריקנים – שעגנו באלכסנדריה לצורך סחר התבואה. אוניות אלה נבדקו רק לעיתים רחוקות בידי הבריטים, ששלטו בים אך חסו על הניטרליים.

פורייה שלח כך, בבריק דני באוקטובר 1799, גליל נייר ובו שלושים דפי הערות לשוניות על השפה הקופטית. ניסיונו הראשון בדקדוק. כשחזר לפריז ב-1801, חיכו לו שלושים הדפים במכון, מעט עובשים אך קריאים.

מרסל נהג אחרת. כבר בחורף 1799-1800 הדפיס בעצמו, בבית הדפוס שניהל בקהיר, הדפסים של אבן רוזטה, העתקי הטבעה אמיתיים שהתקבלו על ידי מירוח דיו על האבן לפני הנחת הנייר. הגנרל דוגואה נשא את הדפים הללו לפריז באביב 1800, והמכון מסר אותם למזרחנים, ובהם סילבסטר דה סאסי. אירופה יכלה כבר להתחיל לקרוא את הכתובת שהצבא לא היה בטוח שישמור עליה.

ז׳ולואה ניסה לשלוח חבילת רישומים באונייה אמריקנית בינואר 1800. האונייה יורטה בידי פריגטה בריטית מול חופי כרתים ונערכה בה חיפוש. ניירותיו של ז׳ולואה נתפסו, נבדקו ואז הוחזרו, שכן הבריטים לא ראו בהם אלא מדידות אמנותיות חסרות עניין צבאי. היה לו מזל, והוא ידע זאת.

מכיוון שאי אפשר היה לסמוך על הניטרליים, אימץ ז׳ולואה שיטה אחרת. כל המסמכים החיוניים – רישומיו החשובים ביותר, מדידות מרסל, מדידות ז׳ומאר – הועתקו בכפל. מקור אחד נשאר אצל המלומד. העתק אחד יצא בהזדמנות הראשונה שנקרתה. אם ההעתק הגיע, מה טוב. אם יורט, המקור שרד.

ז׳ומאר הפך זאת לפתק לפורייה. הוועדה נמצאת במצבם של חיילים הטומנים את תחמושתם במקומות אחדים לפני קרב. אם מחסן אחד נלקח, נותר אחר. תפיסה עלתה בשנת עבודה, לא בכולה.

השכפול הצליח ברוב המשלוחים. לא בכולם. שתי מחברות של ז׳ולואה, שהעתקיהן לא הושלמו ושאותן שלח במקור, מחוסר זמן, באונייה שוודית בסוף 1800, לא הגיעו לפריז לעולם. רק ההעתקים הלא גמורים, שנותרו בקהיר, שרדו. לא נודע מעולם מה עלה בגורל המקוריים. טבעו בים, נתפסו, אבדו בתנועת הסחר הלבנטיני.

שתי המחברות החסרות הללו כללו כמאתיים רישומים מאזור הדלתא. האתרים של סאיס, של בובאסטיס, של טאניס, שז׳ולואה ביקר בהם בקיץ ובסתיו 1800 ושלא יראה עוד לעולם. העתקיהם, פחות מפורטים, יופיעו ב*תיאור של מצרים* עם ההערה הדיסקרטית ״על פי העתקים, המקורות אבדו״.

זה היה הזכר הציבורי היחיד לאובדנים אלה. ז׳ולואה לא דיבר עליהם מעולם בזיכרונותיו.

היה כאן, פורייה ראה זאת, חוסר סימטריה יסודי בין מה שהצרפתים לקחו ממצרים לבין מה שהבריטים ייקחו מהצרפתים. הצרפתים לקחו חפצים – אבנים, ברונזות, פפירוסים – והעתקים של חפצים אלה. הבריטים, כשתבוא הכניעה, יקחו את החפצים וישאירו את ההעתקים. לנייר ולדיו לא היה ערך לא ברשימות של הסכם שלום ולא בגלריות של מוזיאון.

פורייה סיכם אותה בישיבה של המכון, בשלושה משפטים.

– הם ייקחו את המקוריים. אנחנו את ההעתקים. והעתקים... הם השלל האמיתי.

הוא אמר זאת בעמידה, מול הארגזים, בלי היסוס. מה שלא אמר – ושינסח שנים לאחר מכן, בהערותיו על *התיאור* – הוא שחוסר הסימטריה הזה לא היה מקרי. זהירותו של המובס, שננקטה עוד לפני התבוסה. זו הייתה כנראה סוג התבונה האסטרטגית היחיד שהמלומדים הפעילו בפועל מראשית הדרך. אך בשבתו אחר כך שאל את עצמו אם זה נכון או שזה פשוט מה שמספרים לעצמנו כדי לשאת את מה שלא הצלחנו למנוע.

היו להם שבעה עשר יום.

שבעה עשר יום בין חתימת האמנה ליציאת הטור, לא יום אחד יותר. איש לא אמר שזה מעט מדי.

מה שעשו האנשים האלה בזמן הזה לא דמה למה שהכינו. הם הכינו טיעונים – רשימות, תזכירים, הבחנות משפטיות בין סקרנות ליצירה, בין רכוש אישי לאוסף המכון. הם עבדו בלי לדבר. עד מהרה לא היו עוד ישיבות. כל אחד נשאר במחסניו, ליד ארגזיו. השיחות שהתקיימו היו קצרות וטכניות, על החבל שיש להשתמש בו, על המשקל לכל גלגל, על מספר שכבות הבד לצנצנות.

לא נשמע עוד במכון דבר מלבד הפטישים ורשרוש הקש.

פורייה עבר ערב אחד אצל ז׳ולואה ושוחח איתו על השרשרת הארוכה החוצה את ההיסטוריה. הרומאים שרוקנו את מצרים מאובליסקיה, הצלבנים שבזזו

את ביזנטיון, המלכים שמילאו את חדרי הפלאות שלהם. כל תקופה והצדקותיה. הקורבן, לעומת זאת, נשאר אותו הדבר. ז׳ולואה הקשיב לו עד הסוף. ״ללא ספק״, אמר, וחזר אל ארגזו. פורייה הלך.

ואז, בבוקר היום השבעה עשר, כשהעגלות היו מוכנות, איש לא נתן פקודה. האנשים יצאו לחצר, התארגנו מעצמם ותפסו את מקומם בטור בלי שיבקשו מהם, כחיילים, לראשונה מאז טולון.

ריח של עץ, דבק ואלכוהול ריחף במסדרונות המכון כשהטור החל להיערך בחצר. ז׳ולואה עבר בפעם האחרונה בחדרים. הקירות שמרו על עקבות האוספים שתפסו את השולחנות במשך שלוש שנים. עיגולי אבק במקום שבו נחו הצנצנות, קווי גיר במקום שבו קבע ז׳ומאר את דפי המדידות שלו. חורי מסמרים בקורות שבהן נתלו המומיות לצורך הרישומים האנטומיים.

ז׳ולואה יצא לחצר. הטור המתין. העגלות היו עמוסות. בהמות המשא נשפו בחום הבוקר.

ז׳ולואה בדק בפעם האחרונה שתיקיו מהודקים לאגף הסוס שהוקצה לו.

מצרים שצרפת תשמור הצטמצמה לכל מה שאדם יכול לשאת על אוכף. מה שלקחה ממצרים התגלגל מאחוריו, בארגזים שהבריטים יפתחו בעוד חודשיים. הוא הדק את הרצועה. איש לא ייתן אות, והוא לא המתין לאחד. הוא יצא מהחצר ראשון.

VI - הירידה לרוזטה

באמצע יולי החל פינוי קהיר. שלושה עשר אלף איש, מהם חמשת אלפים חולים או מתאוששים, מאתיים אזרחים, מלומדי הוועדה שנותרו בקהיר, כולם יצאו מהעיר בטור בפיקודו של הגנרל דמאס. מעטים הביטו לאחור. רובם נעצו את עיניהם בגבו של מי שצעד לפניהם.

ביום הראשון, בסוף אחר הצהריים, חסמה סיירת עות׳מאנית את דרך הטור. עשרים פרשים טורקים במדים, בפיקודו של ביי שדיבר צרפתית. הם באו ממחנה הווזיר הגדול.

הגנרל דמאס התקדם לבדו כדי לדבר. הביי ירד מסוסו. חילופי הדברים נמשכו עשר דקות. המלומדים, שהתקבצו במרכז הטור, לא יכלו לשמוע אך ראו את התנועות. הביי הצביע צפונה. דמאס הראה מסמך, ככל הנראה אמנת הפינוי שנחתמה עם הגנרלים בעלי הברית.

פורייה התקרב עד לטווח שמיעה ושמע את הביי.

– אתם עוזבים את קהיר. טוב. אבל ארגזיכם נשארים במצרים.

דמאס השיב משהו שפורייה לא קלט. הביי התעקש.

– החפצים הללו שייכים למצרים. לקחתם אותם ממקדשינו, מקברינו. הם לא ייצאו.

– אדוני, חתמנו על אמנה עם הגנרלים בעלי הברית, ובהם הווזיר הגדול שלכם. איתם עליך לדון בשאלות הללו.

הביי סימן לפרשיו. עשרים רומחים הורמו. דמאס לא זע.

– אם תנסה לעצור את הטור הזה, אתה מפר אמנה שראשיך שלך חתמו עליה. איני סבור שקונסטנטינופול ציוותה עליך זאת.

הביי היסס. הוא הביט בארגזים שעל העגלות, בחיילים הצרפתים הפרושים במערך קרב, ואז באופק הריק שמאחוריו. לא נראתה תגבורת עות׳מאנית.

הוא עלה שוב על סוסו.

– אנו מלווים אתכם זמן מה. כדי לפקח.

– כרצונכם.

הסיירת הטורקית עקבה אחר הטור במרחק מאה מטרים במשך יומיים. הפרשים לא דיברו עם איש. עם שחר היום השלישי נעלמו. דמאס שיער שחזרו לדווח לווזיר הגדול.

בערב היום השלישי שאל ז׳ולואה את פורייה, בלי להאמין יותר מדי.

– אתה חושב שיחזרו?

– העות׳מאנים? לא. העיר בידיהם. מה שרצו לדעת הוא אם אכן... רוקנו אותה. עכשיו הם יודעים.

– ואז?

– אז הם ימתינו עד שהבריטים ייקחו מאיתנו את ארגזינו. אחר כך יתבעו את אותם חפצים מהבריטים. זה פשוט יותר מלקחת אותם מאיתנו.

ז׳ולואה חיפש התנגדות, לא מצא, ובחש באש בקצה מקל.

המלומדים צעדו באמצע הטור, כשמטעניהם על עגלות. ההקלה על כך שחמקו מן הסכנה, העצב על עזיבת מצרים, פינו כבר אצל רובם את מקומם לדאגה לאוספים.

לא צעדו מהר. שלושה עשר אלף חיילים עם עגלות בחול הם התקדמות איטית, שמקצבה נקבע בעצירות ובחלוקות מחדש של המטען כשבהמה צלעה או גלגל שקע.

ז׳ולואה צעד ברגל רוב הזמן כדי לחסוך את סוסו. בכל פעם שהחיה מעדה על אבן או בגומת חול, שמע את הצינורות מתנגשים בקול עמום באוכף והסתובב.

דאגתו העיקרית של ז׳ופרואה הייתה החום על צנצנות האלכוהול שלו. הזכוכית מתרחבת בחום, גם האלכוהול, אך לא באותו קצב. ואם ההתרחבות תגרום לסדק מיקרוסקופי, האלכוהול יתנדף והדגימות יתכלו בתוך ימים ספורים. הוא עטף כל צנצנת בשתי שכבות של בד לח שעוזריו חידשו בכל עצירה, שואבים ממאגרי המים שלהם.

– אתה מבזבז מים, אמר לו קצין שהבחין במהלך.

– את המים אפשר להחליף. את הדגימות האלה לא.

הקצין התרחק בלי להתעקש. בחום יולי, עם אנשים הסובלים מצמא, הטיעון לא היה משכנע. אך ז׳ופרואה המשיך.

ביום הרביעי החליק אחד מארגזיו של ז׳ומאר מהעגלה במעבר סוללה ונפתח למחצה בחול. האנשים עצרו. ז׳ומאר קפץ מהסוס, דחק הצידה את החיילים שניסו לעזור לו, בדק את הגלילים אחד אחד. בשלושה מהם היו עקבות קלים של חול בקפלי הבד המשומן. דבר לא חדר לנייר.

ז׳ומאר תקע שוב מסמרים בארגז, ציווה להעמיס אותו אחרת, שטוח, עם חבל נוסף.

– התמזל מזלך, אמר פורייה שצפה בכל הסצנה.

– זה לא מזל. זה חבל.

בשקיעת היום החמישי הביאו שני חיילי המשמר עריק למחנה. צעיר כבן עשרים, מליון על פי מבטאו, שנמלט מקהיר שלושה ימים לפני הפינוי. מצאו אותו מוסתר בחורשת דקלים, רעב, רגליו מדממות.

הגנרל דמאס הורה להביאו לאוהלו. פורייה, שעבר בקרבת מקום, שמע את החקירה.

– למה ערקת?

– רציתי להישאר במצרים, אדוני הגנרל. לא לחזור לצרפת.

– להישאר בשביל מה?

– לעבוד. להתחתן אולי. כאן אני יכול לחיות. בצרפת אחזור לבית החרושת.

דמאס הביט בו בלי לומר דבר זמן רב.

– אתה יודע מה קורה לעריקים?

– כן, אדוני הגנרל.

– אתה יודע, ובכל זאת ערקת?

– אני בן עשרים ושלוש. עברו עליי כאן שלוש שנים. למדתי ערבית. אני מכיר את קהיר טוב יותר מליון עכשיו. מה אעשה בצרפת?

דמאס הוציא את העריק וקרא לאדיוטנט שלו. פורייה שמע את גזר הדין. בלי מועצת מלחמה, בלי הוצאה להורג, במרחק שבוע מרוזטה. העריק ילך באזיקים עד רוזטה, ואז יוחזר לשורות. סמל ריתק את האזיקים לקרסוליו. הפטיש נקש פעמיים. האיש לא צעק.

למחרת בבוקר צעד עם פלוגתו, קרסוליו משופשפים מן האזיקים. ז׳ופרואה, שהיה לו ידע רפואי, נתן לו משחה.

– שים את זה הערב. זה ימנע זיהום.

– תודה, אדוני.

– למה באמת ערקת?

החייל היסס.

– כי... אינני רוצה לראות מה יקרה עם האנגלים. הולכים לתת להם את גילוויינו. נשאתי את ארגזי מסייה ז׳ומאר בתבאי. ראיתי מה מדדנו, מה ציירנו. ועכשיו נותנים הכול. אז העדפתי להישאר כאן.

ז׳ופרואה לא השיב וסגר שוב את צנצנת המשחה. החייל חזר לפלוגתו, גורר את אזיקיו.

באותו ערב סיפר ז׳ופרואה את השיחה למרסל.

– הנער הזה הבין משהו שקצינים רבים עדיין לא הבינו. אנו לא חוזרים כמנצחים. אנו חוזרים... איך לומר. כמי שנושלו.

– הוא הבין, כן. ונשא אזיקים בשל כך.

– כן, אמר ז׳ופרואה, ולא הוסיף דבר.

העריק צעד עם הטור עד רוזטה. פורייה למד מאוחר יותר שניצל את הבלבול שבהגעה כדי להיעלם בכפר על גדת הנהר. הוא לא שב לצרפת לעולם.

ביום השישי התנפלה סערת חול על הטור בעת שעצר בכפר בדלתא. החיילים התחבאו כמיטב יכולתם בבתים נטושים או מתחת לעגלות ההפוכות. החול בא מכל עבר בבת אחת, מסתחרר, מחפש את הסדקים, את הפיות הפתוחים, את העיניים הפקוחות למחצה. האנשים כיסו את פניהם במעיליהם ונשמו דרך הבד. הסוסים הפנו את אחוריהם לרוח וסגרו את עיניהם, נחיריהם מכווצים. הגמלים כרעו וחיכו, סבלניים ואדישים, כאילו חיכו לסערות חול מאז ומעולם, מה שהיה פחות או יותר נכון.

המלומדים כיסו את ארגזיהם בשמיכות ובאוהלים מאולתרים והקדישו שעות להחזיק את ההגנות מול הרוח, לתפוס את הרצועות שהמשבים תלשו. החול חדר לכל מקום. לבגדים, לעיניים, מתחת לפקקי השעם. ז׳ולואה החזיק את סוסו ביד אחת וביד השנייה החזיק שמיכה על תיקיו, פניו מוסבות אל צוואר החיה כדי לנשום.

ז׳ופרואה נע מארגז לארגז וצעק הוראות שהרוח נשאה לפני שהגיעו ליעדן. הסכנה, הפעם, כבר לא הייתה החום. צינור של ז׳ולואה שנרטב – רישומים מטושטשים. גליל של ז׳ומאר שנתמלא חול – מדידות שאפשר לשחזר בקצת עבודה. אבל צנצנת שנשברה בארגז, האלכוהול נשפך על הצנצנות האחרות, ובמגע עם פנס – כל אוסף חי הנילוס היה עולה בעשן. הוא הורה לכבות את כל הפנסים ברדיוס חמישים מטר. עבדו בחשכה מוחלטת, ממששים, מזהים את הארגזים לפי צורתם ולפי האופן שבו הגיבו למכות אגרוף.

עוזריו – שני סטודנטים צעירים מבית הספר הפוליטכני שסבלו קשות מחום המדבר לאורך כל הדרך – עבדו באותו לילה בלי להתלונן. כל תיבה נבדקה, כל רצועה הודקה, כל פקק נבחן בחשכה. כשהסערה שככה בסביבות ארבע לפנות בוקר, ידיו של ז׳ופרואה עדיין היו אחוזות בעווית ברצועת התיבה האחרונה.

בבוקר התמצה המאזן בפקק שנתלש מצינור של ז׳ולואה, בשלושה דפים שהדיו בהם נמרח קלות ובצנצנת דגים עם סדק זעיר בבסיסה. הדגימות הועברו לצנצנת חלופית.

ז׳ופרואה נשא אותה עמו מקהיר למטרה זו, ולא לשום מטרה אחרת.

ביום השביעי, בסביבות הצהריים, פגש הטור שיירת פליטים קופטים שנמלטו לעבר החוף. כשלושים משפחות עם חמוריהם הטעונים צרורות, ילדים שהלכו יחפים בחול, זקנים שנישאו על אלונקות מאולתרות.

מנהיגם, כומר שדיבר צרפתית, ניגש אל דמאס.

– אדוני הגנרל, אנו נמלטים מפני פעולות התגמול. מאז שהצרפתים עוזבים את קהיר, המיליציות העות׳מאניות שורפות את כנסיותינו. אנו הולכים לחוף כדי להסתופף תחת חסות בריטית.

דמאס ציווה לחלק מים. הכומר סירב.

– שמרו את המים לחייליכם. יש לנו בארות במרחק שעתיים מכאן. אבל אמרו לי, האם הבריטים יגנו על הנוצרים כשתלכו?

– אינני יודע, אבי. זה לא עניין שלי.

– זה היה עניינכם כשהבטחתם לנו חופש דת ב-1798. עכשיו אתם הולכים ואנחנו נשארים.

דמאס לא השיב. הכומר שב אל שיירתו.

מרסל האזין לשיחה. הוא פנה אל פורייה.

– הבטחנו הרבה דברים כשהגענו. שחרור המצרים, סוף שלטון הממלוכים... סוף הדיכוי של הקופטים. מודרניזציה של הארץ. אנו עוזבים ומשאירים את מצרים בדיוק כפי שמצאנו אותה. אולי אף גרוע מכך.

– בכל זאת אנו משאירים משהו. את מדידותיו של ז׳ומאר, את רישומיו של ז׳ולואה... *עבודתינו* יפורסמו.

– כן. אנו משאירים ספרים. ואילו הם נשארים עם פעולות התגמול.

הפליטים הקופטים עמדו להמשיך בדרכם צפונה, הטור הצרפתי – צפון-מערבה, כל אחד בפיצול הדרך שלו.

ז׳ומאר, שלא אמר דבר במהלך כל השיחה, שאל את הכומר בטרם התרחק :

– כנסייתכם בקהיר, זו של סן-סרז׳, האם נשרפה?

– לא, אדוני. עדיין לא. אבל היא תישרף.

– איך אתה יודע?

– כי היא תמיד נשרפת. כל עשרים שנה, כל שלושים שנה. זו ההיסטוריה של מצרים. אתם רק עברתם כאן.

ביום השמיני של הצעדה חצו כפר שתושביו נמלטו. בתים נעולים, רחובות ריקים, ריח של לחם חם מאפייה שננטשה רק לפני שעות ספורות. הטור לא עצר. החיילים צעדו כשעיניהם נעוצות קדימה.

חיילים פרשו מן הטור. שתי דקות לאחר מכן יצאו מחצר. אחד נשא כד חרס בגובה מטר. בפנים נשמע קשקוש של משהו מתכתי. קצין קרא להם לחזור. הכד ננטש בשולי הדרך.

ז׳ולואה עצר. הוא הרים את הכד. בפנים היו שבעה מטבעות ארד תלמיים, שלוש חרפושיות מפיאנס וקמע של אופואוט מאבן גיר צבועה, כל האוצר הביתי של משפחה שיצאה לדרך עם מה שיכלה לשאת.

– מה עושים בזה? שאל ז׳ומאר.

ז׳ולואה בחן את המטבעות אחד אחד, הפך אותם, תארך אותם בראשו. תלמי הרביעי או החמישי, אם לשפוט לפי הפרופיל. החרפושיות היו עשויות היטב. קמע אופואוט היה מאבן גיר צבועה בקפידה, העיניים משורטטות בגוון אוקרה אדום.

ז׳ולואה החזיר אותם לכד. הוא הניח אותו למרגלות קיר הבית הקרוב ביותר, בצל. במקום שבעליו ימצא אותו בשובו, אם ישוב. המיקום היה מכוון. לא בשולי הדרך, שם מישהו אחר היה לוקח אותו, אלא בחסות הקיר, בשקע שז׳ולואה יצר קלות בעקב מגפו, כדי שהכד לא יתגלגל.

– ממשיכים.

הם חזרו אל הטור. הכד נשאר ליד הקיר.

ביום העשירי ראו לראשונה מזה חודשים את הים. כמה חיילים צעקו. אנשי המדע הביטו בשתיקה. האור על המים היה שונה מזה שעל החול. קר יותר, נע יותר, כחול ים-תיכוני שז׳ולואה ניסה לצייר עם צאתם מטולון שלוש שנים קודם ולא מצא את הגוון הנכון.

– הים, אמר פורייה.

הוא לא אמר יותר. הוא התכוון לומר «ועכשיו הבריטים».

ביום האחד-עשר בבוקר, כעשרים קילומטרים מרוזטה, הצטרפו אל הטור שני קצינים בריטים רכובים. הם הגיעו ממחנהו של הגנרל האצ׳ינסון עם צו משימה חתום, שהטיל עליהם לבדוק את המטען הצרפתי לפני הכניסה לעיר.

דמאס קיבל אותם בנימוס קפוא.

– רבותי, ניכנס לרוזטה כשהתיבות שלנו חתומות. הבדיקה תיערך בעת העלייה לספינות, כפי שקובעת האמנה, לא קודם.

הסגן הבריטי, צעיר כבן שלושים בשם תורנטון, התעקש.

– יש לנו פקודה לוודא שאינכם נושאים תחמושת או ציוד מלחמה. זו פורמליות.

– פורמליות שתמתין לעלייה לספינות. עד אז העגלות שלי אינן נפתחות.

תורנטון הביט בתיבות שהיו מסודרות בשורה על העגלות. אפשר היה לראות את המספרים הצבועים על דפנותיהן, מ-I עד LXIII. שישים ושלוש תיבות מתחת לברזנטים.

– גנרל, אם תסרבו לבדיקה, נוכל לעכב את עלייתכם לספינות בכמה ימים.

– עכבו. נחנה כאן בינתיים.

הקצין הבריטי האחר, המבוגר יותר, התערב.

– סגן, עזוב. אלה אנשי מדע, לא מבריחים. בתיבותיהם יש אבנים ורישומים. הגנרל האצ׳ינסון יודע זאת.

תורנטון היסס, ואז הצדיע ויצא עם עמיתו.

פורייה פנה אל דמאס.

– אתה חושב שהם באמת יעכבו אותנו?

– לא. הם רצו לראות את תגובותינו. לדעת אם יש לנו משהו להסתיר. עכשיו הם יודעים שנגן על תיבותינו.

– וזה דבר טוב?

– תלוי בנציב. אם הוא איש משא ומתן, כן. אם הוא שודד...

הטור המשיך בצעדתו. בשעה אחת-עשרה הופיעו דקלי רוזטה באופק, ואחריהם שפך הנהר. הפריגטות הבריטיות עגנו הרחק מהחוף. עשן מטבחיהן עלה ישר אל השמיים חסרי הרוח.

הם חנו באותו לילה במרחק שעתיים הליכה מרוזטה. ראו את אורות העיר באופק. עדיין לא צורות, רק זוהר נמוך ומפוזר. בשבועות הראשונים של המשלחת, אור כזה באופק היה אומר עיר לכבוש, מפה לשרטט, עבודה. באותו לילה הוא בישר את בואם של הבריטים.

פורייה קרא שוב, לאור פנס מוחזק נמוך, את הדפים הראשונים של תזכירו של ז׳ומאר. הטיעון היה איתן. מה שמנע ממנו שינה היה השאלה אם יש לנציב הבריטי מרחב פרשנות בהוראותיו. דיפלומט בעל הוראות נוקשות אינו מקשיב לטיעונים. הוא רושם אותם ומעביר ללונדון. דיפלומט בעל מרחב תמרון יכול להשתכנע. פורייה לא יידע דבר בטרם יעמוד מולו. הוא קיפל את הדפים והנמיך את הפתילה.

ז׳ופרואה בדק את תיבותיו פעמיים מאז הקמת המחנה. הפקקים החזיקו. לא נותר דבר לעשות מלבד לישון. ז׳ומאר רשם בפנקסו את רשימת החפצים שבכוונתו להגן על סיווגם ככלים מדעיים. לא כפריטי סקרנות הניתנים להחרמה. שלושים ושתיים רשומות. אחר כך נרדם בבגדיו.

ז׳ולואה נשאר לשבת בחוץ לאחר שאש המחנה כבתה. השמיים היו בהירים. הוא החזיק את תיקיו צמוד אליו, הפנקסים היקרים ביותר בתוכם. מחר, הבריטים, הנציב שלהם, התזכיר, הדיונים על מה שייך למי לפי איזה סעיף.

הטור הגיע לרוזטה בסוף יולי 1801. שנים-עשר ימי צעידה מקהיר. חיילי בליאר עלו בשבועות שלאחר מכן על ספינות בריטיות באבוקיר. אנשי המדע השיגו הסכמה להישלח בים לאלכסנדריה עם תיבותיהם, תחת דגל שביתת נשק, כדי ללוות את גורל אוספי המכון. מנו עדיין החזיק בעיר, חסומה בידי הבריטים מאז האביב ונצורה מאז ה-17 באוגוסט. אנשי המדע שוכנו במחסנים בנמל, תיבותיהם מוערמות סביבם. הדיונים על האוספים יחכו לכניעתו של מנו, כשהבריטים יהיו בעמדה לדרוש אותם. במשך יותר מחודש, בעוד מנו ניהל משא ומתן והבריטים המתינו בסבלנות, אנשי המדע שמרו על תיבותיהם.

פרק ד׳ : התבוסה והשיבה

I - העתיקות הגדולות

ב-3 בספטמבר 1801, יום לאחר חתימת אמנת הכניעה של אלכסנדריה, הגיע הנציב הבריטי וויליאם ריצ׳רד המילטון למחסן שבנמל שבו שוכנו אנשי המדע הצרפתים, מלווה באדוארד דניאל קלארק, חוקר עתיקות שמונה בידי הגנרל האצ״ינסון לנהל את הבדיקה הפיזית של האוספים.

המילטון, מזכירו של לורד אלגין, בן עשרים וארבע, שהוכשר בעתיקות הקלאסיות בקיימברידג׳, תיאם את המשא ומתן הדיפלומטי. על קלארק הוטל לזהות ולרשום את האוספים הצרפתיים פריט אחר פריט. הם הגיעו עם מזכיר ושני חיילים שנשאו פנקסים ריקים.

ז׳ולואה ופורייה ייצגו רשמית את הוועדה במשא ומתן זה. משימתו של ז׳ומאר הייתה להגן על המדידות הקרטוגרפיות ועל מכשירי המדידה. הוא חזה את הטיעונים של הצד שכנגד, אחד אחד.

ערב הפגישה הראשונה עם המילטון ניסח מחדש במונחים משפטיים את התזכיר שנכתב באפריל. כל הלילה. בפוליטכניק לימדו אותו לצפות את ההתנגדות לפני שהועלתה. הוא אימת זאת במצרים, מדידה שנויה במחלוקת אחר מדידה שנויה במחלוקת, ולא הבין מדוע המשפט יציית להיגיון אחר. הגרסה החדשה הבחינה, בכל הנוגע לז׳ומאר, בין שלוש קטגוריות של חפצים.

ראשית, עתיקות במובן הצר, חפצים שקדמו למשלחת ושנוכחותם במצרים לא הייתה תלויה בשום עבודה צרפתית. קטגוריה הניתנת להחרמה, ללא דיון.

שנית, תוצרים אינטלקטואליים, מדידות, חישובים, תצפיות, רישומים שנעשו בידי חברי הוועדה. עבודות אלה לא היו קיימות לפני שנוצרו. אי אפשר היה להשוותן לחפצים שנמצאו.

שלישית, אזור אפור, המכשירים המדעיים שהובאו מצרפת. לא עתיקות ולא תוצרים אינטלקטואליים, אלא כלי עבודה שהחרמתם תשלול מן הוועדה את יכולתה לעבוד בעתיד.

– זה מאוד ברור, אמר פורייה בלי להרים את עיניו מהדף האחרון. נותר לדעת אם המילטון רגיש לבהירות. זה לא גודל שנמדד היטב.

– אם לא, אמר ז׳ומאר, סימן שהוראותיו מחייבות אותו להתעלם מהבחנות משפטיות. ובמקרה כזה שום טיעון לא יועיל.

– אתה פסימי.

– מדויק.

פורייה חייך.

קלארק נכנס לחצר המחסן. הוא עצר באמצע החצר, הסתובב לאט סביב עצמו, ספר את התיבות במבט מקיף. שישים ושלוש. ועוד החפצים הלא ארוזים. פסלים, ארונות קבורה, עמודים מוערמים אל הקיר הצפוני. עוזרו, קיימברידג׳אי צעיר בשם ג׳ון מרטן קריפס, שלף פנקס והחל לרשום. הוא רשם הכול. את מספר התיבות, מידותיהן המשוערות, מצב החבלים שסגרו אותן.

ז׳ולואה התבונן בקלארק המתבונן באוספים. זו הייתה הפעם הראשונה שבריטי ראה את מכלול מה שהוועדה צברה בשלוש שנים. קלארק לא הראה דבר. לא הפתעה ולא סיפוק. הוא ספר.

– רבותי, אמר קלארק כשהוא פונה אל ז׳ולואה ופורייה, בהתאם לסעיף שישה עשר של אמנת הכניעה שנחתמה ב-2 בספטמבר, הוטל עלי לקחת חזקה על כתבי היד הערביים, על הפסלים ועל שאר האוספים שנעשו עבור הרפובליקה הצרפתית, שהם מעתה קניין ציבורי העומד לרשות גנרלי צבא בעלות הברית.

השתיקה שלאחר מכן נמשכה שלוש שניות. ז׳ולואה הניח לאט את הפנקס שהחזיק.

– הכול, מר קלארק? כל חפץ, כל רישום, כל דגימה… שנאספו במשך שלוש שנים?

– זה מה שאומר סעיף שישה עשר.

– סעיף שישה עשר, השיב ז׳ולואה בקול חד, מדבר על האוספים שנעשו עבור הרפובליקה. לא על תוצרינו האינטלקטואליים. לא על מכשירינו המדעיים. לא על האוספים שחלקנו רכשו בכספנו שלנו.

קלארק פתח את פנקסו שלו בעמוד הראשון. המילטון, שעמד מעט בצד, התערב לפני שקלארק הספיק להשיב.

– רבותי, אמר המילטון, איש אינו חולק על כך שעבדתם. ולא על ערך עבודותיכם. אבל תנאי הכניעה הם… ברורים. מר קלארק יבדוק את אוספיכם

פריט אחר פריט, ואתם תציגו את טיעוניכם לכל קטגוריה של חפצים. נקשיב. נכריע בהגינות.

פורייה נטל את רשות הדיבור. קולו היה מאופק יותר מקולו של ז׳ולואה, אך לא פחות תקיף.

– במקרה כזה, מר המילטון, נקבע שיטת עבודה. נציע סיווג של החפצים למספר קטגוריות נפרדות. אתם תבחנו את טיעונינו קטגוריה אחר קטגוריה. לא נסרב לשום בדיקה. אבל אנו דורשים שכל החרמה תנומק.

המילטון הנהן.

– זה סביר. מר קלארק?

קלארק סגר את פנקסו.

– אני מקבל הליך זה. אבל אני מזהיר אתכם שהוראותי נוקשות. אין לי שום מרחב לפרש את סעיף שישה עשר מעבר למה שהוא אומר במפורש.

ז׳ולואה לא זז.

– ואנו, מר קלארק, איננו מתכוונים לאפשר לך להחרים שלוש שנים מחיינו בלי לדון בכל פריט.

במשך תשעה-עשר הימים שנמשך העימות עם קלארק והמילטון, בכל פעם שחפץ שנוי במחלוקת דרש חוות דעת מדעית – מפה, מדידה, מכשיר – ז׳ומאר הוא שנקרא. הוא דיבר מעט, פרש את מסמכיו על השולחן, השיב לשאלות בחסכנות שהביכה את קלארק, שהורגל לטיעונים רטוריים יותר של הצרפתים. התפקיד הלם אותו. המשא ומתן דמה למדידה יותר משחשב – להיצמד לעובדות, לא להוודות במה שאי אפשר לאמת, ולדעת מתי לשתוק.

– עמיתך הוא יריב אימתני, אמר קלארק לז׳ולואה ערב אחד. הוא לא מוותר על דבר ואינו מגזים בערכו של דבר. זה נדיר במשא ומתן.

– הוא מתמטיקאי.

– רואים.

ב-4 בספטמבר בבוקר שב קלארק מלווה בכמה עוזרים והחל בבדיקת אוספי המכון. המילטון נכח כמשקיף.

הקטגוריה הראשונה שנבדקה הייתה העתיקות המונומנטליות הגדולות. ארונות הקבורה מגרניט ומבזלת, הפסלים הענקיים, התבליטים שנותקו

מהמקדשים. על חפצים אלה לא יכלו אנשי המדע הצרפתים להציג שום טיעון אמין של בעלות אישית. המונומנטים הללו התקיימו זמן רב לפני הוועדה, שרק גילתה אותם.

– איננו חולקים על זכותכם החוקית בעתיקות הגדולות, אמר פורייה, עיניו נעוצות בנקודה מעל כתפו של המילטון. אנו רק מבקשים שההיסטוריה תזכור שהוועדה הצרפתית היא שגילתה אותן. לא הצבא הבריטי.

המילטון הנהן.

– אני נותן לכם את דברי שהמוזיאון הבריטי יכיר בכך שהעתיקות האלה התגלו על ידי הוועדה שלכם.

קלארק ערך את רשימת העתיקות הגדולות, והמילטון אישר כל רשומה בפנקס. ז׳ולואה, לצדם, צפה בכל פריט עוזב את החצר אל הפנקס.

אבן רוזטה חסרה.

נמצאה ביולי 1799 בידי חיילים צרפתים שחיזקו את ביצורי מבצר ז׳וליאן, ליד רוזטה, משובצת בקיר המבצר הממלוכי הישן, בשימוש חוזר כחומר בנייה. צו מלכותי משנת 196 לפני הספירה חרוט בשלושה כתבים, הירוגליפים למעלה, דמוטית באמצע ויוונית למטה. את היוונית ידעו לקרוא. השאר המתין לפענוח. אבל הגנרל מנו תבע אותה כרכושו האישי, ואיש במחסן לא ידע היכן היא.

קלארק רשם אותה בכל זאת בפנקס, באופן זמני, ושמר לעצמו את הזכות להשלים את הרשומה כשהפריט יימצא. הגנרל האצ׳ינסון יכריע, וידוע היה שהאצ׳ינסון לא יכריע לטובת מנו.

מרסל התבונן בקלארק כותב בפנקסו. העט גירדה את הנייר ברעש יבש, סופי. ״אבן רוזטה. גרניט שחור. כתובת תלת-לשונית. הגנרל מנו תובע אותה כרכוש אישי. להחרמה מכוח סעיף 16, אמנת אלכסנדריה, ספטמבר 1801.״

מרסל לא אמר דבר. הוא בילה בקהיר, בחודשים שלאחר גילוי האבן ביולי 1799, שני לילות שלמים שכוב על גבו, זרועותיו מורמות מעל ראשו, מטפח נייר לח כדי להפיק העתקי הטבעה. כתפיו שמרו את הכאב שבוע. אצבעותיו חשו זמן רב את דיו הדפוס המעורבב בשרף טרפנטין. הריח החריף והדביק הזה שלא עזב, גם אחרי שרחץ את ידיו שלוש פעמים.

נותרו לו עשרים וחמישה העתקי הטבעה שלמים בתיק שטוח, מוגנים היטב בין דפי נייר סופג. האחרים נשלחו לארבע כנפות אירופה. כל סימן, כל סדק,

כל אי-סדירות של פני השטח שוחזרו בנאמנות שהרשם הטוב ביותר לא היה יכול להשיג לעולם. קלארק יכול היה לקחת את האבן. מרסל היה נחוש לשמור את הטקסט.

ז׳ומאר, לצדו, לא זז. הוא לא הביט באבן. הוא הביט בקלארק.

פורייה, מצדו, רשם הערות בכתב קטן וצפוף, בשוליים. הוא כבר חישב מה אפשר יהיה לנהל עליו משא ומתן תמורת הוויתור הראשון הזה.

ז׳ולואה התבונן בקלארק בלי לגלות דבר. הוא כבר השלים עם כך שהאבן תלך. נותר להציל את השאר. הרישומים. הפנקסים. העתקי ההטבעה של מרסל. אוספיו של ז׳ופרואה.

קלארק הרים את עיניו מפנקסו.

– האבן נשארת רשומה. הגנרל האצ׳ינסון יפסוק בעניינה.

מרסל פנה הצידה והדק את התיק השטוח אל מתחת לזרועו. הוא לא רצה לדמיין את החיילים הבריטים עומדים בשמירה מול אבן רוזטה. זה היה קטנוני. הוא דמיין זאת בכל זאת.

הוא נגע באבן הזאת. הוא הכיר כל בליטה בה, כל גרגר של פניה. הוא ידע היכן היא חלקה מעט יותר, במקום שבו ידיים קדומות שפשפו אותה, אולי כוהנים שקראו בה לפני אלפיים שנה. הוא ידע היכן היא מחוספסת, במקום שבו נשברה, ואז נעשה בה שימוש חוזר בקיר של מבצר ממלוכי.

ז׳ולואה עצם את עיניו לרגע. היא נמצאה בידי אנשיו של בושאר, הועתקה בהטבעה בידי מרסל, נרשמה בפנקסי הוועדה. בעוד כמה ימים ארטילריסטים מצבאו של הוד מלכותו ירימו אותה על עגלת תותח.

זה לא היה שונה ממה שצרפת עשתה באיטליה. זה לא היה שונה ממה שהרומאים עשו לפניהם. השרשרת הייתה ארוכה.

קלארק הוסיף אחר כך בשולי פנקסו את ההערה ״התגלתה בידי המשלחת הצרפתית ב-1799.״

ז׳ולואה התבונן. התגלתה. לא נלקחה. לא נשלפה מקיר. התגלתה.

אחר כך ארון הקבורה של נקטנבו השני, פרעה האחרון של מצרים ממוצא מצרי, ששלט מ-360 עד 342 לפני הספירה. הברקיה הירוקה הייתה קרה. ז׳ולואה הניח את ידו בפנים בביקורו הראשון, במקום שבו היה הגוף נח. הקרקעית הייתה מלוטשת, חלקה, רכה כמתכת. שלטונו נקטע בפלישה

הפרסית השנייה. לא ידעו היכן מת, ואם גופו הושב. ארון הקבורה הזה הוכן כנראה לפני בריחתו ולא שימש מעולם. נמצא באלכסנדריה בחצר מסגד אל-עטארין, שבה שימש כאגן לנטילת ידיים. העיטור, על הדפנות, שחזר קטעים מן האמדואט, מסע השמש בלילה דרך שתים-עשרה שעות העולם התחתון. ז׳ולואה העתיק את אותן סצנות בעמק המלכים. הוא הכיר אותן במבט ראשון. אותם אלים, אותו מסע, חרותים למלך שמעולם לא הספיק למות בארון הזה.

קלארק בחן אותו. הוא שאל על המשקל.

– כמה טונות. יותר משלושה מטרים אורכו, אמר ז׳ומאר.

– ומה העניין ההיסטורי?

– קברו של הפרעה הילידי האחרון של מצרים, אמר ז׳ולואה. הוא מעולם לא שימש.

קלארק רשם בפנקסו בלי להעיר.

היה שם גם פסלו של כוהן גדול של אמון מגרניט אפור, בגודל טבעי, ידיו שלובות לפניו בתנוחה הנצחית של משרת האל, זו שז׳ולואה ראה משוכפלת עשרות פעמים במקדשי מצרים העליונה. אגרוף ענק מגרניט, שבר מפסל מלכותי ששאר חלקיו לא נמצאו מעולם. ז׳ומאר העריך שהפסל השלם היה צריך למדוד שנים-עשר עד חמישה-עשר מטרים. האגרוף לבדו הגיע לגובה כתפיו של אדם עומד.

אחר כך סטלות, כתובות הנצחה מאבן גיר ומבזלת הנושאות קרטושים מלכותיים וטקסטים הירוגליפיים. קלארק הסתפק באותו יום בספירתן. בדיקת הכתובות תבוא אחר כך. המשקל הכולל היה עצום.

– החפצים האלה, הכריז המילטון, יישמרו במוזיאון הבריטי ויהיו נגישים לאנשי מדע מכל העולם. תרומתכם המדעית תוכר. השלטים יישאו את הכיתוב «התגלה בידי המשלחת הצרפתית, נמסר לכוחות הבריטיים בעת הכניעה של אלכסנדריה».

בוקר ה-4 בספטמבר הכריע את שאלת העתיקות הגדולות. ארון הקבורה של נקטנבו השני, פסל הכוהן הגדול של אמון והסטלות נרשמו בפנקס, ואבן רוזטה לא תאחר להצטרף אליהם. נותר כל השאר. ז׳ולואה היה מותש מן השבועות שחלפו זה עתה. הוא לא התכוון להרפות.

– אני מוכן לדון בכול. אבל אני מזהיר אתכם שלא אקבל שום החרמה בלי דיון מוקדם בכל קטגוריה של חפצים. יש לנו זמן. הכניעה נותנת לנו שבועות לפני הפינוי.

המילטון, שעקב אחר חילופי הדברים בשתיקה, התערב. הוא העדיף משא ומתן על עימות אכזרי. קלארק יבדוק, הוא יכריע בנקודות השנויות במחלוקת. שני הצדדים הציגו את עמדותיהם הראשוניות, זיהו את נקודות ההסכמה ונקודות המחלוקת, והסכימו על לוח זמנים לעבודה, שקריפס העתיק בנקי.

באותו ערב עצמו נודע היכן האבן. קצין, חבר המכון, הוביל את קלארק, קריפס והמילטון אל הסמטאות שמאחורי מעונו של מנו. היא ישנה שם, מתחת לשטיחים, בין מטלטליו של הגנרל. האצ׳ינסון קיבל התראה מיד. הכול הוכרע ביום אחד.

בערב ה-4 בספטמבר התכנסו אנשי המדע הצרפתים בחדר הסמוך למחסן. חדר בעל תקרה נמוכה, מרוהט בשולחן ובכמה כיסאות שאינם תואמים. בחוץ נשמעו החיילים הבריטים עומדים בשמירה. הקשקוש הסדיר של כלי הנשק על רצועות החרב.

פורייה שאל את השאלה שאיש לא רצה לנסח.

– העתיקות הגדולות אבדו. אבן רוזטה, ארונות הקבורה, הפסלים. עלינו להגן עכשיו על מה שעוד אפשר.

ז׳ולואה הביט בו בלי להשיב. מרסל לא המתין.

– העתקי ההטבעה שלי. זה לא נתון למשא ומתן. יש לי עשרים וחמישה העתקי הטבעה שלמים של אבן רוזטה.

– גם אוספי הטבע לא, אמר ז׳ופרואה. הנחשים שנתפסו במדבר, החרקים שנאספו בארבעים מעלות – סיכנתי את חיי למען כל דגימה. אשכב לפני התיבות אם יהיה צורך.

פורייה נאנח. הוא צפה שכל אחד ינמק למען תיבותיו שלו.

– רבותי, אמר בשקלו את דבריו, נהיה... ריאליסטים. החלקים הגדולים הלכו. להמילטון יש הזכות והכוח. לנו יש סבלנות ותחבולה. אני מציע שנרכז את מאמצינו במה שעוד אפשר להגן עליו – מה שאין לו תחליף מבחינה אינטלקטואלית. הרישומים. ההערות. כתבי היד.

ז׳ולואה קם.

– לא.

ז׳ולואה עמד, כפות ידיו מונחות שטוחות על השולחן.

– לא, חזר. נגן על הכול. כל חפץ, כל רישום, כל דגימה. קלארק יצטרך להצדיק כל החרמה, לנמק כל לקיחה. נטביע אותו בפרטים, בקטגוריות, בחריגים משפטיים. הוא רוצה הכול? פריט אחר פריט.

ז׳ומאר הנהן.

– ז׳ולואה צודק. אם ניכנע מייד, נאותת שאנו מקבלים את עקרון ההחרמה. אחר כך יבוא קלארק לחפש את השאר. צריך להחזיק מעמד בכול, לוותר רק כשאי אפשר עוד להתנגד.

ז׳ופרואה בהה בו.

– ומה זה אומר הלכה למעשה? שנניח לקלארק לקחת את מה שנותר בלי להילחם?

– להפך, אמר ז׳ולואה. נילחם על הכול. נפסיד מה שחייבים להפסיד. אבל כל ויתור יעלה ביוקר. המילטון יזכור שלא נתנו דבר חינם.

פורייה הביט בז׳ולואה, העיפרון עצור מעל דפו. הם יפסידו. אך לפחות כל מטר של שטח יהיה מוגן.

– בסדר, אמר פורייה. נגן על הכול. אבל נישאר מתואמים. איש אינו מנהל משא ומתן לבדו בפינתו. כל טיעון עובר דרך השולחן הזה לפני שהוא הולך אל המילטון.

האחרים הסכימו. מרסל נטל את רשות הדיבור, ברכות יותר.

– ואם נפסיד הכול? אם המילטון יחרים אפילו את העתקי ההטבעה?

ז׳ולואה התיישב שוב. הוא שב אל רוגעו.

– לא נפסיד הכול. המילטון אינו שודד. הוא דיפלומט. יש לו הוראות... וחוש הגינות מסוים. הוא יוותר במה שניתן להגנה משפטית. אך צריך שטיעונינו יהיו בלתי ניתנים לערעור.

איש לא הוסיף דבר. בחוץ חלפה מתחת לחלון חילופי המשמרת.

II - האוספים שניצלו

המכשירים המדעיים האישיים של אנשי המדע – טלסקופים אסטרונומיים, תאודוליטים גאודזיים, ברומטרים, מדי חום, מאזני דיוק, מיקרוסקופים –

הוכרו ללא קושי כרכוש אישי שאינו ניתן להחרמה. המילטון הודה שכלי מקצוע אלה אינם קשורים כלל למצרים העתיקה. בשאר העניינים, הבריטים התכוונו לדון בכול, בפרטי פרטים.

ב-9 בספטמבר בחן קלארק את אוספי הטבע של ז׳ופרואה סנט-הילר.

– מר ז׳ופרואה סנט-הילר, אמר קלארק, קיבלתי פקודה לבחון את דגימותיך. אני מבקש ממך להקל עלי את הגישה לתיבותיך.

ז׳ופרואה הגיב אחרת מז׳ולואה ופורייה.

– לא תיגעו באוספים האלה, צעק כשהוא מציב את עצמו בין החיילים לתיבותיו. אם תתקדמו צעד, אשרוף הכול.

– אספת אותם כחבר רשמי בוועדה, אמר קלארק. לכן הם קניין ציבורי צרפתי, ולכן שלל מלחמה בריטי. זו השרשרת ההגיונית. לא אני המצאתי אותה.

ז׳ופרואה סנט-הילר דחה את הטיעון.

– אתם רוצים לגנוב את עבודתי כדי להעשיר את מוזיאוניכם. בלי שעשיתם בעצמכם מאמץ גילוי אחד. קראו לזה איך שתרצו. אני קורא לזה גניבה.

– איני מאמין לך, אמר קלארק. לא תהרוס שלוש שנות עבודה.

ז׳ופרואה חצה את החדר, פתח אחת מתיבות הדגימות המיובשות, שלף מצית עם פתיל בעירה, הצית פעמיים והדליק אותו. הלהבה הייתה במרחק עשרה סנטימטרים מקש יבש.

– אני לא מבלף. עוד צעד ואני מצית את האש. ההיסטוריה תזכור שגם אתם שרפתם ספרייה באלכסנדריה.

קלארק הביט בלהבה. הנטורליסט היה בן עשרים ותשע וידו יציבה. עדיף היה להניח לז׳ופרואה ללכת עם צנצנותיו מאשר לשוב ללונדון עם אפר. הוא צעד צעד לאחור.

– הלהט שלך מחייב כבוד, אמר קלארק כשהוא נסוג. גם אם שיטותיך תיאטרליות. המדע האוניברסלי ירוויח אם האוספים האלה ישרדו בצרפת. אטען למענם בפני הגנרל האצ׳ינסון.

– הגנת היטב, אמר ז׳ולואה לז׳ופרואה סנט-הילר באותו ערב. בעניין העתיקות הגדולות היה עלינו לנהוג כמוך. אולי.

– העתיקות הגדולות נראו מרחוק מדי. צנצנות הדגים שלי לא ריתקו את הקצינים הבריטים. לפעמים זה יתרון להיות בלתי מובן.

פרשה זו השפיעה כגלגל תנופה על שאר המשאים והמתנים. אנשי המדע ראו שהתנגדות תקיפה יכולה להשתלם, בתנאי שבוחרים את הקרבות.

ז׳ולואה, מעודד מן הדוגמה, לחץ יותר בשאלת פרסום רישומי הוועדה. מכתב מבונפרטה הגיע לאלכסנדריה ב-10 בספטמבר, שמונה ימים לאחר חתימת הכניעה. נכתב בפריז באביב, ונדד חודשים בדואר דיפלומטי, דרך מתווכים עות׳מאניים. פורייה קיבל אותו בסוף הבוקר בעוד קלארק בוחן את הכתובות שעל הסטלות.

הוא היה קצר. בונפרטה כתב כקונסול הראשון, לא כגנרל. התואר השתנה, הנימה גם. הוא הביע בו הערכה לעבודת הוועדה, אמון ביכולתה להגן על האוספים מפני תביעות בריטיות, הבטיח שעבודותיה יפורסמו בתמיכה מלאה של ממשלת הקונסוליה, והוסיף בשורה האחרונה שפריז מחכה לשובם.

פריז מחכה לשובם. פורייה קרא את המשפט שלוש פעמים. בונפרטה לא ידע מה המחיר של לקרוא ״פריז מחכה״ בעת שמביטים באבן רוזטה תחת שמירה בריטית. לא אכזריות ולא אדישות, אלא פריז שכבר ראתה את העתיד. בונפרטה לא כתב ״אני מצטער על האוספים שאתם מאבדים״, וגם לא ״הייתי עושה אחרת״. הוא כתב ״פריז מחכה״. כאילו כל מה שהתרחש כאן – שלוש השנים, המתים, אבן רוזטה שקלארק זה עתה רשם בפנקסו – היה רק הפתיח למשהו שיתחיל שם.

פורייה קיפל את המכתב והחליק אותו לתוך תיק העתקי ההטבעה של מרסל. המכתב ינסע עם העתקי ההטבעה. הוא לא היה בטוח מה יעשה בו משיגיע לפריז. כנראה כלום. אין משיבים למכתב של הקונסול הראשון כדי לומר לו שנוסחו נראה לך קל משקל.

הוא חזר למשא ומתן. קלארק סיים עם הסטלות. ז׳ולואה תבע חופש לפרסם את רישומי הוועדה בצרפת ללא הגבלה, וזה היה שקול לדרישה מהמילטון לוותר על כל פיקוח בריטי על הפצת תמונותיהן של עתיקות מצרים.

המילטון היסס. הוויתור היה רחב, אך שלילת זכותה של הוועדה לפרסם את רישומיה שלה הייתה בלתי ניתנת להגנה, מבחינה משפטית ומוסרית. הוא הסכים, והציב כתנאי יחיד שעותק של כל לוח שיתפרסם יישלח למוזיאון הבריטי לצורכי הארכיון שלו.

– עותק של כל לוח, אמר ז׳ולואה. זו לא בעיה. בכל מקרה נזדקק להדפסות מרובות לצורכי ההפצה המסחרית.

ההסכם הזה הבטיח את פרסום *התיאור*, ופתח גם את הדרך ל"*מסע במצרים התחתית והעליונה*" שדנון, ששב לצרפת כבר ב-1799, יפרסם ב-1802, עוד לפני *שהתיאור* יהיה מוכן, ושיהפוך להצלחה הגדולה הראשונה בעולם ההוצאה לאור על מצרים העתיקה.

שאלת אוספי הצמחים היבשים עוררה ויכוח צדדי, פחות דרמטי מזה שנסב על האוספים הטבעיים, אך חושף את מה שעמד על הפרק במשא ומתן. הבוטנאים של הוועדה הרכיבו אוספי צמחים יבשים של אלפי דגימות מצמחיית מצרים. צמחי מדבר, צמחי הנילוס, מינים שגודלו בגנים של קהיר.

קלארק רצה לתפוס מחצית מהם. הבוטנאים טענו שאוספי הצמחים הללו מהווים סדרות קוהרנטיות, ושחלוקתם תפחית במידה ניכרת את ערכם המדעי. אוסף צמחים מקוטע אינו מאפשר את המחקרים ההשוואתיים שאוסף שלם מאפשר.

המילטון תמך בקלארק. אנשי המדע לא יכלו אלא להסכים.

קלארק עבר אחר כך לקטגוריה המעורפלת ביותר, זו של העתיקות הקטנות שאנשי המדע הצרפתים טענו כי רכשו מכספם שלהם מפלאחים או מסוחרי עתיקות, ולא התגלו באופן רשמי על ידי הוועדה.

היו מאות כאלה. פסלוני קבורה מעץ צבוע ומחרס מזוגג, קמעות מאבן חצי יקרה, חרפושיות חקוקות, שברי פפירוס, פסלי ברונזה קטנים, כלי חרס, תכשיטים, כלי עבודה עתיקים, שברי אריגים. הצרפתים טענו שמדובר ברכישות אישיות שנעשו בשוק המקומי, ולא בתגליות רשמיות.

קלארק נשאר סקפטי.

– יהיה בלתי אפשרי להוכיח שכל חפץ נקנה ולא נמצא, אמר. אני בספק אם שמרתם את הקבלות מהבזאר.

פורייה הודה בקושי.

– הרישומים שלנו... לא תמיד היו קפדניים, נכון. מיון חפץ אחר חפץ יימשך שבועות. אני מציע פשרה. מחצית אחת, שאנו נבחר, נשמור אצלנו. השנייה למוזיאון הבריטי.

המילטון הסכים.

– סביר. וגם מהיר יותר. כך נפעל.

אנשי המדע בילו את הימים הבאים בבחירת החפצים שישמרו, ונתנו עדיפות לערך התיעודי ולמשמעות ההיסטורית על פני הברק. הם שמרו, בין היתר, כמה פפירוסים הנושאים טקסטים הירוגליפיים ודמוטיים, סדרות שלמות של פסלוני קבורה שמקורם בקבר אחד, אוספי חרפושיות הנושאות קרטושים של פרעונים שונים.

המילטון, מצדו, בחר את החפצים המרהיבים ביותר מבחינה חזותית, אלה שיעשו רושם על קהל המוזיאון הבריטי. פסלי ברונזה של אלים מצריים, תכשיטי זהב וכסף, קמעות מגולפים בעדינות מלאפיס לזולי ואודם, כלי חרס צבועים באיכות גבוהה.

החלוקה הזאת, אף שלקחה מצרפת חפצים יקרי ערך רבים, אפשרה בכל זאת להציל חלק ניכר מהם, שיעשיר מאוחר יותר את המוזיאון המצרי של הלובר, שנחנך ב-1827.

בעיה מיוחדת התעוררה בנוגע למומיות. המילטון טען שהמומיות הן בבירור עתיקות מצריות הניתנות לתפיסה. אנשי המדע הצרפתים השיבו שלמומיות יש בעיקר ערך אנטומי ולא ערך מוזיאלי, ושהן ישרתו את המדע טוב יותר אם יישארו אצל חוקרי הטבע הצרפתים שיוכלו ללמוד אותן.

המילטון, לאחר מחשבה, הסכים להסדר. אנשי המדע הצרפתים ישמרו כמה מומיות של בעלי חיים ומומיה אנושית אחת באיכות בינונית למחקריהם, ואילו הבריטים יקחו את המומיות המלכותיות או האציליות שנשתמרו ביותר לתצוגה.

– זה מניח את דעתי, אמר המילטון. יש לנו פתרון לכל קטגוריה.

פורייה השיב באדיבות יבשה.

– פתרון... נהגנו באורח בונה, מר המילטון, משום שהכוח היה בצדכם. אני מבקש רק שיירשם, לארכיון הוועדה, שאנו רואים בתפיסה זו שוד לא צודק. שלוש שנות עבודה. וסבל.

המילטון לא השיב. הוא לא התכוון למחוק את טינתם של הצרפתים, אלא רק לבצע את הוראותיו בלי נזק מיותר. את המחאה הזאת כבר שמע, וידע שתועבר לפריז, תירשם בזיכרונות, ואולי תתפרסם יום אחד.

המצאי המעשי של העתיקות הקטנות נמשך בימים הבאים. כל חפץ נרשם בשתי רשימות בו-זמנית, האחת בידי מזכיר בריטי, האחרת בידי מרסל,

ובערב השוו בין השתיים לאור המנורה, שורה אחר שורה, כדי לוודא שדבר לא הושמט ולא הועבר ללא הסכמה הדדית. מייגע. לאחר מכן לא היו מחלוקות.

העתקי ההטבעה של כתובות הירוגליפיות התבררו כשנויים במחלוקת יותר. המילטון טען שהם משעתקים כתובות מצריות, ולכן הם נכללים ב"אוספים האחרים" המוזכרים בסעיף שישה עשר.

מרסל, שהכין בקפידה את טיעוני ההגנה שלו, התנגד בתוקף לפרשנות הרחבה הזאת.

– העתקי ההטבעה האלה הם נייר ודיו, אמר. לא עתיקות ראויות לתצוגה. מסמכי עבודה לפילולוגים. המוזיאון הבריטי לא יידע מה לעשות בהם. השאירו אותם לנו.

המילטון הרהר רגע לפני שהשיב.

– הרשימות שלכם הן הרשימות שלכם. זה לא מה שאני מחפש כאן.

הוא הניח את עטו בתנועה יבשה.

– שמרו אותן. את המקור יש לנו.

העתקי ההטבעה יישארו אצל הצרפתים. מרסל צפה זאת כבר מהיום הראשון.

הוועדה הצילה את העיקר, והעיקר לא נכנס בארגזים הגדולים. הוא נכנס בצינורות הנחושת ובתיקי העור. זה ישקול מעט בבטן האונייה. זה ישקול יותר בעשורים הבאים.

שאלת כתבי היד וההערות המדעיות הוסדרה אף לטובת הצרפתים במידה רבה עוד יותר. המילטון הכיר ללא קושי בכך שמסמכים אלה הם עבודות אינטלקטואליות אישיות, נבדלות לגמרי מהעתיקות המצריות החומריות, ולכן אינן ניתנות לתפיסה כשלל מלחמה.

ב-15 בספטמבר ביקש המילטון לבחון את כל הרישומים שיצרו ז'ולואה ועמיתיו האמנים במהלך המשלחת. ז'ולואה הציג את מחברותיו.

– מר המילטון. פסל פרעוני היה קיים בלעדיי. הרישומים האלה לא. הם לא היו קיימים לפני שציירתי אותם. החרמת יצירה אישית אינה הפקעה. היא גניבה.

המילטון בחן את הרישומים זמן רב.

– הרישומים שלך הם יצירתך, לא עתיקות. שמור אותם. אבקש רק כחמישים העתקים עבור המוזיאון הבריטי. המקורות נשארים שלך.

ז'ולואה בחר בעצמו את ההעתקים שיימסרו. אחר כך נשאר רגע עם היד מונחת על מחברותיו.

שאלת המטבעות העתיקים כמעט פתחה מחדש סכסוך שנחשב סגור. אנשי המדע של הוועדה החזיקו במשותף כמה מאות מטבעות יווניות, תלמיות ורומיות שנאספו באתרים בדלתה ובעמק הנילוס. המילטון תבע אותם כעתיקות הניתנות לתפיסה. אנשי המדע טענו שמדובר ברכישות אישיות שנעשו לאוספי הנומיסמטיקה שלהם.

– כל מטבע נרכש בידי אחד מאנשי המדע, אמר מרסל כשהוציא פנקס שבו רשם, בצפיית נולד שאיש לא ביקש ממנו, כל רכישה, עם מחירה, תאריכה ושם המוכר. הנה הרישומים.

המילטון בחן את הפנקס בתשומת לב. ניהול הרישום הזה קדם בבירור למשא ומתן. לא יכול היה להיות מסמך שזויף לצורך העניין. הוא קיבל את הטיעון והשאיר את המטבעות בידי אנשי המדע, מלבד כחמישה-עשר מטבעות יוצאי דופן שמרסל הסכים למסור לו תמורת הקלות הובלה נוספות לארגזים הנפחיים ביותר.

המילטון פעל כך, תקיף בקווים הגדולים של הוראותיו וגמיש בפרטים.

ז׳ולואה, כשנודע לו הדבר, חש לו הכרת תודה מבלי להראות זאת. בתחילת המשא ומתן חשש ממחרים.

– אני מעדיף להניח לכמה חפצים לחמוק מאשר ליצור תקדים של שרירותיות, אמר המילטון. אם הצרפתים יחשדו בנו שאנו מחרימים מחוץ לכל כלל, נאבד את שיתוף הפעולה שלהם להמשך.

III - האתיקה של השוד

בבוקר ה-17 בספטמבר יצא ז׳ולואה לבדו לאלכסנדריה. לא היה לו שום דבר מיוחד לצייר. הוא רצה ללכת. המשא ומתן נמשך ארבעה-עשר יום. הפרוטוקול ייחתם בתוך ימים ספורים. אחר כך כבר לא יישאר דבר להגן עליו.

הוא חצה את רובע הסוחרים בלי לעצור. העיר המשיכה. זה מה שהדהים אותו יותר מכול. שהעיר המשיכה כאילו דבר לא קרה. הנשים ליד הבארות. הפרדות בסמטאות הצרות. ריח הלחם החם והיסמין.

הוא עצר מול חנותו של כורך ספרים. האיש עבד על סף דלתו, תופר קונטרסים בקפידה האטית של מי שידו מכירה את התנועה מילדותו. הוא הרים עיניים אל ז׳ולואה, ואז הורידן שוב אל עבודתו בלי סקרנות מיוחדת.

עוד צרפתי. הוא ראה כאלה חולפים במשך שלוש שנים. הוא עוד יראה אחרים. עות'מאנים, אנגלים, ממלוכים. המחט חזרה אל הקונטרס.

ז'ולואה התבונן בו עובד. הכלים השחוקים, התנועות האוטומטיות, שולחן העבודה המלוטש משנים של חיכוך. ריח הדבק המחומם בסירו ריחף ברחוב. מתוק, חריף במקצת.

ז'ולואה לא דיבר אליו. בלי מתרגם, הוא נשאר להתבונן בו עובד ואז המשיך אל הנמל. האוניות הבריטיות היו שם, במפרץ, וחיכו. ארגזים נערמו על הרציפים. העתיקות הגדולות ייצאו בעוד כמה ימים. הוא עצמו ייצא זמן קצר אחריהן, על אחת מן האוניות הללו. בילקוטיו, מחברותיו. בארגזי האנגלים, אבן רוזטה וסרקופג נקטנבו השני.

הוא חשב על הכורך. הכורך עשה מחברות. הוא מילא אותן. המחברות ייסעו לפריז, הארגזים ללונדון. בעוד מאה שנה – בעוד מאתיים שנה – מישהו יפתח את המחברות האלה ויראה את מצרים כפי שהייתה ב-1801. עמודי מקדש וקברים מלכותיים, אבל לא את הכורך ולא את הרחוב. זה מה שז'ולואה בחר לצייר. מה שהניח בצד – העיר היומיומית, האנשים הפשוטים, עבודת הידיים – לא יהיה בשום מקום.

הוא צייר את הנמל, את הרציפים, את האוניות במפרץ. ואז, בפינת הדף, מן הזיכרון, את ידיו של הכורך על קונטרסו. הוא לא ידע בדיוק למה. הידיים האלה לא ייסעו לשום מקום. הן יישארו כאן, ברחוב הזה, ויעשו מחברות.

הוא בחן את הרישום. הידיים, מהירות, בטוחות, עם יבלות במקומות הנכונים. ידיים שמעולם לא עזבו את הרחוב הזה. שלא היו צריכות לעזוב אותו. התנועה שנלמדה כל כך מוקדם עד שהפכה לגוף עצמו. הוא חשב על ידיו שלו, המוכתמות בדיו. על עבדאללה בן יוסף שהכיר את התעלה אחרת מאשר דרך המדידות. על האומן הקופטי שידיו ידעו את הנייר.

באותו ערב שלח להם המילטון פתק. הוא ביקש לבוא לסעוד איתם למחרת, בלי מזכיר. ז'ולואה הראה את הפתק לפורייה.

– הוא בא לבד, אמר פורייה. בלי מזכיר.

– כאדם, אם כך, אמר ז'ולואה. לא כנציב.

פורייה הניח את הפתק, הפך אותו, חיפש בו תאריך שלא היה שם. לבוא אל היריב בלי מזכיר ובלי פרוטוקול פירושו לרצות לומר מה שאף דוח לא יכיל. הוא יסכים בשם כולם.

בערב ה-18 בספטמבר הופיע המילטון אצל הצרפתים, כמוסכם. הוא היה לבד.

השולחן היה דלת מונחת על כנים. לחם, גבינת עיזים, בקבוק יין מקומי שאיש לא שפט. פורייה היה שם, ז׳ופרואה, מרסל. בחוץ טענו החיילים ארגזים על עגלות. נשמע העץ משתפשף בעץ.

הם אכלו זמן מה בלי לדבר. המילטון הוא שביקש לבוא. הם חיכו לדעת מדוע.

– הסרקופג של נקטנבו השני, אמר לבסוף. זה שחקרתם כאן, באלכסנדריה. הוא יוצא מחר לנמל. רציתי לומר לכם זאת פנים אל פנים.

ז׳ולואה הניח את כוסו באיטיות. הסרקופג של נקטנבו היה מברקציה ירוקה, באורך של יותר משלושה מטרים, מכוסה בכתובות מן האמדואט. הוא בילה יום שלם בציורו. הוא זכר את האור על הברקציה. לא השתקפות, אלא בליעה, כאילו האבן שמרה את האור לעצמה. ההירוגליפים נחצבו בדיוק כזה שגם לאחר אלפיים שנה עדיין אפשר היה להבחין בנוצות העופות ובמפרקי הנחשים.

– הסרקופג הזה, אמר פורייה, היה באלכסנדריה לפנינו. הערבים השתמשו בו מחדש כאגן נטילה. אנחנו הוצאנו אותו משם. אנחנו חקרנו אותו.

– אני יודע. גם אנחנו מצאנו אותו מוזכר בתיאור המסע של פוקוק. זו אחת הסיבות שרציתי לומר לכם זאת. אינכם הראשונים שהזיזו אותו.

בחוץ נחבט ארגז בארגז אחר. מישהו קילל באנגלית.

– מה שמפריע לי… אמר ז׳ולואה. זה לא שאתם לוקחים אותו. בעוד מאה שנה יצטרך מצרי לבוא ללונדון כדי לראות את הסרקופג של אחד מפרעוניו.

המילטון הביט בכוסו. פורייה התבונן במילטון המביט בכוסו.

– אם בעוד מאה שנה יהיה מצרי שירצה לראות את הסרקופג הזה, אמר המילטון, פירוש הדבר שמישהו לימד אותו מהו. והאדם הזה כנראה עבד על סמך הרישומים והמדידות שלכם. לא על סמך האבן.

– זו הצדקה.

– כן. כמו כל אלה שאנו נותנים לעצמנו, כאן.

איש לא אכל זמן מה. מרסל מילא את כוסו באותו דיוק שבו עשה כל דבר.

– הסרקופג הזה, אמר מרסל בלי להרים את ראשו, כבר החליף ידיים לפני הערבים. הוא מעולם לא קיבל את גופתו של נקטנבו, וסופו שהגיע לאלכסנדריה. עשו ממנו אגן. הערבים התקינו אותו מאוחר יותר לנטילה בחצר מסגד אל-עטארין. אנחנו מדדנו וציירנו אותו. אתם עומדים להציג אותו. לכל תקופה דרכה להפוך את מצרים לקניינה.

– ומצרים אין לה זכות דיבור.

ז׳ופרואה הביט בתקרה.

– לא מצרים הזמינה אותנו.

השיחה נגעה זה עתה במשהו שהמילטון לא צפה. הוא חשב על הוראותיו, לתפוס את העתיקות, לשמור על הגינות. הוראותיו לא דיברו על המצרים. איש לא חשב לכלול אותם. הוא לא השיב לז׳ופרואה.

– אם מצרים תהפוך יום אחד לאומה, המשיך פורייה, ותדרוש את רכושה, מה יענה המוזיאון הבריטי?

– לא אני אענה. מישהו אחר יענה, בנסיבות אחרות. אינני יכול לחייב את המאה הבאה.

פורייה רשם לעצמו את התשובה הזאת. היא הייתה כנה. היא הייתה גם לא מספקת. אבל זה היה כל מה שאדם במעמדו של המילטון יכול היה לומר באותו ערב.

בעוד שנים אחדות, בהערותיו לקראת ההקדמה *לתיאור*, ימצא שוב את המשפט הזה. הוא לא ישים אותו שם. המשפט היה אישי מדי, קשור מדי לערב שלא היה לו עד רשמי. אבל הוא יחשוב על המילטון בכתבו את ההקדמה *לתיאור*.

המילטון קם ראשון. הוא הודה על הארוחה. בדלת עצר.

– אם מדען צרפתי ירצה לבחון את הסרקופג בלונדון, אקל על הגישה.

ז׳ולואה הביט בו הולך. בחוץ המשיכו החיילים לטעון. הלילה האלכסנדרוני נכנס בחלון. קולות בערבית, כלב, ריח הנמל.

– הוא הסכים איתנו בכל מה שאמרנו לו, אמר מרסל. ובכל זאת לקח את הסרקופג.

למחרת בבוקר, כשז׳ולואה חצה את החצר, הסרקופג של נקטנבו כבר לא היה שם. במקומו, סימן מלבני בחול.

ב-22 בספטמבר, מוקדם בבוקר, הופיע סוחר מצרי בשערי המחסן וביקש לדבר עם המילטון.

שמו היה מחמוד אל-טאוויל. הייתה לו חנות עתיקות ברובע הקופטי של אלכסנדריה, שני רחובות מן הנמל. בנו בן החמש-עשרה ליווה אותו וישמש כמתרגם. ז׳ולואה, שעבר בחצר ברגע שהגיעו, עצר.

המילטון קיבל אותם בחדר ששימש לו משרד. שולחן, ארבעה כיסאות, ערימות הפרוטוקולים שהמזכיר מיין זה שבועיים. מחמוד אל-טאוויל הניח על השולחן פיסת נייר מקופלת וחיכה עד שהבן יתרגם.

הוא טען שכמה פסלונים הנכללים בחלק הבריטי של העתיקות הקטנות נגנבו ממנו בידי חיילים צרפתים ב-1798. הוא תבע את השבתם.

– הוא אומר שאביו רכש את החפצים האלה מאביו שלו, תרגם הבן. הם היו במשפחה שלושה דורות. חיילים לקחו אותם מהחנות בשבוע הראשון של הכיבוש. יש לו עדים.

המילטון הקשיב. הוא הביט בנייר המקופל. רשימה של שמונה חפצים מתוארים בערבית עם הערות בפיאסטרים, המחירים ששולמו בעת הרכישות של האב. הוא ביקש לראות את העדים. הבן יצא וחזר עם שני אנשים מאותו רובע, שאישרו כי מחמוד אל-טאוויל אכן החזיק בחפצים האלה לפני בוא הצרפתים.

ז׳ולואה התקרב אל הדלת. הוא זיהה את התיאור של אחד הפסלונים, דמות ברונזה המייצגת את אוסיריס עומד, זרועותיו שלובות, בגובה של כעשרים סנטימטרים. הוא צייר אותה. לא אצל האיש הזה, אלא בארגז פתוח במחנה, ב-1798, בימים הראשונים. הוא לא שאל מאין הגיעה.

– אינני יכול להחזיר לכם את החפצים האלה, אמר המילטון. הם חלק מתפיסה רשמית שאושרה בהסכם הכניעה. הליך השבה פרטני בהקשר הזה הוא בלתי פתיר מבחינה משפטית.

הבן תרגם. מחמוד אל-טאוויל הקשיב בלי לשנות את הבעתו. הוא שאל שאלה קצרה.

– הוא שואל מי מחזיק בחפצים האלה עכשיו? האנגלים או הצרפתים?

– האנגלים. הם בארגזי התפיסה הבריטית.

שאלה קצרה נוספת.

– הוא שואל אם כך מדוע האנגלים אינם יכולים להשיב אותם, אם הם ברשותם?

המילטון הקדיש זמן לנסח את תשובתו. הוא לא נהג בחוסר תום לב. המערכת לא נבנתה לשאלה מסוג זה.

– משום שהחפצים האלה הם מעתה חלק מתפיסת מדינה, המוסדרת בהסכם בין-לאומי. זכויות פרטיות, אפילו לגיטימיות, אינן יכולות להיבחן במסגרת הזאת. זה יפתח הליך שאינו מסתיים.

הבן תרגם. מחמוד אל-טאוויל הקשיב, הנהן פעם אחת, ואמר משהו.

– הוא אומר שהוא מבין. והוא אומר רשמו את שמי בכל זאת.

המילטון רשם. הוא כתב את השם, את הכתובת, את תיאור שמונת החפצים, את שמות שני העדים. הוא חתם על הדף ומסר עותק למחמוד אל-טאוויל.

הסוחר לקח את הנייר, קיפל אותו בזהירות והחליק אותו לתוך גלימתו. הוא הודה בלי חום ויצא עם בנו. בחצר עצר לרגע והביט בארגזים הנערמים אל הקיר. ואז חזר אל העיר, ובנו צעד אחד מאחוריו.

ז׳ולואה נשאר בפתח הדלת. הוא חשב על פסלון הברונזה של אוסיריס. על דף המחברת שבו צייר אותו. הפסלון ייסע ללונדון. הרישום ייסע לפריז. שמו של מחמוד אל-טאוויל יישאר בפנקס בריטי שאיש כנראה לא ימצא לעולם. כל זה נרשם. דבר מכל זה לא יוחזר.

בעלים שנושלו מרכושם, תביעות לגיטימיות, ולא צרפת ולא אנגליה היו מסוגלות להשיב עליהן בהגינות.

ב-22 בספטמבר בערב נחתם הפרוטוקול הסופי בחצר המחסן.

הוקם שולחן בחצר, באותו מקום כמו בשבועות הקודמים, תחת אותו סוכך בד שהשמש של ספטמבר הבהיתה מלמטה. מזכירו של המילטון הניח את שני העותקים של המסמך זה לצד זה, האחד כתוב בצרפתית והאחר באנגלית, ולכל אחד נספחיו הממוספרים. עשרים ושניים עמודים בכל עותק. המזכיר סידר בשורה את הקולמוסים, את הדיוטות, את חותמת השעווה. הוא עשה זאת בקפדנות של אנשים היודעים שעבודתם תיוותר בארכיון.

המילטון הגיע ראשון, עם שני קצינים כעדים. פורייה ייצג את הצרפתים עם ז׳ולואה. גם ז׳ומאר היה שם, מן הצד, בלי תפקיד רשמי, אך רצה לראות.

המילטון חתם ראשון. הפרוטוקול דרש זאת. הצד שכפה את תנאיו חותם קודם. הוא עשה זאת בלי היסוס, בתנועה של מי שכבר חתם על דברים רבים במדינות רבות.

פורייה נטל את הקולמוס. הוא החזיק בו רגע בלי לכתוב. ההחלטה התקבלה מזמן, לא הייתה חלופה. נותר רק הזמן שנדרש ליד כדי לקבל את מה שהרוח כבר קיבלה. הוא חתם. הדיו התייבש במהירות בחום הערב.

ז׳ולואה חתם אחריו. המזכיר הטביע את החותמת על שני העותקים בשעוות שני הצדדים, אדומה לבריטים, כחולה לצרפתים. כל חותמת השאירה רושם חד בשעווה הרכה, בקול עמום.

ז׳ומאר ספר באופן מכני את הנספחים, ארבעים וארבעה עמודים בסך הכול. בדפים האלה, רשימת העתיקות הגדולות שתפסו הבריטים, רשימת האוספים המדעיים שהוכרו לצרפתים, סעיפי הגישה ההדדית, ערבויות ההובלה. דבר בדפים האלה לא אמר כמה שוקל הסרקופג של נקטנבו, וכמה זמן נמשך היום שבו צייר אותו ז׳ולואה.

שני העותקים נמסרו לצדדים. המילטון החליק את שלו לתוך ילקוטו בלי להביט בו עוד. פורייה החזיק את שלו רגע בין ידיו, כאילו הוא אומד את משקלו. לונדון מצד אחד, פריז מצד שני. מה שנשאר שם, בסמטאות ובשווקים ובאתרי החפירות הללו, לא השתייך לאיש בצד הזה של השולחן.

איש לא אמר דבר במשך כמה שניות. ואז אחד הקצינים הבריטים כחכח, וכולם זזו בבת אחת.

המילטון השמיע הערה אחרונה שז׳ולואה מצא מדויקת בניסוחה.

– מה שעשינו כאן, הדורות הבאים ישפטו. לאו דווקא לטובתנו. לפחות ניסינו… הגינות מסוימת.

ז׳ולואה לא השיב. הוא היה עייף מדי לפילוסופיה. אבל הוא רשם את המשפט במחברתו באותו ערב, עם התאריך וההקשר. הוא לא יופיע באף חיבור שיתפרסם.

IV - הפרידות

לאחר שהסתיימו כל המשאים והמתנים בנוגע לחלוקת האוספים, בילו אנשי המדע הצרפתים והנציבים הבריטים את הימים האחרונים של ספטמבר באריזת החפצים שיועברו ליעדיהם.

בצד הבריטי, העתיקות הגדולות היו רשומות בפנקס מאז ה-4 בספטמבר. לאנשי קלארק לא נותר אלא לארוז אותן בארגזים ולבדוק את הרצועות והחותמות. בחצר המחסן, הארגזים, שאר הסרקופגים, הפסלים על עגלותיהם המתינו להטענה. איש כבר לא פתח אותם.

ז׳ולואה התבונן בשתיקה בהכנות הללו, מריר ומשלים. החפצים האלה ייסעו ללונדון. הוא לא יראה אותם עוד לעולם. נותרו לו רישומיו, שישמרו את זכרם של מונומנטים שאבדו לצרפת.

ב-24 בספטמבר בא המילטון להודות לז׳ולואה ולפורייה על שיתוף הפעולה היחסי שלהם במהלך המשא ומתן.

אנשי המדע הצרפתים, מצדם, ארזו את האוספים שהצליחו להציל.

כל איש מדע ערך מצאי מפורט של כל מה שנשא עמו, וציין בקפידה כל חפץ, כל כתב יד, כל רישום.

ב-25 בספטמבר נערכה בדיקה מקדימה בפיקוח משותף של קצין בריטי ושל פורייה. כל ארגז נפתח, תכולתו נבדקה מול המצאי, ואז נסגר שוב.

בערב ה-26 בספטמבר הושלמו כל הכנות האריזה. אנשי המדע הצרפתים היו מוכנים לעלות על האוניות לחזרה לצרפת מיד כשהאוניות הבריטיות יעמדו לרשותם.

בשעות האחרונות של יום ה-26 בספטמבר כינס ז׳ולואה את עוזריו לבדיקה סופית. הוא הורה לפרוק ולבחון מחדש כל צינור מתכת המכיל רישומים, וידא שהפקקים הרמטיים ושהצינורות אינם סדוקים. הוא עשה כך גם עם חבילות הניירות, קרטוני ההערות, תיקי העתקי ההטבעה. כל מה שהוועדה תביא לצרפת נכנס בכמה ארגזים ובכמה גלילי נחושת.

– לא שכחנו דבר?

– שום דבר מהותי. מכשירי המדידה בארגז מספר שלוש. מחברות המדידה האדריכלית בארגז ארבע. הרישומים שלך בצינורות אחד עד עשרים ושלושה. העתקי ההטבעה של מרסל בתיקים. יומני המכון בארגז חמש.

ז׳ולואה הביט בצינורות המתכת. בפנים, מגולגלים ומקובעים בנייר כותנה, היו הלוחות המייצגים את מצרים העתיקה כולה שהצבא חצה, מצומצמת לקווים ולמקווקווים על נייר עבה. הנייר הזה היה מעתה יקר יותר מן המונומנטים עצמם, משום שהחריטה תוכל לשכפל אותו כמה פעמים שיחפצו, והוא יחצה את הזמן והמרחקים טוב מכל אבן. הנחושת הייתה קרה תחת כף ידו.

בלילה שבין ה-26 ל-27 בספטמבר ישב ז׳ולואה בחדרו, צינורות המתכת מסודרים בשורה אל הקיר משמאלו, ועבד על גיבוש מפתח רישומיו, רשימה אלפביתית ונושאית של כל המונומנטים שתועדו, מסווגים לפי אתר, תקופה, סוג אדריכלי.

המפתח הזה, שסיים בסביבות ארבע לפנות בוקר, יהיה תוכן העניינים הראשון של מה שיהפוך *לתיאור של מצרים*. הוא מנה אלפיים שמונים ושבעה רישומים המכסים מאה שמונים ושישה אתרים שונים, מהאי פילה בדרום ועד אלכסנדריה בצפון. על כל רישום ציין אם מדובר בתצוגה כוללת, בפרט אדריכלי, בכתובת, בייצוג פיגורטיבי.

עם עלות השחר גלגל את המפתח והחליק אותו לצינור מספר אחד, עם מחברותיו היקרות ביותר, ודחק את הפקק בכף ידו.

החותם הסופי של הארגזים הוטבע ב-27 בספטמבר בעשר בבוקר, בפני קצין בריטי, שני עדים צרפתים ונוטריון צבאי שאולתר לנסיבות. הארגזים האלה עמדו לחצות את הים התיכון ולהצטרף לאוספים הלאומיים. ניצחון חלקי, אחרי כל מה שקרה. הנוטריון נשף על השעווה.

ז׳ומאר הבטיח לעצמו לתאר את הסצנה בזיכרונותיו, בשל מה שסגרה. בגיל עשרים ושלוש הוא השאיר מאחוריו תקופה בחייו שלא תדמה לאף אחרת.

ז׳ולואה, לעומתו, לא חשב על העתיד. הוא חשב על אתרי הדרום שרק הציץ בהם. על כל מה שלא הספיק לצייר.

ב-29 בספטמבר נודע לחכמים שהאוניות הבריטיות שנועדו להחזירם לא יוכלו לקבל נוסעים לפני יותר מחודש. נאלצו להמתין.

בבוקר ה-31 באוקטובר קיבלו החכמים הצרפתים הוראה רשמית להיות מוכנים לעלות למחרת על אוניות ההובלה הבריטיות, שיחזירו אותם לצרפת דרך מלטה.

לפני העלייה על האונייה ביקר המילטון ביקור אחרון אצל החכמים הצרפתים. הוא הביא עמו את אישורי המעבר הרשמיים שיתירו את הובלת ארגזיהם דרך בדיקות הנמל הבריטיות. המסמך, חתום ועליו חותמת, היה הערובה הפורמלית שאיש לא ינסה לתפוס את רכושם ברגע האחרון.

– הנה אישורי המעבר שלכם. אני מאחל לכם נסיעה טובה חזרה.

הוא מסר את הצרור לז׳ולואה, שלקח אותו.

– ואני מאחל לכם לעשות שימוש טוב במה שאתם לוקחים עמכם.

המילטון חייך חיוך קצר. הוא הבין. לעשות שימוש טוב במה שהם לוקחים עמם פירושו לפרסם את הלוחות, לפתוח אותם לפני חכמים מכל המדינות, להפיק מהם ידע שלא יישאר נעול בפריז. זו תהיה ההצדקה היחידה שיוכל לתת אי פעם למה שעשה כאן.

– נעשה כמיטב יכולתנו.

זה היה הכול. הם לא נפגשו עוד לעולם.

בערב האחרון התכנסו החכמים בינם לבין עצמם, ללא המילטון וללא הקצינים הבריטים. הם אכלו מעט ושוחחו זמן רב. לכל אחד היו חרטותיו, אתר שהוחמץ, כתובת שלא הועתקה, מקדש שעוד שנה הייתה מאפשרת למדוד. איש לא אמר בקול שזה לא יישנה, אך כולם חשבו כך.

בלילה שבין ה-31 באוקטובר לראשון בנובמבר שכב ז׳ולואה על מזרן הקש שלו במחסן והאזין לקול הים ולצרחות השחפים. שלוש השנים שבו אליו בלי סדר, רחוקות כבר, כאילו חי אותן אדם צעיר יותר. הנחיתה באלכסנדריה, הצעדה במדבר, המראה הראשון של הפירמידות, מרד קהיר, מקדשי מצרים העליונה, אבן רוזטה, מותו של קלבר, המשא ומתן עם המילטון.

הוא קם עם עלות השחר, הלך לבדוק בפעם האחרונה את השפופרות, ויצא אל הרציף. הים היה שקט תחת שמיים עדיין כהים. כמה כוכבים נותרו במערב. על האוניות שעגנו במעגן נצצו פנסים. בעוד שעות ספורות יהיה על הסיפון. בעוד שבועות ספורים, בפריז.

בבוקר ה-1 בנובמבר נפרד כל אחד בדרכו. ז׳ולואה ביקר ביקור אחרון אצל שייח׳ באלכסנדריה, בוגר אל-אזהר, שעמו שוחח לא פעם על המונומנטים הפרעוניים. המלומד הזקן, שקרא ערבית, פרסית וטורקית אך לא צרפתית, עיין זמן רב ברישומים שז׳ולואה הראה לו.

– הוא אומר שהפרעונים היו ענקים, תירגם המתורגמן. ענקים שבנו לנצח משום שהאמינו שיחיו בו.

– אולי הוא לא טועה. המונומנטים האלה שרדו את כל האימפריות שכבשו את הארץ הזאת. הם ישרדו גם את שלנו, ללא ספק.

השייח׳ אמר דבר נוסף. המתורגמן היסס לפני שתירגם.

– הוא אומר שהבטתם באבנים האלה כאילו הייתה להן נשמה. זה טוב. ההבדל חשוב, גם אם אתם עוזבים.

ז׳ולואה רשם את המשפט במחברתו, אחרי זה של *הוכיל* עבדאללה. שני אנשים שלא הכירו זה את זה, בהפרש של שנה, ואיש מהם לא ראה כלא-כלום את המבט הזה שהוטל על ארצו.

העלייה על האוניות נעשתה בסוף הבוקר. האוניות הבריטיות עגנו כמה מאות מטרים מהרציף, וסירות הובלה שירתו כמעבורת. ארגזי הצרפתים הועמסו ראשונים. המילטון הסכים לכך, בהכירו את חרדת החכמים.

אלה היו אוניות הובלה וספינות מלחמה בריטיות. במעגן עמדה גם *המצרית*, פריגטה צרפתית לשעבר שנתפסה בנמל אלכסנדריה ועברה לדגל בריטי, והאנגלים שמרו על שמה. אליה יועדה אבן רוזטה.

– זהירות, אמר ז׳ופרואה למלח שהרים אחד מארגזי הצנצנות שלו בצד אחד בלבד. צנצנות. שביר.

המלח אחז בו בשתי ידיו כדי לבחון את שיווי משקלו, ואז הניח אותו בסירה עם האחרים. ז׳ופרואה לא אמר דבר נוסף.

מה שהטריד אותו היה המקום בבטן האונייה. היא הייתה חשוכה, לחה, מאוררת רע, חשופה לזעזועי ההיטלטלות והגלים. צנצנות האלכוהול היו הבעיה החמורה ביותר. אם ארגז יתהפך בבטן האונייה בזמן סערה, אם העץ ייכנע להלם, הצנצנות יישברו, האלכוהול ישתפך, ואם יימצא פנס בקרבת מקום תהיה סכנת שריפה בבטן האונייה. הוא התריע על הסכנה בפני הקפטן הבריטי, שאישר להציב את הארגזים השבירים ביותר במקום נגיש בסיפון התחתון.

ז׳ולואה עלה לסירה אחרון. הוא הביט בפעם האחרונה באלכסנדריה מגובה פני המים. הבתים הלבנים בעלי הגגות השטוחים, המינרטים, המצודה

שנבנתה על חורבות המגדלור העתיק, ומאחורי כל אלה המדבר, עמק הנילוס שנעלם לכיוון דרום, כל אותם מונומנטים שהצבא רק חלף על פניהם.

– יש עוד כל כך הרבה לראות, לחש.

– תמיד יהיה, אמר ז׳ומאר, שעלה לאותה סירה.

הסירה התרחקה מהרציף. ז׳ולואה לא הביט לאחור. הוא שמר לנגד עיניו את תמונתה של אלכסנדריה כפי שהייתה באותו בוקר, צלולה ומוארת באוויר היבש של נובמבר.

משהתמקם על האונייה, סירב להשאיר את שפופרות הנחושת שלו בבטן האונייה. הוא נשא אותן אל תאו, פינה קטנה של שני מטרים על מטר וחצי במגורי הקצינים הזוטרים, עם דרגש בד וקרס בתקרה. עשרים ושלוש שפופרות, כחמישים קילו. הוא קיבע אותן על המדף שמעל הדרגש וקשר אותן בחבל לקרס.

הוא כמעט לא ישן בלילה הראשון. בכל תנועה של האונייה נמתח החבל והשפופרות נקשו בעדינות אל המחיצה. הוא האזין להן בחשכה.

ז׳ומאר הציב את ארגזי המדידות הקרטוגרפיות שלו בהסכמה עם הסגן הראשון, קשורים אל המחיצות בחבלים, כמו ציוד ארטילריה. שיטה צבאית להגנה מפני הטלטול.

– כבר הובלתם מפות יקרות ערך? שאל אותו הסגן.

– לא. אבל ראיתי איך אתם קושרים את התותחים.

הסגן הנהן. זה היה הגיוני.

על הסיפון, הנוסעים הצרפתים, חכמים וחיילים, מצאו עצמם מעורבבים עם הצוותים הבריטיים בחלל שנועד לשני שלישים ממספרם. הקבוצות נשארו נפרדות, הצרפתים בחרטום ובצד שמאל, הבריטים במרכז ובצד ימין. אך במעברים הצרים, במסדרונות, בסולמות, הם נתקלו זה בזה עשרים פעם ביום בלי לדבר.

החכמים מצאו בכך בעיקר אבסורד. הם שבו לצרפת על אוניותיהם של אלה שזה עתה לקחו מהם את אבן רוזטה ואת סרקופג נקטנבו השני. אותו צי שהטביע את הצי שלהם באבוקיר.

ז׳ולואה כתב זאת כך, בערב, במכתב שלא סיים.

"אנו חוזרים לצרפת על כלי השיט של מנצחינו, כשאישורי המעבר שלהם בכיסינו ואבן רוזטה ממתינה לבטן *המצרית*. לקחנו את מצרים מהמצרים, והם לקחו אותה בחזרה. האבנים ייסעו ללונדון. הרישומים שלנו נוסעים לפריז בשפופרות נחושת ששמורות אצלי מעל הדרגש. אני חושב שזה הבדל שיהיה חשוב, בטווח הארוך."

הוא קרא שוב, מעך את הדף וזרק אותו. המילים לא היו שם. הוא ינסה למצוא אותן ב"*התיאור*".

V - ההפלגה

לים התיכון של נובמבר היו מצבי רוח משלו. כבר ביום השני קמה רוח צפון-מזרחית והים התחולל. האונייה החלה להתנדנד בחוזקה. כמה חכמים, שלא היו רגילים להפלגה, העבירו את הימים הראשונים שרועים בתאיהם – חוץ מז'ומאר, שירד לבטן האונייה לבדוק את ארגזיו, ומז'ופרואה סנט-הילר, שהלך לבדוק את צנצנותיו בכל שעתיים.

ז'ולואה נשאר על הסיפון. הוא עשה את מסע ההלוך בלי קושי ופיתח יחס שליו אל הים במהלך החודשים המצריים. הוא התבונן בגלים, בעננים, באור המשתנה, באותו מבט, קשוב וחסר שיפוט, שהפנה אל המונומנטים. אחד הקצינים הבריטים הצעירים בא לשוחח עמו.

– מה בדיוק אתם לוקחים עמכם בשפופרות האלה?

– את מצרים העתיקה.

הקצין הביט בו בלי להבין.

– רישומים, בהיר ז'ולואה. מדידות של מונומנטים. העתקי כתובות. כל מה שהצלחתי לתעד במשך יותר משלוש שנים. יהיה בהם כדי למלא כרכים שלמים.

– כמו אנציקלופדיה?

– עם תמונות, אמר ז'ולואה.

הקצין נראה מרוצה והלך. ז'ולואה נשאר על הסיפון עוד שעה, ידו על המעקה הרטוב מרסיסי ים. אי שם מעבר לאופק הפירמידות עדיין עמדו.

ביום החמישי שככה הרוח. הים שב לתנועתו הסדירה. החכמים הופיעו שוב על הסיפון, עדיין חיוורים אך עומדים על רגליהם. עוד לפני שמלטה נראתה

באופק חזר כל אחד למקומו ולפנקסיו, תקועים מול הטלטול מתחת למרפק או לספל.

ז׳ומאר עבד על רשימות המדידה שלו, מחפש סתירות. כמה מהן נפתרו. שתיים סירבו להיפתר.

– הביטו, אמר והניח את פנקסיו על המעקה, בוהן על הדף מול הרוח. בסיס הפירמידה של חפרע ארוך מעט יותר בציר מזרח-מערב מאשר בציר צפון-דרום. לא בהרבה. עשרים סנטימטרים על מאתיים וחמישה עשר מטרים. אך זה חוזר בשלוש הפירמידות הגדולות של גיזה.

– טעות במדידות שלכם?

– אפשרי. חשבתי על כך. אבל מדדתי כל צלע שלוש פעמים, בשרשרת מדידה, ובשלוש הפעמים…

– אז?

– אז ההפרש מכוון. הבנאים כנראה התחשבו במידת כדור הארץ. מאות שנים לפני שה… לפני התיאוריה, בקיצור.

ז׳ולואה הביט בו זמן רב.

– פרסמו את זה.

– לא עכשיו. זו השערה, לא יותר. מונז׳ צריך לחשב מחדש. בפריז.

מונז׳ חזר לצרפת עם בונפרטה כבר באוגוסט 1799. המדידות, לעומתו, נסעו עם ז׳ומאר, באחת משפופרותיו. העבודה הזאת, שפורסמה בכרכי *התיאור*, תידון ותשוב ותיבחן במשך עשרות שנים. באותו ערב על הסיפון היה ז׳ומאר רק צעיר שלא הצליח להירדם.

מה שז׳ומאר לא אמר – מה שלא אמר לאיש מאז עזיבת אלכסנדריה – הוא שההשערה הפחידה אותו כשם שהלהיבה אותו. אם בוני הפירמידות הכירו את מידות כדור הארץ, פירוש הדבר שמשהו אבד – לא נשכח, אלא הושמד, התפזר, נעשה בלתי נגיש. עשרים מאות שנה של כיבושים, של ביזה, של שריפות. ספריית אלכסנדריה. הפפירוסים שחיילי קיסר שרפו בלי לקרוא. האדישות הארוכה של הכובשים שבאו זה אחר זה כלפי מה שהכילו הקירות.

הוא הוציא ממעילו את פנקס מספר שבע עשרה, זה שייעד להשערות שלא אומתו. הוא רשם בו, במהלך החודשים, את התצפיות שלא נתנו את עצמן להסבר מיידי. הכיוון האסטרונומי של המקדשים. היעדר כל שגיאה

בפרופורציות של מקדש אמון הגדול בקרנק לאורך חמש מאות מטרים. סידור החדרים והגלריות הפנימיות של הפירמידות הגדולות, שצירהן נראו לו כעונים לחישוב שעוד לא שחזר עד תום.

הפירמידות לא היו קברים בלבד. אולי לא קברים כלל, במובן שבו הבינו את המילה בצרפת. הן היו מכשירים. מכונות למדידת העולם, לקיבוע השמיים באבן, להעברת ידע אל הבאים אחריהן, ידע שהפירוס אינו יכול להבטיח. כי הפירוס נשרף. האבן, פחות.

הוא החזיר את הפנקס אל מעילו וכפתר מחדש את צווארונו. זו הייתה השערה רחבה מדי להערת שוליים. היא דרשה עשר שנות עבודה לפחות. הוא היה בן עשרים ושלוש.

הלילה ירד. הכוכבים מעל הים התיכון היו עמומים יותר מאלה שמעל המדבר. הוא חיפש את אוריון ומצא אותו, נמוך על האופק, שלושת כוכבי החגורה נוטים מעט דרומה. הוא נשאר להביט בהם עד שהקור אילץ אותו להיכנס. באחת משפופרותיו, בין שני גלילי נייר משומן, החליק דף קטן מקופל לארבע, שעליו העתיק בגיזה את המידות המדויקות של הבסיסים.

על סיפון הירכתיים כתב פורייה. זה ימים חיפש את פתיחת ההקדמה ההיסטורית של *התיאור*. המשפט שיבהיר לקורא מדוע מצרים חשובה יותר מכל ציוויליזציה עתיקה אחרת. הבעיה לא הייתה החומר. הבעיה הייתה הטון. אילו אימץ את טון המלומד, יאבד את הקורא המשכיל שרצה להתרגש. אילו אימץ את טון הנואם, יבגוד בקפדנות שהמכון ציפה לה ממנו.

הוא מילא וקרע אחד עשר עמודי פתיחה. בכל אחד עשר הניסיונות האלה הייתה אותה טעות. הוא פתח במסע. "ב-19 במאי 1798 הפליג הצבא הצרפתי מטולון." או "ועדת המדעים והאמנויות, המורכבת ממאה שישים ושבעה חברים." ניסוחים נכונים שהבטיחו לקורא דין וחשבון, בשעה שביקש לתת לו דבר אחר לגמרי.

מה שחיפש – ולא מצא – היה המילה שתבהיר לקורא מדוע מצרים שונה מכל שאר הארצות. לא יפה יותר, לא עתיקה יותר במובן הרגיל. עתיקה אחרת. העתיקות כתכונה פיזית של האוויר, של האבן, של הנהר. היו לו שלושת אלפי שנות היסטוריה שעליו להכניס להקדמה. ואיש עוד לא מצא כיצד לכתוב שלושת אלפי שנה.

– במה להתחיל? אמר בקול רם, לעצמו ולז׳ומאר שהקשיב לו.

– במה שאינו משתנה. הנילוס. ההצפה השנתית. העונות. כל השאר – הפרעונים, השושלות, הכיבושים – חולף לעומת זה. התחילו בגאוגרפיה. השאר יבוא.

פורייה רשם. סוף סוף נמצאה לו הפתיחה. לא הגאוגרפיה במובן הטכני, לא קווי הרוחב והאורך. הגאוגרפיה במובן של צורת העולם כפי שהיא כופה את עצמה על בני האדם. הנילוס שעולה ויורד. העמק שבין שני מדבריות. הציוויליזציה כמענה לאילוץ פיזי. את זה היה יכול לכתוב.

הוא התחיל את העמוד השנים עשר. הפעם לא קרע אותו. כתב שלוש שורות, קרא אותן שוב. הן החזיקו. השלישית קבעה שהנילוס חוצה את המאות בלי שהמאות חוצות אותו. זה לא היה מושלם. אך זה היה חי. זו הייתה התחלה. הוא המשיך.

ז׳ופרואה סנט-הילר, באותם ימים, כתב את הרשימות שיהפכו למאמריו הראשונים על החי של הנילוס. הוא עבד בתאו, מוקף בצנצנות קשורות מפני ההתנודדות. ריח האלכוהול ששימר את בעלי החיים ריחף בחלל הצר.

– על מה אתה חושב כשאתה כותב את התיאורים האלה? שאל אותו ז׳ומאר באחד הערבים.

– אני חושב על אלה שיקראו בעוד חמישים שנה. אני רוצה שיראו מה שראיתי, לא יותר ולא פחות. את הקשקשת, את הסנפיר, את הצבע שלפני האלכוהול. רק מה שיש.

בלי להבחין בכך, זה עתה נתן את סיסמתו.

בבוקר ה-10 בנובמבר נכנסה האונייה לנמל ולטה. החכמים ירדו לחוף וטיילו בקבוצות קטנות ברחובות העיר המבוצרת. קצת יותר משנה חלפה מאז שחיל המצב הצרפתי פינה את האי תחת לחץ בריטי, והיוניון ג׳ק התנוסס כעת על הביצורים שבהם ראה ז׳ולואה מתנוסס הטריקולור במעברו ביוני 1798.

– שלושה ימים כדי לכבוש אותה, אמר פורייה, עיניו נעוצות במבצרי ולטה. שנתיים של מצור כדי לאבד אותה. כמו כל השאר, פחות או יותר באותו יחס.

ז׳ולואה התיישב מול כנסיית המנזר של יוחנן הקדוש ושרטט במהירות את חזיתה החמורה. לא בשביל *התיאור* שעסק רק במצרים, אלא לעצמו, כתנועה אינסטינקטיבית של ידו שכבר לא ידעה להישאר בטלה מול מבנה ראוי לציון. השרטוט נמשך עשרים דקות. כשהרים את עיניו, ז׳ומאר עמד מאחוריו.

– אתה עדיין מצייר, אמר ז׳ומאר.

– תמיד. אני לא יודע להסתכל אחרת.

בערב התכנסו החכמים בפונדק לארוחה. השיחה נסבה על מה שכל אחד התכוון לעשות עם שובו לפריז. ז׳ופרואה סנט-הילר רצה לחזור לתפקידו במוזיאון להיסטוריה של הטבע. פורייה חשב על קתדרתו בבית הספר הפוליטכני. מרסל הזכיר בגעגוע את בית הדפוס הלאומי.

– ואתה, ז׳ולואה? שאל ז׳ופרואה סנט-הילר.

– אני? אעבוד. הרישומים האלה לא יתחקקו מעצמם.

ב-11 בנובמבר עם שחר עקרה האונייה עוגן והמשיכה בדרכה צפונה-מערבה. הים התיכון המערבי, צונן וסוער יותר מהים המזרחי, הזכיר להם בצבעיו האפורים-ירקרקים את חופי צרפת שעזבו.

במהלך החלק האחרון הזה של ההפלגה – שמונה ימים ממלטה – נפגשו החכמים בכל יום בתא הגדול כדי לדון *בתיאור*. מי יכתוב מה. באיזה סדר. כמה כרכים.

– *התיאור* הזה חייב להיות אנציקלופדיה, אמר פורייה. לא כמה לוחות עם הערות אלא כל מה שראינו, מדדנו, צפינו בו. המונומנטים, הגאוגרפיה, ההיסטוריה של הטבע, החברה העכשווית. עשרים כרכים לפחות.

– הלוחות האלה יהיו מושלמים או שלא יהיו, אמר ז׳ולואה. החרטים הטובים ביותר בפריז, כמה זמן שיידרש. פגם אחד, מתחילים מחדש.

ז׳ומאר רצה אטלס גאוגרפי שלם, המפות המדויקות הראשונות של כל עמק הנילוס. ז׳ופרואה דרש מקום של כבוד להיסטוריה של הטבע. מרסל חשב על העתקי ההטבעה של אבן רוזטה.

כל אחד חשב על מה שיישאר ממנו. ז׳ומאר, בחרטום האונייה, הרים את עיניו מפנקסיו. החוף עוד לא נראה. הוא חשב על המדידות בשפופרותיו, שמישהו, בעוד מאה שנה, ישתמש בהן בלי לדעת את שמו. הוא הרטיב את עיפרונו וחזר לטור המספרים שלו.

ב-17 בנובמבר, אחר הצהריים צלול של סתיו, צרפת הופיעה סוף סוף באופק, תחילה קו כהה ונמוך, ואז, בהתקרב, קווי המתאר של ראשי יבשה וגבעות. צרפת. הם לא אמרו דבר.

ב-18 בנובמבר, עם שחר, נכנסה האונייה למימי החוף של פרובנס. אור הסתיו על הים היה שונה מזה של הים התיכון המזרחי, חיוור יותר, מפוזר יותר, בלי הצפיפות שהייתה לו במצרים.

– האור הזה, אמר ז׳ולואה לז׳ומאר. זו צרפת.

החוף התקרב. כעת ניתן היה להבחין במצוקי הגיר, במפרצונים הסלעיים, בבתי הדייגים הראשונים.

– אנחנו חוזרים הביתה, אמר ז׳ולואה.

היו במילה הקלה, צער, וכל העבודה שחיכתה. ז׳ומאר לא השיב. אף אחד מהשניים לא האמין שמצרים הייתה סוגריים שנסגרו.

VI - החזרה לצרפת

האונייה עגנה בטולון ב-19 בנובמבר 1801, שלוש שנים ושישה חודשים אחרי יציאת הצי הצרפתי מאותו נמל במאי 1798. נסיבות החזרה עמדו בניגוד לנסיבות היציאה. במקום צי של ארבע מאות אוניות שהובילו שלושים ושמונה אלף חיילים, כמה אוניות בריטיות החזירו את שרידי צבא מובס.

תחילה היה צורך לרצות את ימי ההסגר שהוטל על אוניות שבאו מהלבנט, וההסגר קוצר הפעם. אחר כך ירדו החכמים בטולון. צרפת השתנתה. הם השתנו יותר.

ז׳ולואה יצא מבית ההסגר והניח רגל על רציף טולון. אבן רטובה, קרה. ריח מלח וזפת. שחפים צועקים מעל הנמל.

הוא עצר, מניח לאחרים לעקוף אותו. הוא לא נישק את האדמה. הוא הביט ברציף, במבנים, בגבעה שמעל העיר, בשמיים האפורים. האוויר היה קר ולח, קור ים תיכוני בנובמבר, שום דבר מהקור היבש של הלילות המצריים. הוא שאף אותו לריאותיו וחיכה שגופו יזכור.

הארגזים – רישומיו של ז׳ולואה, אוספיו של ז׳ופרואה סנט-הילר, העתקי ההטבעה של מרסל, מכשירים, כתבי יד – פורקו תחת השגחתם.

בערב התכנסו בפונדק שבנמל.

– למצרים.

פורייה הרים את כוסו.

– לאלה שלא שבו ממנה.

הם שתו. איש לא הוסיף דבר, והלכו לישון מוקדם.

למחרת בבוקר שלחו רשויות הנמל קצין לרישום הרשמי של הארגזים. הקצין היה צעיר ולא ידע דבר על המסע למצרים מלבד מה שנאמר עליו בעיתונות הפריזאית. הוא בחן את מניפסטי ההובלה שורה אחר שורה, ספר את הארגזים פעמיים וייעד מחסן סמוך לרציף.

– החפצים האלה מהווים את המורשת המדעית של הרפובליקה, אמר לו פורייה בסמכות שלא סבלה עוררין. הם יועברו לפריז בליווי אבטחה בהקדם האפשרי. דאגו שהמחסנים יהיו יבשים ונעולים כהלכה.

הקצין קד קידה וביצע. פורייה מצא מחדש, בלי לחשוב על כך, את טון הפקיד הפריזאי, שלם מתחת לשלוש שנים של אבק.

אחר הצהריים התכנסו כמה מהחכמים במשרד בפרפקטורה הימית, מתחת לדיוקן הקונסול הראשון שהצבע עליו עוד היה טרי, כדי לנסח את דוחותיהם הראשונים למשרד הפנים. הדוחות נועדו לקבוע שוועדת המדעים והאמנויות מילאה את משימתה, שאוספיה שלמים בחלק שניצל, ושעבודת הפרסום יכולה להתחיל. פורייה ניסח את הדוח הראשי ביד בטוחה, בלי להזכיר את האבדות שהסבו הבריטים אלא בהערה עובדתית בנספח.

– נניח את הפוליטיקה למי שישתמש בה, אמר מבלי להרים את הקולמוס. תפקידנו להציג מה שעשינו ומה שהבאנו. השאר שייך להיסטוריונים ולדיפלומטים.

ז׳ומאר, שקרא את הדוח מעבר לכתפו, הנהן. הוא היה בן עשרים ושלוש ולא ראה מה להעיר על הערה בנספח.

השעות האחרונות בטולון חלפו בטפסים, בחתימות, בחותמות, ומסע מצרים נבלע במעגלים הרגילים של הביורוקרטיה של הקונסוליה.

הפקיד שרשם את ארגזי הוועדה התייחס אליהם כאל משלוח קמח או צמר. ארגזי עץ, זה מה שראה. ז׳ולואה התבונן בו רגע, ואז פנה אל פורייה.

– כך שומרות הציוויליזציות על זיכרונן, אמר. בפנקסי רישום שאיש אינו קורא.

פורייה חייך. ההערה השנונה הייתה נכונה, וזה היה גם העיקרון שעליו נשענה תקוותו *שהתיאור של מצרים* ישרוד משטרים ומלחמות. הוא ייקטלג, יוכנס למצאי, יעיינו בו חכמים שלא שמעו מעולם לא על פורייה ולא על ז׳ומאר, אך יקראו את מילותיהם.

למחרת בבוקר יצאו לדרך לפריז.

המסע נמשך כמעט שבועיים, כולל העצירות, בדרך הראשית שעלתה לאורך עמק הרון ואז הגיעה לבורגונדי. החכמים נסעו בכרכרות ציבוריות, ומטענם היקר בא אחריהם בעגלות בליווי.

הם ידעו מאז אלכסנדריה שצרפת החליפה משטר. בדרך ראו את הסימנים. בתחנות הדואר נשאו המודעות כעת את כותרת הקונסוליה, ואיש כבר לא דיבר על הדירקטוריה.

באביניון המתין המון מול הכרכרה. אנשים שאלו לשלום בנים, אחים, בעלים שאת עקבותיהם איבדו זה שלוש שנים. פורייה ירד והשיב בסבלנות. הוא לא ידע על כולם.

המחזה הזה הטביע בו חותם עמוק יותר מן הפירמידות. הייתה שם, בין המחכים, אישה כבת חמישים שאחזה בידה דיוקן זעיר. היא לא ביקשה דבר. היא רק הביטה בפני החיילים שירדו. פורייה סב את עיניו.

המעבר בליון היה הזדמנות לעצירה של יומיים. לכמה חכמים היו משפחות או ידידים באזור וניצלו זאת לפגישות מחודשות מאולתרות. פורייה, שמורו הוותיק בונאר חי באוקסר, מעט הצידה מהדרך, הסתפק בכתיבה אליו מליון שלא יוכל לבקרו ושיהיה בקרוב בפריז.

ז׳ולואה, מצדו, ניצל את היומיים האלה בליון כדי לבקר חרט מפורסם שאת עבודתו ראה לפני המסע. הוא רצה להעריך אם אפשר לצרף את החרט הזה להפקת לוחות *התיאור*.

– הנה דוגמאות, אמר ז׳ולואה ופרש כמה מפנקסיו על שולחן הסדנה.

החרט בחן את הרישומים זמן רב, זכוכית מגדלת בידו, ועקב אחר קווים מסוימים בציפורן. קווי ההירוגליפים דרשו דיוק קיצוני, לתבליטים היו גוני עומק שקשה להעביר בחריטה שטוחה, והמראות הכלליים על המקדשים דרשו שליטה בפרספקטיבה שלא לכל החרטים הייתה.

– זו עבודה רצינית. אני יכול לעשות אותה. אך אזדקק לזמן. להרבה זמן.

ז׳ולואה הביט בידי החרט. רחבות, יציבות, עם יבלות במקומות המדויקים שרק האזמל מייצר. ידיים שונות משלו, הוא שצייר במקום שבו אלה יחרטו. את המעבר מתנועה אחת לאחרת יצטרכו ללמוד יחד. הוא עצמו הבין אותו עדיין רע.

– יש לנו זמן, אמר ז׳ולואה. מה שאין לנו הוא הזכות לעשות עבודה חפוזה.

הם הסכימו על תנאים עקרוניים. ז׳ולואה רשם את השם בפנקסו והדגיש אותו בקו. החרט הליוני הזה היה בדיוק מה שחיפש.

בערב, בשובו לפונדק, מצא ז׳ולואה את פורייה באולם המשותף.

– בונפרטה נטש אותנו, אמר. ועכשיו... עכשיו הוא עומד להשתמש בעבודתנו לתהילתו.

פורייה המתין עד שהגישו להם את היין לפני שהשיב.

– בלעדיו לא היינו שם. ויש בידיו האמצעים לממן את *התיאור*. נחזיק את שתי העובדות האלה בראש.

בליון קנה ז׳ולואה בחנות ספרים עותק של התכתבותו שלו עם המכון, שפורסמה בעת היעדרו. המוכר לא זיהה אותו. קריאת מכתביו ממצרים מצרפת עוררה בו רושם מוזר, כאילו אדם אחר חי את כל זה והעביר לו דין וחשבון מרחוק. הוא הכיר את המילים אך לא לגמרי את הקול. כתיבתו נעשתה ישירה יותר, פחות מושקעת באפקטים.

– אני כבר לא האדם שיצא מטולון במאי תשעים ושמונה, אמר לז׳ומאר בדרך.

– לא, אמר ז׳ומאר אחרי רגע. אף אחד.

הכניסה לפריז דרך פרבר סן-אנטואן נעשתה בשעת בין הערביים. בזיכרונו של ז׳ולואה הייתה העיר גדולה יותר. הוא העלה את פריז על נס בחודשי מצרים עד שהפך אותה לסמל לכל מה שאין לו. המציאות של העיר הדהימה אותו בעקביותה הפרוזאית. אותם רחובות, אותם ריחות, אותם רעשי עגלות על האבנים.

– פריז היא תמיד פריז, מלמל ז׳ולואה בירידתו מהכרכרה.

– אתה חוזר ממרחק רב, אדוני? שאל העגלון.

– ממצרים.

– אה, אמר העגלון. אומרים שזה יפה.

– זה יותר מיפה. אך צריך לחזור כדי לדעת מה זה שווה.

ההגעה לפריז ב-8 בדצמבר הייתה צנועה יותר מכפי שחלק היו מבקשים. בלי מצעד, בלי קבלת פנים רשמית, בלי נאומים. צבא המזרח שב מובס, וממשלת הקונסולים לא ראתה סיבה לחגוג כניעה. בונפרטה כבר בנה מחדש את אגדתו

בלי מצרים. המערכה הפכה בנאומים הרשמיים לסוגריים נדיבים, מעשה של עניין מדעי שנאלץ להתפנות מפני הנסיבות, ולא תבוסה צבאית.

ז׳ולואה הניח לחבריו להתפזר וחזר לבדו לביתו שברחוב סן-דומיניק. משפחתו, שקיבלה הודעה במכתב מטולון, פתחה מחדש את התריסים. הוא נכנס, הניח את מעילו, התיישב בכורסה שבה נהג לקרוא. הייתה אש בקמין. החום על פניו היה רך, יציב, חום של עץ בוער שאין לו דבר במשותף עם החום של מצרים.

הכול היה במקומו. הספרייה, התמונות, שולחן הכתיבה. שלוש שנים במצרים, ושום דבר כאן לא זז.

הוא לקח פנקס ריק מהמדף, הראשון שמצא, וכתב בראש העמוד הראשון ״דצמבר 1801 – העבודות מתחילות.״ אחר כך הלך לישון.

המפגשים המשפחתיים התקיימו בימים שאחר כך, ככל שהחדשות התפשטו בין הקרובים. ההורים, הידידים, העמיתים לשעבר. כל אחד רצה סיפורים. האם הפירמידות היו באמת גדולות כפי שטענו הנוסעים? האם החום היה נסבל? האם באמת פחדו כפי שרמזו המכתבים?

ז׳ולואה ענה בסבלנות, מכייל את סיפוריו לפי שומעיו. עם הוריו נמנע מפרטי הקרבות והמחלות. עם ידידיו המלומדים נכנס לפרטי המונומנטים. עם הציבור הרחב שמר על נימה של תימהון וקסם. את היכולת הזאת להתאים את הסיפור לקהל זיהה בעצמו כאמנות שלא האמין שהוא ניחן בה. היא תועיל לו עבור *התיאור*.

– אפילו גדולות יותר, השיב לשואלים אותו על הפירמידות. את מה שאי אפשר לדמיין, השמועות תמיד מקטינות.

הנוסחה הזאת זיכתה אותו במבטים לא מאמינים אחדים ובכמה הזמנות לארוחת ערב אצל פריזאים סקרנים לשמוע את הרפתקאותיו. הוא קיבל אותן, סיפר, אך תמיד בתחושה שהמילים בוגדות בחוויה. מצרים עצמה חיכתה בצינורות הנחושת הערומים אל קיר חדר עבודתו, פקקיהם מדובקים בשעווה, שיתרגמו אותה ללוחות חרוטים.

הוא נרדם באחד הערבים ההם עם המחשבה הזאת. היצירה האמיתית עדיין לא החלה. היא תימשך כמעט שלושים שנה.

משחלפו המפגשים המחודשים, התארגנו החכמים.

ב-15 בדצמבר התקבל פורייה בקהל אצל בונפרטה בארמון הטווילרי. המסדרונות היו רחבים וקרים, וחום האח לא הגיע עד חדרי ההמתנה. בונפרטה חיכה לו בחדר עבודתו, עומד, כמו תמיד. פורייה הציג את תוכנית הפרסום. בונפרטה, שהבין את התועלת המדינית שבהאדרת מסעו המצרי חרף כישלונו הצבאי, הקשיב לו בלי להפריע וקיבל את ההצעה בברכה.

– טוב. פרסמו את זה, אמר בונפרטה. אני עושה מזה פרויקט מדינה.

הדברים יתקדמו מהר, מהר יותר ממה שפורייה קיווה באותו יום. צו קונסולרי מ-6 בפברואר 1802 יקבע שהמדינה תממן במלואם את הכנת *התיאור של מצרים* והדפסתו, פרויקט לאומי בעדיפות עליונה. ב-18 בפברואר ימנה השר שפטל ועדת עריכה שהורכבה מברתולה, מונז׳, קונטה, פורייה, קוסטז, דז׳נט, ז׳יראר ולנקרה, שכל אחד מהם אחראי על חלק, ופורייה שומר לעצמו את ההקדמה ההיסטורית. קונטה יהיה בה הנציב הכללי של הממשלה; ז׳ומאר, ז׳ולואה ודווילייה יצטרפו אליה בקרוב. פורייה, שימונה פרפקט מחוז האיזר באותה שנה, ייצא לגרנובל באביב.

בינתיים הועמדו לרשות החוקרים משרדים בבניין ממשלתי בפריז, ואשראים להעסקת חרטים מקצועיים, שרטטים עוזרים ומזכירים מעתיקים.

ז׳ולואה הקדיש את סוף דצמבר לסידור אלפי רישומיו, שלב ראשון לפני החריטה. הוא פרש אותם על הרצפה, מחוסר שולחנות גדולים דיים, וחילק אותם לפי מונומנטים ולפי סוגים. מבטים כוללים, פרטים אדריכליים, תבליטים, כתובות הירוגליפיות, תוכניות קומה, חתכים אנכיים.

– בלי הסידור הזה, הסביר לעוזריו, נאבד שבועות בחיפוש אחר הרישום שנצטרך.

יחד עם קונטה, שכולם ראו בו כבר את הנציב הכללי העתידי, החל לבחור את מיטב חרטי הנחושת של פריז כדי להפקיד בידיהם את המלאכה העדינה של שכפול רישומיו. הוא פגש כל מועמד, בחן דוגמאות מעבודתו הקודמת, ודן בהרחבה בדרישות האיכות שיטיל.

המגעים הראשונים עם החרטים גילו קושי בלתי צפוי. הטכנאים המעולים הללו ידעו לשכפל מקור בכל סגנון מקובל. אך רישומיהם של ז׳ולואה וחבריו לא השתייכו לשום סגנון. היו בהם חופש קו, דחיפות, חוסר דיוק פורה שהחריטה האקדמית לא ידעה להעתיק.

– תצטרכו לחנך את עינכם, אמר ז׳ולואה לאחד מהם, שזה עתה יישר את פרופיל הפרעה. המוסכמות האלה אינן כשלים. חרט שאינו יודע מדוע מצריים מצוירות כך יתקן אותן. והוא יעשה טעויות חמורות.

זה ייקח יותר זמן משצפו. ז׳ולואה החזיר את הלוח לחרט, בלי להתפשר.

פורייה, מצדו, התקדם בכתיבת ההקדמה ההיסטורית. הוא אימץ נימה של עיון מלומד, שקל כל משפט ומחק רבים מהם. הוא רצה *שהתיאור* יהיה יותר מקטלוג מאויר, מעשה מחשבה בדומה ל*אנציקלופדיה*, שיאמר לדורות הבאים מה הבינה צרפת במצרים, ומה אמרה מצרים על צרפת.

דצמבר 1801 חלף במשרדים ובסדנאות האלה. איש מהחוקרים לא יכול היה לדעת אז שעשרים ושלושת כרכי *הפוליו* של *התיאור של מצרים* יושלמו רק ב-1829.

הישיבה של 19 בדצמבר במכון צרפת הייתה הישיבה הרשמית הראשונה של ועדת המדעים והאמנויות מאז שובה. פורייה ארגן את ההזמנה בקפידה, ושלח מכתבים אישיים לכל חבר שעדיין בחיים – כשלושים נספו במצרים – כדי להזמינם להיפגש באולם הגדול של המכון.

הם היו כשישים, שבאו מכל רחבי צרפת. אחדים לא ראו זה את זה מאז אלכסנדריה. לחצו ידיים ממושכות מעט מדי, וחיפשו בעיניים את החסרים.

פורייה ניהל את הישיבה, סקר את העבודות שהושלמו, את הקשיים, את האבדות, הקריא את שמות הקולגות המתים, ואחר כך הציג את תוכנית הפרסום של *התיאור*, את המימון שהבטיח הקונסול הראשון, את לוח הזמנים המשוער.

– העבודה הזאת תיקח זמן. אולי עשר שנים. יותר – החישוב אינו בטוח, חישבתי אותו כמה פעמים. כל אחד מכם יידרש לתרום את חלקו. מה שהתחלנו במצרים, נסיים כאן, במשרדינו ובספריותינו.

ז׳ולואה, שישב בקהל, חשב על צינורות הנחושת שלו, על כל הרישומים הללו שחיכו לחריטה. במצרים עשה לכל היותר מחצית מהעבודה.

השבוע האחרון של דצמבר הוקדש לכתיבת הדוח הרשמי הראשון של ועדת המדעים והאמנויות לשר הפנים. הדוח, בן תשעים ושניים עמודים, הציג מצאי של מה שהוועדה השלימה, של מה שהביאה עמה, ושל מה שהיא מציעה לפרסם.

פורייה כתב את עיקרו, קוסטז את חלק העתיקות, ז׳ופרואה סנט-הילר את חלק הטבע, מרסל את החלק שנגע לשפות ולכתבי היד. המסמך, מאופק ומדויק, הרשים את השר, שהעבירו לבונפרטה בצירוף הערה חיובית.

בונפרטה, שעקב אחר התקדמות האוספים מאז שובו לצרפת שנתיים קודם, זימן את פורייה לפגישת עבודה. הוא רצה *שהתיאור של מצרים* יהיה לא רק מונומנט מדעי אלא גם מונומנט מדיני המהלל את מערכתו המזרחית. שתי המטרות לא היו סותרות, אך דו-קיומן חייב את החוקרים לנווט בזהירות.

– נשרת את המדע, אמר פורייה לקונטה בצאתם. ונניח לקונסול הראשון להאמין שאנו משרתים את תהילתו. זה המחיר הרגיל של יצירות גדולות, פחות או יותר.

קונטה חייך. מאז תחילת המסע לא שמע דבר מדויק יותר על מצבם.

בונפרטה קיבל את הדוח בעניין שלא היה מעושה. כמה דברים במסע נגעו לליבו באמת, הפירמידות, אבן רוזטה, מקדשי תבאי. הוא יקרא בלהט, כמה חודשים אחר כך, את *המסע* של דנון וידבר עליו עם קרוביו.

– דנון שלכם כותב היטב, יאמר לו מונז׳. זה נדיר אצל חוקרים – אני ראשון, אני מודה בכך ברצון. עמודיו על הפירמידות הם הטובים ביותר שקראתי, ואלוהים יודע כמה קראתי!

– הוא רואה את מה שהוא מתאר, יקטע אותו בונפרטה. אמן. כמו שהוא חוקר.

במהלך השנה שלאחר מכן הודיע בונפרטה לדנון שיש לו רעיון עבורו, בלי להיכנס לפרטים.

עבור החוקרים שנותרו לעבוד על *התיאור*, הרעיון שדנון עשוי לקבל תפקיד בצמרת היה בשורה טובה. הסיכוי הזה הבטיח להם בן שיח רם דרג, מיודע ובעל יחס אוהד.

המימון היה נדיב אך לא בלתי מוגבל. החוקרים נאלצו להתעמת עד מהרה עם המציאות הכלכלית של פרסום מונומנטלי. החרטים עלו ביוקר, הדפסת לוחות בפורמט גדול עוד יותר, והנייר האיכותי היה יקר.

קונטה, שנעשה נציב כללי של הממשלה, חיפש חיסכון בתחום החריטה עצמו. הוא המציא מכונה שביצעה את הרקעים, את השמיים ואת מסות המונומנטים, ושמרה לחרטים את העבודה העדינה. היא אפשרה לרסן את העלויות ולחסוך זמן ניכר.

דנון, מצדו, ניהל משא ומתן עם מו"ל פריזאי על פרסום *מסע במצרים התחתית והעליונה* שלו כספר עצמאי, קודם *לתיאור* הקולקטיבי. הפרסום המהיר הזה, כבר ב-1802, יאפשר לשמור על עניין הציבור במצרים העתיקה וליצור הקשר נוח לקבלתו של *התיאור* כשיופיע.

– אנו מפרסמים בשני שלבים, הסביר דנון. *המסע* שלי תחילה, לציבור הרחב. *התיאור* אחר כך, לחוקרים. ולנצח, אם ירצה בכך.

מינויו של דנון למנהל הכללי של המוזיאון המרכזי לאמנויות, שהוכרז בצו קונסולרי בנובמבר 1802, הפתיע אותו כמו את עמיתיו בוועדה. בונפרטה החליט עליו לאחר שקרא את *מסע במצרים התחתית והעליונה* ולאחר כמה שיחות עם דנון על האמנות והאוספים.

התפקיד הזה, שלא ביקש, יציב את דנון בלב סתירה. כמנהל המוזיאונים יפקח על רכישות יצירות אמנות שמקורן במדינות שכבשה האימפריה הנפוליאונית. הוא יהפוך לגלגל המרכזי של מדיניות ביזה שיטתית שהיה עד לה במצרים, עד ביקורתי וחסר אונים.

ובכל זאת קיבל. הוא סבר שמעמדה זו יוכל להשפיע על אופן הרכבת האוספים והצגתם, להדגיש את המדע ולא את הניצחון.

הסתירה לא חמקה ממנו. הוא רשם אותה ביומנו בשלוש שורות יבשות. ואז עבר לדבר אחר.

שלוש עשרה השנים הבאות יהיו הפוריות ביותר בחייו, יושבניות יותר ואדמיניסטרטיביות יותר מאלו שזה עתה חווה, אך תובעניות לא פחות. ניהול *מוזיאוני צרפת* יתבע סיבולת דומה לזו של המסע. הוא לקח את כובעו ויצא ללכת לאורך הגדות.

VII - העבודה מתחילה

ז'ומאר התגורר ברחוב לה-קרואה-פובן מאז שובו. חדר קר בחורף, הפונה צפונה, אך עם שולחן גדול שעליו פרש את דפי המדידות שלו.

עברה שנה מאז שחזר. במשך שנה תמלל, השווה, תיקן. מדידותיו הטופוגרפיות השתרעו כעת על פני מאתיים דפי נייר מילימטרי, מהדלתא ועד אשדות אסואן. מפת מצרים המדויקת ביותר שצוירה מעולם.

הוא חישב את גובה הפירמידה הגדולה, מאה ארבעים ושישה מטרים וחצי. הבנאים השתמשו ביחידת מידה מדויקת, ויחידה זו, האמין, אפשר כעת לגלותה מחדש. הוא יפרסם את ערכה ב-1817, 0,462 מטר לאמה. המצריינים יצטרכו לתקן אותו. האמה המלכותית שווה 0,5236 מטר, והפירמידה הגדולה מונה כמאתיים ושמונים מהן.

הוא חשב גם על תעלת סואץ. בונפרטה שקל אותה.

לפרה, המהנדס הראשי, עשה טעות מונומנטלית. הוא הגיע למסקנה שהים האדום גבוה בכעשרה מטרים מהים התיכון, מה שהופך את התעלה לבלתי אפשרית בלי שערי מים.

ז׳ומאר כבר פקפק במספרים הללו, מבלי יכולת להוכיח זאת. דוחו של לפרה יתפרסם *בתיאור* עצמו.

הטעות הזאת תעלה כמעט חצי מאה, עד שבורדלו, ב-1847, יחזור על המדידות ויראה ששני הימים כמעט באותו גובה, ועד שפרדיננד דה לספס יחפור את התעלה בעשר שנים.

ז׳ומאר, באותו ערב, התבונן במפת הנילוס שלו. כל עיקול נמדד במצפן ובתאודוליט. כל כפר. כל מקדש. עמק הנילוס השתרע על עשרה דפים מצפון לדרום, בדיוק שיאפשר למהנדס לחזות לאן ילכו המים אם יבנו סכר.

מאה שנה אחר כך, המהנדסים הבריטים שיבנו את סכר אסואן הראשון עדיין יעיינו במדידותיו של ז׳ומאר.

הוא רשם ביומנו באותו ערב משפט אחד. ״כל העבודה הזאת כדי שמהנדסי המאה הבאה יוכלו לנהל את מימיו של עם שלא ידענו למשול בו.״

מבין מאתיים הדפים, מאה ועשרה נותרו להעברה נקייה לפני שהוועדה תוכל להתחיל להדפיס את הכרך הראשון של *התיאור*.

אוקטובר הביא את ההתנגדויות האמיתיות הראשונות של העבודה.

העמוקה שבהן נבעה מההירוגליפים.

ז׳ולואה הבין זאת בכל ערב בקריאה חוזרת של הערות היום. הוא ודווילייה ציירו מאות עמודי כתובות בקרנק, בלוקסור, בעמק המלכים. הם העתיקו אותם בדיוק של חרט, סימן אחר סימן, מבלי להבין אפילו אחד. *התיאור* יפרסם את העמודים הללו, שאלפי קוראים יביטו בהם מבלי שמישהו ידע מה הם אומרים.

אי אפשר היה לעשות דבר. עוד לא.

מרסל ניסח זאת בבירור בישיבה באוקטובר.

– איננו יודעים לקרוא אותם. זהו. לכן נעתיק אותם – במדויק – ובשאר נאמץ סגנון תיאורי למהדרין. את מה שאנו רואים. מה שהדבר אומר... אחרים ימצאו.

התיאור של מצרים היה בראשיתו כמעט רעיון של פורייה. קלבר עודד את הפרויקט, בונפרטה הורה לפרסם, קונטה ניהל את הביצוע, השרטטים סיפקו את התמונות. אך פורייה היה הראשון שהבין מה הספר הזה צריך להיות, אנציקלופדיה של ציוויליזציה שלמה, כפי שנמצאה.

הוא יכתוב את ההקדמה ההיסטורית מפרפקטורת גרנובל במשך שנים. סינתזה צפופה של כל מה שידוע על מצרים מימי היוונים.

נפח התמונות היה מסחרר. לז׳ולואה ולדוויליה היו פנקסיהם, לדוטרטר, לדנון ולססיל שלהם. לז׳ומאר היו מאתיים דפי מדידות, לז׳ופרואה מאות לוחות זואולוגיה ובוטניקה, למהנדסים תוכניות אדריכליות לכל מונומנט שנסקר. בסך הכול, שמונה מאות תשעים וארבעה לוחות, ובהם כשישים צבעוניים. המפעל גייס כארבע מאות חרטים, על פני עשרים שנה, ועשרות שרטטים, שרבים מהם השתתפו במסע.

לוחות כה גדולים שאף מכבש פריזאי לא יכול היה להדפיסם. קונטה – אותו קונטה שיצר עפרונות במצרים – תכנן לפני מותו ב-1805 מכונה לחריטת הרקעים והשמיים, שממשיכיו הפעילו. מכבשים חדשים נבנו. לוחות מסוימים כיסו כמעט מטר רבוע. נדרשו דפי נייר שיוצרו במיוחד. כמה *מהם* דרשו שנתיים של עבודה כל אחד.

הכרך הראשון יצא ב-1809. האחרון ב-1829. עשרים ושלושה כרכים, שנדפסו על נייר ורז׳ה. המהדורה המסחרית של *פנקוק* תופיע החל מ-1820 בשלושים ושבעה כרכים.

פורייה יזכה לראות את הכרכים הראשונים יוצאים, ואחר כך את היצירה המושלמת. הוא ימות ב-1830.

התיאור של מצרים יצר את המצריינות כדיסציפלינה. הוא תיעד מונומנטים שנהרסו מאז, צבעים שנמחקו מאז, אתרים שנבזזו מאז. הוא איפשר לחוקר צרפתי לפתח את שיטת הפענוח שלו. מה שצרפת שמרה באמת ממצרים היו מאה שישים ושבעה מוחות ושמונה מאות תשעים וארבעה לוחות שהפיקו.

מה שגזלה – והמילה הייתה מדויקת, יהא ההצדק אשר יהא – היה בלונדון. הפסלים היו בלונדון. הידע היה בפריז.

הנחמה לא הייתה מועטה.

הקשיים האחרים – עקביות בין לוחות של אמנים שונים, אחידות בשמות המונומנטים – נפתרו בנהלי עבודה שהוועדה גיבשה על פי שיטתו הרגילה של פורייה, ברורה, מעשית, ישימה מיד. כל לוח נבדק מול המדידות הממדיות. אומצו השמות הערביים המודרניים כשמות רשמיים, עם השמות היווניים העתיקים בסוגריים.

ז׳ומאר הציע את כלל השמות. הוועדה אימצה אותו.

בנובמבר החלו ז׳ולואה ודווילייה בכתיבת ההערות. כל לוח היה צריך להיות מלווה בטקסט שנתן את המיקום, את הממדים, את מצב השימור ואת הייחוס השושלתי הסביר.

ז׳ולואה כתב את ההערות על המקדשים העיקריים של תבאי שסקר יחד עם דווילייה. הפרוזה שלו, שחבה משהו לרומנטיקה המתהווה, שילבה במדידות קטעים שבהם עוד נשמעה התרגשותו למראה המונומנטים האלה.

ההערה שלו על קרנק נפתחה בממדים. מתחם אמון בן כעשרים וחמישה הקטרים בקירוב, מאה שלושים וארבעה עמודים באולם העמודים, שנים עשר עמודים מרכזיים בגובה עשרים ואחד מטרים. ואז משפט. ״ההשפעה שיוצר יער העמודים הזה היא של מרחב שבו גדלות האדם וגדלות האל מתמזגות.״

פורייה מחק את המשפט. ז׳ולואה החזיר אותו.

פורייה קרא בגרנובל את ההערות שהדואר הביא לו ומחק מהן את הקטעים הליריים. ז׳ולואה החזיר אותם. פורייה מחק אותם שוב.

– אנו עוסקים במדע, כתב פורייה בשולי הדף, עיניו כבר בעמוד הבא. לא בספרות.

– מדע של מה? השיב ז׳ולואה בדואר חוזר. המונומנטים האלה נבנו כדי להשפיע. על המתבונן בהם. בלי ההשפעה, אנו מקטלגים אבנים.

אף אחד מהשניים לא נכנע, ושתי הנימות נשארו בתיאור, זו לצד זו, לעיתים באותו עמוד.

פורייה התגורר בפרפקטורה של האיזר, בגרנובל, במרחק כמה ימי כרכרה מן הוועדה.

הוא חשב על בונפרטה, בלי להתייחס ליהירות ולשאפתנות, שכבר מזמן חדל להתנגד להן. האיש הזה שיגר מסע ששינה את אופן ההתבוננות של אירופה במצרים, שינה את אופן ההתבוננות של פורייה עצמו בהיסטוריה, וכנראה לא ידע על כך הרבה. עבור בונפרטה, מצרים הייתה טעות צבאית שתוקנה בהפיכה מוצלחת. עבור פורייה, היא תישאר כל חייו התקופה הצפופה ביותר שהכיר.

אלה שעושים את ההיסטוריה, חשב, ואלה שמבינים אותה... הוא חיפש יחס, ולא מצא.

הוא עצר על הרציף, על גדת האיזר. צעיר מכר עיתונים בקור. הוא קנה אחד בלי לקרוא בו, והמשיך.

ברחוב לה-קרואה-פובן ז׳ומאר עדיין עבד. נייר הקלק כיסה לבסוף את כל השולחן הגדול, והפנקסים נערמו על הרצפה. באותו ערב הכין את דפיו למפה שיעמיד ז׳קוטן, ראש המהנדסים הגיאוגרפים, לאטלס של *התיאור*. עמק הנילוס השתרע על שמונה מעלות רוחב אך לא עלה לעולם על עשרים קילומטרים ברוחבו. היטל בון, שאומץ למפה זו, שומר על השטחים ואינו מעוות כמעט את המרחקים ליד קו האורך המרכזי. הוא התאים לרצועה הפורייה והדקה הזאת.

הוא סרטט את קו האורך הראשון. אחר כך את קווי הרוחב. אחר כך את שפך הנילוס בצפון, ברוזטה. אחר כך את מהלך הנהר דרומה עם עיקוליו שהכיר בעל פה אחרי שמדד אותם במשך שלוש שנים.

המפה קיבלה צורה. בקור, הדיו התייבשה רע.

חצות כשהניח ז׳ומאר את עטו. הוא כיבה את המנורה במקום להניח לה להיכבות מעצמה – הרגל ממצרים, שם השמן היה יקר – ונשאר זמן מה בחשכה. עשרים וארבע שנים. הוא ראה את הפירמידות, את מקדשי תבאי, את המדבר, קרב, כניעה, ומדד דברים שאיש לא מדד לפניו.

ועכשיו הוא מצייר מפה בחדר קר.

הוא לא הרגיש צער על כך. הוא חשב על עבדאללה, *המכיל* של התעלה, שאצלו הלמידה לא נגמרה לעולם משום שגם התעלה לא חדלה להשתנות. הקציר נעשה. נותר לדוש את התבואה, בלילה, לאט.

ז׳ופרואה סנט-הילר, בחדר עבודתו במוזיאון, כתב לקוויה. הם היו ידידים, ויהפכו ליריבים רק מאוחר יותר. המכתב אמר בפשטות מה שהחזיק לאמת.

הוא תיאר לו את האיביסים המחונטים של סקארה, את תנייני הנילוס, את חתולי בובאסטיס. והוא גילה לו מה שקבע בחודשי מצרים. החיות הללו, בנות שלושת אלפי שנה, אינן שונות כלל מצאצאיהן החיים. בנקודה זו, קוויה והוא עדיין הסכימו.

ז׳ופרואה ישנה את דעתו, וקוויה ילחם בו. מחלוקתם תתפרץ בגלוי ב-1830 בפני האקדמיה למדעים. היא תהיה אחת החשובות בתולדות הטבע האירופיות. הוא עוד לא היה שם, בדצמבר 1802, בחדר עבודתו במוזיאון, עם מכתב לאיש שאהב ושיהיה יריבו.

הוא חתם את המכתב ושלח אותו בדואר למחרת בבוקר.

מצרים המשיכה לפעול, מרחוק, על אלה שחצו אותה.

בדצמבר הודיע משרד הפנים לקונטה שההוצאות חורגות מן התחזיות. החרטים בלעו ארבעים אחוז מהתקציב. הנייר האיכותי, עשרים. לקצץ בלי להקריב את האיכות, בלתי אפשרי. קונטה אמר זאת לשר. השר אמר שיבדוק.

הוא בדק. הכספים נשמרו. *התיאור* נמשך.

ז׳ומאר, באחד הערבים האחרים, הוציא את הערותיו על הפיום. מדידות השקיה שעדיין לא תמלל עבור *התיאור*. תעלות, ספיקות, סבבי סאקיות. הוא בילה שם שבועיים כדי למדוד דברים שהפלאחים ידעו מבלי שכתבו אותם מעולם. מערכת הידראולית עתיקה כמו הפרעונים, שמורה שלמה בראשיהם של האנשים שהפעילו אותה מילדות. הוא רשם אותה, המיר אותה לדקות ולספיקות, עיצב אותה כדי שמהנדסי המאה הבאה יוכלו לקרוא אותה. הוא לא ראה דרך אחרת להצילה.

הוא נשאר זמן רב, הפנקס פתוח על ברכיו. בפיום, אותם שוורים, כנראה, מסתובבים במעגליהם.

בסוף דצמבר היו החיבורים של ארבעת חלקי היצירה, עתיקות, מצב מודרני, היסטוריה של הטבע וגאוגרפיה, בהכנה בו זמנית. הכיוון נקבע, הצוותים במקומם.

בערב ה-31 בדצמבר 1802 הניח ז׳ולואה את עפרונו והביט בצינורות הנחושת המסודרים לאורך קיר חדר עבודתו. עשרים ושלושה צינורות נחושת, ממוספרים בצבע שחור. בצינור מספר אחד, פנקסיו הוותיקים ביותר,

אלכסנדריה, הצעדה במדבר, המבטים הראשונים על הפירמידות. מספר שניים שמר את המשך המסע, מספר שלוש את מדידות תבאי ועמק המלכים. באחרון, הרישומים האחרונים, שנעשו באלכסנדריה בספטמבר. הוא קם, נטל את צינור מספר אחד, סובב והסיר את הפקק. הוציא את הפנקס הראשון. הפנקס נפתח על סקיצה מהירה. סיפון אונייה, עם המפרשים והצי ברקע, שצוירה בעת ההפלגה במאי 1798. ארבע שנים קודם. הוא סגר את הפנקס, הדק את הפקק. החזיר את הצינור אל הקיר.

בחוץ, פריז סיימה את שנתה ברעש הרגיל של עיר גדולה. הפעמונים, הקולות, גלגלי הכרכרות על האבנים הקפואות. בעוד כמה שעות יהפוך 1802 ל-1803. *התיאור* יהיה בן שנה. יידרשו עוד עשרים ושש.

הוא הניח ללהבה לדעוך ויצא אל הרחוב. הוא הלך זמן מה בלי כיוון מוגדר, בקור היבש של הלילה הפריזאי. בפינת רחוב גרנל עצר והרים את עיניו. השמיים היו בהירים. אוריון היה שם, מעל הגגות, בדיוק במקום שבו ראה אותו מעל הפירמידות בחורף 1798.

הוא נשאר כשפניו מורמות עד שהקור הקהה את אצבעותיו.

הוא חזר הביתה, התיישב ליד שולחנו, פתח פנקס ריק. בראש העמוד הראשון רשם את התאריך. ואז, מתחתיו. "מקדש קרנק, אולם העמודים. עמודים מרכזיים, 21 מטרים. קוטר, 3 מטרים ו-50. כותרות פפירוסיות."

הוא חזר אל ההערה.

בונפרטה, לעומתו, לא חיכה. הקונסול הראשון מאז ברומר שנת VIII, קונסול לכל החיים ב-1802, קיסר הצרפתים ב-1804. האיש שאמר לחוקרי קהיר שעבודתם תחזיק מעמד אחריו בנה משהו שאפתני ושברירי יותר, משטר. *התיאור של מצרים* יופיע בימי האימפריה. מה שהיה המסע בפועל – רעוע, חלקי, יקר – הפך בסיפור הרשמי ליסוד של התהילה הלאומית.

עבור דנון, בלובר, העבודה רק התחילה. המערכות עמדו להתחדש. אוסטריה ב-1805, פרוסיה ב-1806. ועם המערכות, האוספים.

סוף כרך ב׳